

Ett rum öppet för alla

Svenska kyrkans redovisning
till regeringen angående
de kyrkoantikvariska frågorna
inför kontrollstationen 2014

ETT RUM ÖPPET FÖR ALLA
SVENSKA KYRKANS REDOVISNING TILL REGERINGEN
ANGÅENDE DE KYRKOANTIKVARISKA FRÅGORNA
INFÖR KONTROLLSTATIONEN 2014

INNEHÅLL

Förord	5
Inledning	9
Sammanfattande bedömning	11
1. FÖRVALTNING OCH FINANSIERING AV DET KYRKLIGA KULTURARVET	15
Bakgrund till Svenska kyrkans förvaltningsansvar	15
Förnyade mål och villkor	16
Handläggning av kyrkoantikvarisk ersättning	18
2. KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING OCH FÖRVALTNING AV KULTURARVET	21
Fördelning och förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning	21
Tillgänglighet och användning	23
Förvaltningskompetens i kulturarvsfrågor	26
3. MÅLUPPFYLLELSE OCH EFFEKTER	31
Vården och bevarandet av kulturarvet	32
Förvaltningskompetens i kulturarvsfrågor	36
Samverkan mellan staten och Svenska kyrkan	39
Tillgänglighet och användning	43
4. NYA FÖRUTSÄTTNINGAR OCH FRAMTIDA ARBETE	51
Omvärldsanalys	51
Utmaningar för samhället och Svenska kyrkan	52
Förändrade ekonomiska förutsättningar	56
Utvärdering och utvecklingsbehov	63
En ny fördelningsmodell	66
REFERENSER	73
Bilaga 1. Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning	75
Bilaga 2. Kyrkobyggnadernas användning och öppethållande	77
Bilaga 3. Nationella projekt finansierade med kyrkoantikvarisk ersättning	79
Bilaga 4. Projekt på nationell och stiftsnivå uppdelade på åtgärds kategorier – exempel	81
Bilaga 5. Strategiska framtidsfrågor och omvärldsanalys	84

FÖRORD

HÄRMED ÖVERLÄMNAR VI RAPPORTEN *Ett rum öppet för alla. Svenska kyrkans redovisning till regeringen angående de kyrkoantikvariska frågorna inför kontrollstationen 2014.* Rapporten redogör för Svenska kyrkans arbete med frågor om det kyrkliga kulturarvet och den kyrkoantikvariska ersättningen 2000–2013. Innan rapportens redovisande och analyserande text tar vid inleder vi med en reflektion om det kyrkliga kulturarvets innebörd och roll i ett förändrat samhälle.

SKILDNINGAR AV SAMTIDENS SVERIGE utgår ofta från ett förflutet som är nära men ändå främmande. I femtiotalets fotoalbum tycks vissa scener fånga tiden på ett särskilt sätt. Då talade man under industrisemestern, satt bänkad vid Karusellen på lördagskvällen och vid skolavslutningen blandades Den blomstertid med doften av syrén. På ett annat plan berättar albumet en familjehistoria som ingick i en djupgående samhällsförändring. Efter andra världskriget förvandlades Sverige snabbt till en modern industrination. Levnadsstandarden ökade, utbildningsnivån höjdes, världen öppnades. Men albumets lätt vemodiga sommarbilder låter oss ana att även om svenskarna flyttat till staden, förblev landet deras hembygd. Hjärtat hade man kvar på det småbruk som föräldrar och farföräldrar lämnat.

Mot denna beskrivning kan man invända (fullt så homogen var det aldrig), men den är effektiv som fond till vår tid. På bara några decennier har Sveriges sociala, kulturella och religiösa karta förändrats dramatiskt. Om bilderna från femtiotalets fotoalbum gestaltar likhet, signalerar beskrivningar av dagens Sverige skillnad: mellan tätort och glesbygd, mellan sociala grupper, mellan innanför och utanför. Alternativen är oräkneliga och tidigare generationers mötesplatser – skola, konfirmation, värnplikt – är inte längre självskrivna. Det är en utveckling som får betydelse för frågan om nationell identitet. Om man tänker sig att en gemensam identitet förutsätter delade erfarenheter – vad händer när erfarenheten blir valbar?

OFTA STÄLLS FRÅGAN om hur kultur och kulturarv förhåller sig till svensk identitet. Den riktas också till Svenska kyrkan. Kan kristen tro och tradition bygga en gemensam identitet? Ämnet var aktuellt också för hundra år sedan, då konflikter och sociala motsättningar rådde i landet. Teologer och kyrkomän framställde det kyrkliga kulturarvet både som bärare av en specifik svensk kvalitet och som en substans – ett kitt – som kunde foga samman en befolkning som hotade att falla isär. Men om credot ”Sveriges folk ett Guds folk” avsåg att förena inåt drog det samtidigt en gräns utåt, mot det som inte uppfattades som svenskt. Det var en förståelse av svenskhet som gick väl ihop med den nationalistiska syn på kulturarvet som präglade svensk politik och förvaltning fram till 1980-talet.

AV OLIKA SKÄL är tanken på en kollektiv nationell identitet svårhanterlig. I denna rapport väljer vi i stället att utgå från de resonemang om sammanhållning som förs i Framtidskommissionens texter. Hur kan ett samhälle hålla ihop när intressena skiftar, variationerna är stora och medborgarnas förutsättningar olika? Svaren på frågan varierar, men ett begrepp som återkommer är delaktighet. Vi menar att föreställningen om delaktighet är viktig också för Svenska kyrkans diskussion om kulturarvets betydelse. Dels och framför allt är den inbjudande och rörlig. Dels innehåller den tydliga förväntningar på en social infrastruktur. Sammanhållning kan inte beordras fram. Även en samhällelig, nationell eller medborgarlig – vilket ord man nu vill använda – samhörighet växer inifrån. För att människor ska känna sammanhållning måste det finnas konkreta förutsättningar att ta del av samhällets goda.

SVENSKA KYRKANS FÖRSAMLINGAR finns i glesbygd och tätort, hos högavlönade och lågavlönade. Alltså kan vi på god empirisk grund instämna i bilden av ett Sverige som dras isär – ekonomiskt, socialt, kulturellt. Att bli uppgiven eller alarmis-

tisk leder emellertid inte framåt. I stället vill kyrkan bidra till att skapa den sammanhållning som Framtidskommissionen talar om. Här kan det kyrkliga kulturarvet spela en angelägen roll. Men till skillnad från det tidiga 1900-talets teologer ser vi inte kulturen som bärare av ett specifikt svenskt inre, som ett sammanhållande kitt eller som gräns mot andra. Idag väljer vi en annan bild. I det begynnande 2000-talet tolkar vi det kyrkliga kulturarvet som ett rum öppet för alla.

DELAKTIGHET I KULTURARVET kan beskrivas i termer av medborgarskap, rättigheter och demokrati. Alla som bor i Sverige har rätt till den historia som tidigare generationer har skapat. Också för dem som anlant nyligen är tillgång till kyrkans kulturarv en rättighet. Här är det viktigt att minnas att många som kommer till vårt land redan känner sig hemma i kyrkans rum. Kristna över hela världen delar bilder, symboler och berättelser. På så vis kan man säga att kyrkans kännetecken – världsvid och universell – ger särskilda förutsättningar för gemenskap och integration i Sverige. Men vi vet också att människor med annan tro och religiös tradition söker sig till kyrkans miljöer – av intresse, med förundran eller helt enkelt för att finna ett heligt rum. Svenska kyrkan ser detta med glädje. I sin förklaring av trosbekännelsens rader om Gud som ”himmelens och jordens skapare” skriver Martin Luther att han tror att Gud har givit honom och alla varelser kropp och själ, kläder och skor, mat och dryck, hus och hem, boskap och ägodelar. Till denna uppräkningslista av skapelsens goda ting kan vi lägga konst och byggnader, traditioner och minnen. Vi ser hur luthersk skapelseteologi räknar med att Guds gåvor kommer alla människor till del – inte bara kristna och definitivt inte bara Svenska kyrkan.

SVENSK KULTURPOLITIK vilar på en humanistisk människosyn där människan ses som en sökande, tolkande och meningsskapande varelse. ”Kulturen är en omistlig del av det mänskliga livet” heter det i *Tid för kultur* (regeringens prop. 2009/10:3), en formulering som öppnar för en holistisk tolkning av kultur och kulturarv. Svenska kyrkans förståelse av kulturarvets innehåll – kunskap och livstolkning – rymms inom detta både vida och djupa kulturbegrepp.

EN SJÄLVKLAR OCH OMISTLIG DIMENSION av kyrkans kulturarv handlar om kunskap. Att kunna identifiera och förstå den kristna traditionens motiv, symbolik och undertexter ger en tolkningsnyckel till byggnader, konst och litteratur. Historien blir rikare, på en gång begripligare och mer komplex. Lika mycket vill vi lyfta fram kulturarvets existentiella dimension, som inte bara ger kunskap utan som gör världen djup och meningsfull. Ur ett strikt konstvetenskapligt perspektiv utgör Albertus Pictors verk ett välbevarat exempel på 1400-talets kalkmålningar. Men den besökare som just trätt ut ur Härkeberga lilla medeltidskyrka har inte bara blivit kunnigare om teknik och färgers benägenhet att förändras över tid. Framför sig har

hon den uppländska slätten där Albert Målare kom vandrande för att utföra det arbete som socknens bönder hade beställt; landskapets korsvägar är desamma idag som för sexhundra år sedan. Bakom sig har hon det bibliska universum som Albert och hans medarbetare skapade på kyrkans väggar och tak. Trots att sex långa sekler inte har gått obemärkta förbi och att gestalternas röda kinder har blivit svarta, är det lika fascinerande för dagens betraktare som för medeltidens församlingsbor att följa dramatiken uppe i valven. Målningarna förmedlar inte bara Alberts tolkning av Bibelns värld, utan speglar lika mycket honom själv, hans medarbetare och uppdragsgivare. Det är 1400-talets människor vi känner igen i valvens gestalter, deras vånda, glädjeämnen och förhoppningar. Tanken att vi och Härkebergas bönder begrunder samma bibliska scener och ler åt de ibland dråpliga figurerna är hisnande.

I *Är framtiden kulturens re-renässans?* (underlagsrapport 1 till Framtidskommissionen) diskuterar Eva Bergquist kulturens och kulturarvets betydelse för samhällets sammanhållning:

Kulturens institutioner kan i vissa fall utvecklas till att bli en form av 'sekulära katedraler' dit människor söker sig för att diskutera frågor som ingen annan öppen institution förmår att ta upp.

DET ÄR BETECKNANDE ATT uttrycket ”sekulär katedral” dyker upp i en diskussion om kultur och kulturarv. Ty det är ett faktum att sådana samtal som Eva Bergquist spanar efter (”om allt från hållbarhet, sammanhållning och mångfald till livsstil eller konsumism”) redan pågår i landets katedraler. Svenska kyrkan är en av landets största kulturarrangörer, inte bara av musik och körsång utan också av möten om litteratur, film och konst. Våra små och stora katedraler är ett frirum för kreativa samtal om livsval, ansvar, existens, andlighet och hopp. Och så vill vi ha det. Också i framtiden vill kyrkan vara det ”third space” som Eva Bergquist talar om, ett rum för fantasi och inlevelse.

EN HÖG TANKE OM KULTURARVET innebär inte att man är naiv eller verklighetsfrämmande. Qaisar Mahmood för in ett kritiskt moment i talet om kulturarvets välsignelser, här i *Jakten på svenskheten*:

Det förgångna kan användas såväl för att segregera som för att skapa sammanhållning. För att vi ska känna gemenskap behöver runstenar, äldre byggnader och historiska symboler vara tillgängliga för alla. Kulturarv är inte något statiskt eller objektivt. Det är inte bara människan som skapar berättelser, det är också berättelser som skapar människan. Vi behöver alla vara med och kulturarva för att den nationella berättelsen ska bli vår.

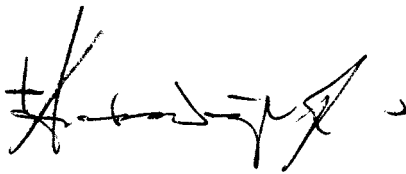
VI HAR SAGT ATT TILLGÅNGEN till kulturarvet är ett demokratiskt intresse. Citatet erinrar om att delaktighet också handlar om människors möjlighet att utforma kulturarvet. Det är en viktig sak även för Svenska kyrkan. Kristen tro är till sin natur kontextuell och den kultur som skapas i kyrkans sammanhang präglas alltid av sitt unika sammanhang. Kyrkans kulturarv är inte ett fixt och färdigt paket. Ett exempel kan hämtas från den samiska kulturen. Från att ha tillhört ”de andra” har samisk konst och tradition blivit en självklar del av ett vidgat och mångfacetterat kyrkligt kulturarv. Qaisar Mahmood visar också att kulturarvet varken är entydigt positivt eller negativt, utan får sitt värde av hur det brukas. Genom historien har politiska, religiösa och nationalistiska grupper gjort anspråk på historia och kultur för egen räkning. Även idag används kulturarv som maktmedel. I krig och konflikter blir kulturarvet ett medel för utpressning, utstötning och undertryckande.

VEM ÄGER KULTURARVET? Sedan år 2000 äger Svenska kyrkan byggnader och artefakter. Men i en djupare mening är det kyrkliga kulturarvet allas och Svenska kyrkan dess förvaltare. Vår uppgift är att låta var och en ta del av det arv som vi fått ansvar

för. Talet om delaktighet får dock inte stanna vid vackra ord, utan måste bli konkret. Därför är frågan om tillgänglighet central i denna rapport. Fysiskt kan tillträde till kyrkans miljöer, byggnader och traditioner säkras genom öppettider. Men tillgänglighet handlar också om hur kulturarvet åskådliggörs och kommuniceras i en vidare bemärkelse. Begreppet tillgänglighet behöver således operationaliseras på ett kreativt och framåtblickande sätt.

SVENSKA KYRKAN VILL BIDRA. I vårt dagliga arbete med kulturarvet medverkar vi till att utveckla kunskap och hantverkskicklighet. Landets församlingar är aktiva aktörer i det civila samhället och i de lokala engagemang som bär Sveriges kulturliv. Vi har en löpande samverkan med myndigheter, nationellt och regionalt. Men ytterst är vårt uppdrag inte mindre än att göra historien levande och meningsfull, inte för de få utan för de många. Kapell, katedraler, konst, texter och traditioner öppnar rum där människan kan utforska sig själv, historien och sina medmänniskor. Där vi kan gå utanför oss själva och bortom de gränser som vardagen och konventionen drar. I ett samhälle som riskerar att splittras och i en tid som betonar skillnad berättar kyrkans kulturarv om det liv som alla delar.

Uppsala 27 juni 2013

ANDERS WEJRYD
Ärkebiskop

HELÉN OTTOSSON LOVÉN
Generalsekreterare

INLEDNING

UPPDRAGSFORMULERING

Ett rum öppet för alla lämnas till regeringen med anledning av att det år 2014 är kontrollstation för frågor som rör de kyrkliga kulturvärdena och den kyrkoantikvariska ersättningen. Svenska kyrkan har under våren 2013 redan lämnat en rapport till regeringen, *Svenska kyrkans redovisning för år 2012 angående de kyrkliga kulturvärdena och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen*. Den fokuserade med anledning av den kommande kontrollstationsrapporten på att redovisa det gångna året. *Ett rum öppet för alla* innehåller mer utförliga redovisningar och analyser av arbete och resultat under hela perioden. Den beskriver också utvecklingsbehov och strategier med tanke på nuläge och trolig framtid för den kyrkoantikvariska ersättningen och det kyrkliga kulturarvet.

Kontrollstationerna är reglerade i avtalet mellan staten och Svenska kyrkan från år 2000. Enligt avtalet infaller den första kontrollstationen 2009 och därefter ska de ske vart femte år. Vid kontrollstationerna ska det göras en analys av de frågor som rör de kyrkliga kulturvärdena och en uppföljning av de resultat som har uppnåtts. Vidare framgår att om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar för de kyrkliga kulturminnena på något väsentligt sätt har minskat ska ersättningen reduceras. Slutligen ska Svenska kyrkan året inför kontrollstationen ta fram ett underlag för en allsidig belysning av de kyrkoantikvariska frågorna. Underlaget ska lämnas till regeringen (Kulturdepartementet) senast 30 juni.

Även Riksantikvarieämbetet har fått i uppdrag att lämna en redovisning till regeringen. Uppdragsformuleringen i regleringsbrevet för 2013 skiljer sig från ovanstående breda skrivning om analys av de frågor som rör de kyrkliga kulturvärdena. Uppdraget har istället avgränsats till att redovisa användning och resultat av den kyrkoantikvariska ersättningen och vilka effekter ersättningen haft för vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet. Eftersom uppdraget enligt regeringen skulle ske i samverkan med bland annat Svenska kyrkan och redovisas 31 maj, lämnade Riksantikvarieämbetet ett utkast av rapporten för synpunkter den 12 april. Svenska kyrkan har genom flera stift och nationell nivå gett såväl muntliga som skriftliga synpunkter på innehållet, vilka delvis redovisas i slutrapporten.

Svenska kyrkan har i enlighet med avtalets formulering om ”allsidig belysning av de kyrkoantikvariska frågorna” haft möj-

lighet att komplettera Riksantikvarieämbetets redovisning. Avsikten med föreliggande rapport är att ge en breddad och fördjupad analys av arbetet med det kyrkliga kulturarvet och användningen och effekterna av den kyrkoantikvariska ersättningen. Rapporten ska även fungera som ett strategiskt redskap för att utveckla synen på det kyrkliga kulturarvet och dess roll i samhället och i kyrkan. Den ska kunna utgöra plattform för en förnyad och operativ samverkan mellan staten, Svenska kyrkan och andra berörda aktörer i det utvecklingsarbete som är nödvändigt för att det kyrkliga kulturarvet ska kunna bevaras, användas och utvecklas i framtiden.

DISPOSITION

Rapporten är upplagd enligt följande:

Förordet innehåller en vision som ska bidra till en helhetssyn på det kyrkliga kulturarvet och dess relation till Svenska kyrkans verksamhet och det samhälle som kyrkan verkar i.

Därefter görs en sammanfattande bedömning med ett antal förslag till förändringar och åtgärder riktade till regeringen och andra aktörer.

Efter sammanfattningen redovisas i kapitel 1 de förutsättningar som idag råder för förvaltningen av kulturarvet och användningen av ersättningen i form av gällande intentioner, regelverk och villkor. En bakgrund ges till hur dessa tillkommit.

I kapitel 2 beskrivs användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen utifrån åtgärds-kategorier samt tillgänglighet och kulturarvskompetens. Därefter följer i kapitel 3 en redogörelse för måluppfyllelsen för arbetet med ersättningen.

För att rapporten ska kunna fungera som ett strategiskt redskap och plattform innehåller den slutligen i kapitel 4 beskrivningar och analyser av hur omvärlden och kyrkan förändras över tid och hur detta påverkar förvaltningen av de kyrkliga kulturvärdena. Här återfinns även ovannämnda förslag till förändringar och åtgärder.

Kapiteln varvas med ett journalistiskt material i form av reportage som belyser hur arbetet med ersättningsfinansierade projekt genomförs i församlingar och stift och vilken betydelse ersättningen har i praktiken. Bilagorna utgörs främst av tabeller över ekonomi, öppethållande och verksamhet i kyrkorna, men även exempel på olika projekt finansierade av kyrkoantikvarisk ersättning.

Sammanfattande **BEDÖMNING**

MÅLUPPFYLLELSE OCH EFFEKTER

Ett rum öppet för alla redovisar hur Svenska kyrkan har arbetat med det kyrkliga kulturarvet och den kyrkoantikvariska ersättningen sedan relationsförändringen år 2000. Vidare analyserar rapporten måluppfyllelse och effekter av detta arbete. Utgångspunkt för bedömningen är främst avtalet mellan staten och Svenska kyrkan om frågor som rör de kulturhistoriska värdena inom Svenska kyrkan, 4 kap. kulturminneslagen samt *Staten och trossamfundet* (regeringens prop. 1998/99:38). Analysen sker också mot bakgrund av de bedömningar och intentioner som regeringen redovisade i sin skrivelse till riksdagen 2009 om de kyrkoantikvariska frågorna. I rapportens resonemang om tillgänglighet, användning och utveckling har vi även utgått från de kulturpolitiska intentioner som kommer till uttryck i *Tid för kultur* (regeringens prop. 2009/10:3).

Vård och bevarande

För värden och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet bedöms måluppfyllelsen som god och successivt förbättrad, samtidigt som det finns möjligheter att ytterligare öka nyttan av den kyrkoantikvariska ersättningen. Kulturarvet är sammantaget bevarat i samma utsträckning som vid relationsändringen. Förvaltningsansvaret har inte heller minskat i omfattning, då antalet skyddade kyrkor är i stort sett oförändrat under perioden. Genom vård- och underhållsplaner och ökade satsningar på skadeförebyggande åtgärder har vård och underhåll blivit mer långsiktiga och förebyggande. System och metoder för att öka kunskapen om vårdbehovet kommer dock att förbättras ytterligare. Hanteringen och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen har effektiviserats och ett utvecklingsarbete pågår för att ytterligare öka kulturarvsnyttan av ersättningen.

Kompetens

För Svenska kyrkans kompetens i förvaltningsfrågor har den positiva utvecklingen fortsatt i och med att stiftskanslierna och Svenska kyrkans nationella nivå ytterligare stärkt sina resurser

och kompetens och effektiviserat arbetet. Större församlingar och samfälligheter har blivit mer professionella i förvaltningen och förmågan att genomföra vård- och underhållsinsatser. Kompetensen hos de mindre församlingarna brister dock fortfarande, vilket åtgärdas genom förändringar i församlingsstrukturer och organisation.

Samverkan

Den regionala samverkan har utvecklats mot ökad samsyn om ersättningen och minskade skillnader mellan stift och länsstyrelser i föreslagna ersättningsnivåer. Dock har samråden inte eliminerat skillnaderna i bedömningarna mellan olika regioner och för olika objekt och åtgärdsområden, varför nationell nivå har förtydligat villkor och vägledning samt utvidgat sin uppföljning. De centrala och regionala samråden har fortsatt med kunskaps- och erfarenhetsutbyte om de kyrkliga kulturvärdena. Samråden kan dock utvecklas ytterligare i förnyade former för stärkt kunskap och ökad samsyn omkring de kyrkliga kulturvärdena.

Tillgänglighet

Enligt Svenska kyrkan är tillgänglighet ett brett begrepp som handlar lika mycket om kommunikation och delaktighet som att fysiskt komma in i kyrkorumen. Hittills har en hög fysisk tillgänglighet kunnat upprätthållas till de kyrkliga kulturminnena. Inte minst bereds tillgänglighet och delaktighet genom anpassade lösningar för människor med olika funktionshinder.

Öppethållandet har minskat något under senare år, framför allt för kyrkorna på landsbygd och i glesbygd. Detta beror sannolikt på befolkningsutvecklingen, förändrad församlingsstruktur och kraven på kyrkobyggnadernas säkerhet. Tillgängligheten mätt i organiserad verksamhet i kyrkorna visar inte på någon större förändring under de senaste åren. Däremot ökade andelen kyrkor med relativt få sammankomster i egen verksamhet mellan 2007 och 2009. För utvecklingen av sammankomster utanför den egna verksamheten visar mätningarna från 2004 och framåt inte på några påtagliga förändringar.

Användning och utveckling av kulturarvet går hand i hand – när fler tar del av och aktivt arbetar med det, ombildas, utvecklas och nyskas på sikt kulturarvet. Svenska kyrkan arbetar i linje med regeringens intentioner med en dynamisk och förnyad kulturarvssyn som bland annat syftar till att utveckla principer och metoder för identifiering och förvaltning av kulturvärden samt utveckla kunskap och strategier för utvidgad användning och kommunikation av det kyrkliga kulturarvet. Det är ett utvecklingsarbete som pågår sedan flera år i olika projekt med både principiella och praktiska resultat.

FÖRÄNDRADE FÖRUTSÄTTNINGAR OCH FRAMTIDEN

Förändrat samhälle och kyrka

Rapportens omvärldsanalys visar på en nutid och tänkbar framtid där Svenska kyrkan i takt med samhället genomgår stora förändringar. En tydlig trend är att yngre generationer bygger svagare relationer till kyrkan, vilket märks till exempel i ett svalare intresse för konfirmation och i förlängningen för dop. Detta kommer att ge fullt genomslag om några år då de aktuella åldersgrupperna blir betydligt mindre än idag med färre medlemmar som följd. Förutom generationsväxlingarna påverkas utvecklingen av ökande regionala skillnader, migration, urbanisering, förändrade vanor och värderingar och geografiska skillnader i kyrklig sed. Medlemsskaran blir därmed alltmer differentierad med olika ingångar till det kyrkliga kulturarvet som man då värderar på olika sätt. Enligt undersökningar finns dock ett stort allmänt intresse för det kyrkliga kulturarvet och en väsentlig del av Svenska kyrkans medlemmar har kyrkorna och kulturarvet som bärande argument för medlemskap. Kulturarvet har därmed potential att i ökad utsträckning ses som en resurs för både samhälle och kyrka.

Förändrad ekonomi

De ekonomiska förutsättningarna för församlingar och samfundigheter har sammantaget successivt försämrats efter relationsändringen samtidigt som kulturarvet till sin omfattning är oförändrat. Detta innebär ett ökande ansvar per medlem för kulturarv och ekonomi. Regionerna uppvisar stora skillnader i förutsättningarna att klara finansieringen av olika vård- och underhållsinsatser och även här sker en samhällsutveckling som fördjupar de regionala skillnaderna i landet. För att klara förvaltningen när omvärlden förändras arbetar Svenska kyrkan kontinuerligt och aktivt med att anpassa sitt eget ekonomiska utjämningsystem och sin organisation. Mot bakgrund av de förändringar som sker behöver storleken på den kyrkoantikvariska ersättningen och förhållandet mellan denna och egeninsatsen vara rimliga för att förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet ska klaras i framtiden.

FÖRSLAG

Både i samhället och i Svenska kyrkan sker förändringar som har betydelse för förvaltningen och användningen av det kyrkliga kulturarvet. I juni 2013 gav regeringen Riksantikvarieämbetet i uppdrag att göra en översyn av regleringen avseende de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan välkomnar att regelverket inom området ses över. Vi vill också understryka vikten av att en modern och dynamisk kultursyn får präglade inte bara diskussionen om kulturminnen och kulturmiljöer, utan om det kyrkliga kulturarvet i sin helhet.

I det gemensamma arbetet med det kyrkliga kulturarvet vänder sig Svenska kyrkan till regeringen och andra berörda aktörer med följande förslag till utvecklingsområden:

1. FÖRNYAD SYN PÅ DET KYRKLIGA KULTURARVET OCH DEN KYRKOANTIKVARISKA ERSÄTTNINGEN

Svenska kyrkan föreslår att en förnyad syn på det kyrkliga kulturarvet och den kyrkoantikvariska ersättningen uttrycks i en skrivelse från regeringen till riksdagen, vilken kan ligga till grund för ett nytt avtal mellan staten och Svenska kyrkan. Skrivelse och avtal bör ta hänsyn till de förändringar som sker i samhället, och inom kyrkan samt till den nya synen på kulturarvet som finns formulerat i kulturpolitiken.

Detta kan innebära:

- att det kyrkliga kulturarvet ses som en bred samhällsresurs för social, kulturell och ekonomisk utveckling,
- en mer dynamisk och utvecklingsinriktad syn på ersättningen som ett redskap inte bara för bevarande, utan även för användning och utveckling av kulturarvet,
- en mer dynamisk och utvecklingsinriktad syn på användning av ersättningen för kyrkor med höga kulturhistoriska värden och utan användning i församlingens verksamhet, för att kyrkor och kyrkomiljöer ska kunna tillgängliggöras för kulturarvsändamål,
- att ersättningen kan användas för att hålla kyrkor öppna som besöksmål och till exempel som pedagogisk resurs för skolor,
- att vissa tjänster och kompetensutveckling kan bekostas med ersättningen,
- att det i fördelningen av ersättningen tas hänsyn till församlingarnas olika kulturarvsansvar och förutsättningar att klara förvaltningen,
- att följande mening i nuvarande avtal omformuleras: ”Om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar för de kyrkliga kulturminnena på något väsentligt sätt har minskat skall den kyrkoantikvariska ersättningen reduceras.” Svenska kyrkan föreslår

istället följande formulering; ”Om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar för de kyrkliga kulturminnena på något väsentligt sätt har förändrats ska ersättningens belopp ses över”. Eftersom det idag råder en osäkerhet om innebörden av vissa begrepp som till exempel tillgänglighet till kyrkorna, kompetens inom Svenska kyrkan och administration, är det önskvärt att dessa begrepp definieras tydligare.

2. GEMENSAM VISION OCH LÅNGSIKTIGA MÅL FÖR ARBETET MED DET KYRKLIGA KULTURARVET

Svenska kyrkan bör tillsammans med staten och andra berörda aktörer enas i en gemensam verklighetsbeskrivning, och därigenom uppnå ökad samsyn i formuleringen av långsiktiga mål för arbetet med det kyrkliga kulturarvet. Målen ska bidra till att uppfylla en långsiktig vision om arbetet med det kyrkliga kulturarvet i ett förändrat samhälle och kyrka.

3. FÖRSTÄRKT SAMVERKAN FÖR DET KYRKLIGA KULTURARVET SOM SAMHÄLLSRESURS

Det kyrkliga kulturarvet betraktas som en angelägenhet och tillgång för alla i samhället. Därför bör ett utvecklingsarbete för att förverkliga kulturarvet som samhällsresurs ske i en operativ samverkan mellan Svenska kyrkan, staten och övriga samhället. Det övergripande syftet med detta arbete bör vara att utnyttja den potential som det kyrkliga kulturarvet har i utvecklingen av ett långsiktigt hållbart samhälle; socialt, miljömässigt och ekonomiskt.

4. STRATEGI FÖR UTVECKLING AV BRUKET AV KYRKOMILJÖERNA

Svenska kyrkan och staten behöver gemensamt utveckla beredskap och strategier för bruket av kyrkor och kyrkomiljöer i framtiden, med följande exempel på åtgärder:

- En undersökning av vad det kyrkliga kulturarvet har för värden och betydelser lokalt, regionalt, nationellt och internationellt.

- Utveckling av kyrkomiljöer för utvidgat bruk eller mångbruk, där kyrkorna kan användas för fler ändamål än idag och som resurser i samhället.
- Utformning av strategier för de kyrkor som behöver tas ur bruk som kyrkor eller avyttras med målet att de fortfarande ska kunna bevaras och användas som allmänna och tillgängliga kulturarv.

Förutom ovanstående gemensamma utvecklingsområden avser Svenska kyrkan att arbeta med följande:

5. UTVECKLING AV ARBETET MED DEN KYRKOANTIKVARISKA ERSÄTTNINGEN

Syftet med utvecklingsområdet är att effektivisera och kvalitets-säkra handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen och att åstadkomma en enhetlig och rättvis fördelning av ersättningen över landet. Detta ska göras med hjälp av följande insatser:

- Förenklad fördelningsmodell för kyrkoantikvarisk ersättning.
- Förbättrat projekthanteringssystem som stöd för handläggning och uppföljning.
- Förbättrad kunskap och överblick över vårdbehovet.
- Effektivt utnyttjande av disponibla medel för kyrkoantikvarisk ersättning.
- Förstärkt kompetens på olika nivåer.
- Utvecklad intern styrning och kontroll.

Som en följd av dessa förändringar behöver villkoren för kyrkoantikvarisk ersättning ses över och revideras.

1. Förvaltning och finansiering av DET KYRKLIGA KULTURARVET

BAKGRUND TILL SVENSKA KYRKANS FÖRVALTNINGSANSVAR

Den 1 januari 2000 ändrades relationen mellan Svenska kyrkan och staten. Reformen skedde efter åtta statliga och sex kyrkliga utredningar med påföljande propositioner samt beslut i riksdag och kyrkomöte. Exempel på oklarheter som skulle redas ut för förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet var:

- Vem äger kyrkorna?
- Ska staten eller församlingarna äga respektive förvalta dem?
- Hur ska underhåll och vård finansieras?
- Vem ska dela ut stöd/ersättning?
- Hur mycket pengar behövs för att bevara kulturvärdena?

SKYDDET FÖR DE KYRKLIGA KULTURMINNENA

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla.

De kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt kulturminneslagen (4 kap.)

De kyrkliga kulturminnena ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värden inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas.

Skyddsbestämmelserna gäller oberoende av om en kyrkobyggnad används eller inte.

Svenska kyrkan svarar för att de kyrkliga kulturminnena vårdas och underhålls enligt kulturminneslagens bestämmelser.

Källa: Kulturminneslagen

Ett av de viktigaste resultaten av de offentliga utredningarna var tillkomsten av den statliga kyrkoantikvariska ersättningen. Ersättningen, som skulle garantera bevarandet av kyrkornas kulturhistoriska värden, började fördelas för mer än tio år sedan.

RÄTTEN TILL ERSÄTTNING

Av den regeringsproposition, *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan* (regeringens prop. 1995/96:80), som lade grunden till relationsändringen framgick att kyrkorna skulle ägas och förvaltas av Svenska kyrkan och dess församlingar och att reformen inte skulle leda till försämrade förhållanden för vård och underhåll av de kulturhistoriska värdena. Det framhölls också att bevarandet av de kyrkliga kulturvärdena var en angelägenhet för hela samhället och för svenska folket. Det framgick även att det inte var rimligt att den totala kostnaden för detta allmänintresse endast skulle bäras av Svenska kyrkans medlemmar. I propositionen slogs därför fast att Svenska kyrkan bör få viss ersättning för de inskränkningar och fördyringar som skyddsbestämmelserna i kulturminneslagen kan medföra. En följande utredning *Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven* (SOU 1997:43) behandlade frågan om hur kyrkorna skulle vårdas och ersättningen utformas. Denna låg sedan till grund för regeringens proposition 1998/99:38 *Staten och trossamfunden*, där ersättningen skrevs in i kulturminneslagen med lydelsen "Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena". I kapitlet "De kyrkliga kulturminnena" angavs villkoren för ersättningen liksom beloppets storlek. Från 2002 till 2009 skulle ersättningen växa successivt till 460 miljoner kronor och skulle sedan omförhandlas i femårsperioder. I detta ingick att beloppet skulle reduceras om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar på något väsentligt sätt skulle ändras, till exempel genom överlåtelse eller rivning av kyrkobyggnader.

Den kyrkoantikvariska ersättningen skulle fördelas av Svenska kyrkan i samråd med myndigheter inom kulturmiljöområdet. I fördelningen skulle församlingarnas ekonomi inte ha någon betydelse eftersom ersättningen inte skulle få bli en del av det inomkyrkliga utjämningsystemet. I propositionen angavs också mer specifikt vad ersättningen var avsedd för och även vad den inte fick gå till. Det framgick att ersättningen bara var avsedd för de extrakostnader, antikvariska merkostnader, som uppkommer på grund av bestämmelserna i kulturminneslagens fjärde kapitel. Den skulle inte få användas för övriga kostnader för de kyrkliga kulturminnena, till att bedriva verksamhet eller administration, inte heller för kompetensutveckling eller liknande. De grundläggande förutsättningarna för ersättningen skulle enligt propositionen regleras i ett avtal mellan Svenska kyrkan och staten. Avtalet skrevs under av kulturminister Marita Ulvskog och ärkebiskop K G Hammar i februari år 2000.

STATENS ROLL OCH ANSVAR

Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning från staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.

Ersättningen är en kompensation för de antikvariska merkostnader för kyrkan som förvaltare av kyrkobyggnaderna.

Ersättningen ska garantera bevarandet av kyrkornas kulturhistoriska värden.

Ersättningen är en del i ett ömsesidigt åtagande mellan staten och kyrkan för att bevara de kyrkliga kulturminnena.

Källa: Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan (regeringens prop. 1995/96:80)

OFÖRÄNDRADE INTENTIONER I EN FÖRÄNDRAD VERKLIGHET

Därmed fanns det tre grundläggande dokument som reglerade användning och fördelning av den kyrkoantikvariska ersättningen: kulturminneslagen (1988, ändrad 1999), propositionen från 1998/99 och avtalet från 2000. Ett mer detaljerat regelverk för ersättningen upprättade Svenska kyrkan själv i de villkor och allmänna råd som beslöts av kyrkofondens styrelse 2001 och reviderades av kyrkostyrelsen 2006. I dessa villkor tolkades användningen av ersättningen utifrån skrivningarna i propositionen och föregående utredning och det kan hävdas att de följde statens intentioner mycket nära. Sedan intentionerna och villkoren för förvaltningen och den kyrkoantikvariska ersättningen skapades i samband med relationsändringen har emellertid både samhälle och kyrka förändrats kraftigt och förändringen bedöms fortsätta i kanske ännu högre takt. Redan inför kontrollstationen 2009 konstaterade regeringen i den skrivelse som gick till riksdagen, *Kyrkoantikvariska frågor* (regeringens skrivelse 2008/09:220), att pågående samhällsförändringar som urbanisering, minskad användning av kyrkor på landsbyg-

den och sammanläggningar av församlingarna, kan komma att innebära utmaningar för vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet. Emellertid föranledde detta inte några tydliga ändringar i statens intentioner och villkor för förvaltning och ersättning. Eftersom utvecklingen fortsatt med bland annat betydande medlemsminskning och samtidigt ökat ansvar för kulturarvet har emellertid Svenska kyrkan tagit initiativ till vissa förändringar i villkoren för den kyrkoantikvariska ersättningen (se nedan). Sannolikt behöver ännu större förändringar göras i framtiden, vilket framgår längre fram i denna rapport.

FÖRNYADE MÅL OCH VILLKOR

De nu gällande *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning, version 1.1* antogs av kyrkostyrelsen 24 september 2012, efter att i stort sett varit oförändrade sedan det första styrdokumentet *Kyrkoantikvarisk ersättning. Villkor och allmänna råd* antogs av kyrkofondens styrelse den 15 mars 2001.

Det främsta syftet med de nya villkoren är att skapa tydligare och mer transparenta villkor med enhetlig tillämpning över landet och med mer enhetliga prioriteringar till de kyrkoantikvariska projekten.

Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning reglerar användningen av kyrkoantikvarisk ersättning till Svenska kyrkan enligt 4

SVENSKA KYRKANS FÖRVALTNINGSANSVAR

Kyrkans förvaltningsansvar omfattar vård och underhåll av de kyrkliga kulturvärdena så att deras utseende och karaktär inte försvåras.

I förutsättningarna för ett långsiktigt bevarande ingår det förebyggande arbetet och samverkan med kulturmiljösektorn.

I kyrkans åtagande ingår också kravet på tillgång till nödvändig kunskap och kompetens för förvaltningen.

Det är kyrkans ansvar att alla medborgare kan ta del av och använda det kyrkliga kulturarvet.

De kyrkliga kulturminnena ska i framtiden vara tillgängliga för var och en i minst samma utsträckning som vid relationsändringen år 2000.

Den kyrkoantikvariska ersättningen är ett redskap för att vårda och underhålla de kyrkliga kulturminnena och säkra medborgarnas tillgång till kulturarvet.

Kyrkan beslutar själv om hur den kyrkoantikvariska ersättningen ska fördelas enligt kyrkostyrelsens villkor.

I fördelningen ska inte församlingarnas ekonomi ha någon betydelse eftersom ersättningen inte får bli en del av det inomkyrkliga utjämningsystemet.

Källa: Överenskommelse mellan staten och Svenska kyrkan i frågor som rör de kulturhistoriska värdena inom Svenska kyrkan. (Ku2000/470/Ka)

kap 16§ lag (1988:950) om kulturminnen m.m. (KML) och Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen (KRFS 2012:2). De utgår även från regeringens skrivelse *Kyrkoantikvariska frågor* (regeringens skrivelse 2008/09:220) och kulturutredningen *Tid för kultur* (regeringens prop. 2009/10:3). Villkoren är framtagna av Svenska kyrkan efter samverkan med Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna. Efter att villkoren antogs i september 2012 reviderades de av kyrkostyrelsen genom beslut den 5 mars 2013. Som stöd i arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning finns *Handbok för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning* i vilken villkoren kommenteras. Handboken kommer att uppdateras regelbundet så att den speglar aktuella frågor och praxis när det gäller ersättningens fördelning, användning och redovisning.

Mål för arbetet med det kyrkliga kulturarvet och den kyrkoantikvariska ersättningen

Det första villkoret utgörs av mål för arbetet med det kyrkliga kulturarvet och den kyrkoantikvariska ersättningen. Syftet med att formulera förnyade mål är att ange en för hela Svenska kyrkan samstämmig och övergripande målbild för arbetet med kulturarvet där den kyrkoantikvariska ersättningen är ett av flera viktiga redskap för att uppnå målen. Målskrivningarna kan också ses som början till en för samhälle och kyrka gemensam plattform med en långsiktig vision för det kyrkliga kulturarvet. Det måste i detta sammanhang betonas att de befintliga målen anger en övergripande inriktning för arbetet. Regleringen av användningen av ersättningen och vad som kommer ifråga för respektive objekt och åtgärder återfinns i de efter målen följande villkoren.

Målen första mening uttrycker att det kyrkliga kulturarvet tillhör alla. Det innebär att alla har rätt till att ta del av och uppleva de kulturvärden som bärs av det samlade materiella och immateriella kyrkliga kulturarvet. Eftersom kulturarvet är en gemensam samhällsangelägenhet bidrar också hela befolkningen med hjälp av den statliga kyrkoantikvariska ersättningen till dess förvaltning.

Målen utgår också från statens intentioner om att kulturarvet ska bevaras, användas och utvecklas, vilket uttrycks som ett kulturpolitiskt mål i regeringens *Tid för kultur* (regeringens prop. 2009/10:3) från 2009. I villkoren är därmed en övergripande målbild formulerad som att det kyrkliga kulturarvet är en samhällsresurs som ska bevaras, användas och utvecklas.

För att uppfylla detta mål ska ersättningen åstadkomma största möjliga kulturarvsnytta, det vill säga bidra till att förvaltningen av kulturarvet sker långsiktigt hållbart med största möjliga nytta för de kulturvärden det kyrkliga kulturarvet omfattar. Eftersom kulturarvet är en allmän tillgång och en viktig samhällsresurs ska därmed ersättningens användning och resultat ge positiva samhällseffekter inom till exempel ekonomisk, social, kulturell och ekologisk utveckling och därmed bidra till det långsiktigt hållbara samhället.

Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning

Vidare reglerar villkoren vilka objekt och åtgärder som omfattas av ersättningen, hur handläggning och samråd ska gå till och slutligen ekonomihantering, arkivering och redovisning av ersättningens fördelning och effekter.

Tillägg i 2012 års *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning*, förutom målskrivningen, rör huvudsakligen områdena tillgänglighet, visnings- och informationsinsatser, kunskapsutveckling, frågor som gäller begravningsplatser och kyrkotomter och slutligen begreppet kulturarvsansvar. För att kommande generationer ska kunna ha möjlighet att tolka kulturarvet krävs att det tillgängliggörs genom fysiska förbättringar och genom information, helst i bred samverkan mellan olika intressenter. Villkoren stödjer att ny kunskap tas fram för att öka effektiviteten i användningen av ersättningen, liksom att denna kunskap kommuniceras för att den ska komma till nytta i den dagliga förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet. Argument för att förtydliga, förstärka och bredda användningen av ersättningen för kunskapsutveckling och kommunikation av det kyrkliga kulturarvet återfinns även i kapitel 4. Svenska kyrkan menar att detta är nödvändigt för att i samverkan med staten och andra aktörer utveckla kunskapsnivån och stärka intresset för och användningen av det kyrkliga kulturarvet. Användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen behöver ske i enlighet med den dynamiska kulturarvssyn som uttrycks i *Tid för kultur*.

Kulturhistoriskt motiverade kostnader har inte definierats mer precist då utgångspunkten är att varje ansökan ska bedömas av respektive stift ur ett helhetsperspektiv utifrån åtgärdens kulturarvsnytta. Begreppet kulturarvsansvar kommer att beskrivas närmare i handboken till villkoren. Ansvar kan till exempel definieras utifrån antalet skyddade kyrkor, respektive totalytan av dessa kyrkor, i förhållande till antalet medlemmar i församlingen eller annan enhet. Sannolikt behöver fler och mer detaljerade kriterier utarbetas. I kapitel 4 ges bakgrund till och utvecklas frågan om Svenska kyrkans förändrade förutsättningar och ökade kulturarvsansvar.

I handboken kommer också riktvärden för ersättningsnivåer till åtgärder att finnas. Detta arbete planeras vara klart under 2013, men har i delar implementerats preliminärt genom de bedömningskriterier för hanteringen av rambeslutet för kyrkoantikvarisk ersättning som gått ut till stift, länsstyrelser och Riksantikvarieämbetet under våren 2013.

På begravningsplatser och kyrkotomter lyfts det gröna kulturarvet och värdefulla gravanordningar fram, områden som inte varit aktuella för ersättning i så stor omfattning tidigare. Förtydligandet av möjligheterna att använda ersättningen för dessa ändamål beror även på att detta tidigare uppfattades olika av olika parter och medförde en icke enhetlig tillämpning över landet. Här är gränsdragningen till det som bekostas av begravningsavgiften viktig.

HANDLÄGGNING AV KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING

Den kyrkoantikvariska ersättningen ska enligt de nya *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning* fördelas utifrån församlingens kulturarvsansvar och ”största möjliga kulturarvsnytta”. I tidigare gällande *Villkor och allmänna råd* användes begreppet största möjliga bevarandeeffekt som en måttstock för den antikvariska nyttan med investerade medel mot den effekt som kunde tänkas uppnås ur ett bevarandeperspektiv.

Ansökningsprocessen och handläggningen har varit likartad under hela perioden även om den förändrats något efter att kyrkostyrelsen antagit de nya villkoren inför 2014 års ansökan. Man kan sammanfatta processen kring den kyrkoantikvariska ersättningen på följande sätt:

LOKAL NIVÅ

Församlingens vård- och underhållsplan visar de dokumenterade behov som är ersättningsberättigade. Kyrkorådet tar beslut om att ansöka om kyrkoantikvarisk ersättning och skickar in

handlingar till stiftet som bereder ärendet enligt villkoren för kyrkoantikvarisk ersättning. Vanligtvis är stiftet, länsstyrelsen, ett regionalt museum eller en konsult inkopplad innan församlingen beställer bygghandlingarna. Ett tidigt samråd med inblandade parter hålls i de flesta fall för att undvika framtida missförstånd och för att delge varandra synpunkter. När församlingen beviljas kyrkoantikvarisk ersättning har den två år på sig att utföra åtgärden. Efter slutbesiktningen rekviderar den pengarna från stiftet som i sin tur vidarebefordrar begäran om utbetalning till nationell nivå. Vid utbetalning krävs ett revisorsintyg från en auktoriserad revisor och ett antikvariskt intyg från länsstyrelsen. Detta intyg skrivs emellertid i de flesta fall av den antikvariska medverkande.

REGIONAL NIVÅ

Efter att stiftet tagit emot ansökan från församlingen registreras den i projekthanteringssystemet (PHS) och handläggs enligt villkoren för kyrkoantikvarisk ersättning. Det är i PHS som hela processen kring kyrkoantikvarisk ersättning dokumenteras. Systemet sköter även utbetalningarna från kyrkokansliet

direkt till församlingarna. Därefter får länsstyrelserna möjlighet att yttra sig i en remiss om ansökningarna genom att prioritera och föreslå en lämplig ersättningsnivå. En kopia på länsstyrelsens tillstånd ska finnas med i ansökan. Efter stiftsstyrelsens beslut skickar stiftet in ett förslag på fördelning genom en ramansökan till kyrkostyrelsen. Efter den nationella handläggningen beslutar stiftsstyrelsen om den slutgiltiga fördelningen till församlingarna.

NATIONELL NIVÅ

Kyrkokansliet bereder ärendet inför kyrkostyrelsens beslut om fördelning av ramar till stiftet. På samma sätt som på regional nivå får staten genom Riksantikvarieämbetet möjlighet att yttra sig över förslaget till stiftens ramansökningar genom en remiss. Under hela perioden har kyrkostyrelsens beräkning av ramar tagit hänsyn till stiftens olika sätt att bedöma församlingarnas ansökningar. Strävan med den nationella handläggningen är att olikheterna mellan stiftet ska utjämnas. De ansökningar som bedömts med högsta prioritet har till exempel varierat mellan stiftet under hela perioden. För att uppväga snedfördelningen

beräknar kyrkostyrelsen respektive stifts kulturarvsansvar i förhållande till landet i sin helhet. Kulturarvsansvaret bygger på stiftets andel av den totala ytan av skyddade kyrkor, det vill säga kvadratmeterytan av de kyrkor som skyddas av 4 kap. § 3–4 i kulturminneslagen.

Beredningen på Svenska kyrkans nationella nivå har ändrat karaktär under perioden. Kontrollen skärptes 2005 och stiftens ramar justeras sedan dess manuellt vilket kan få inverkan på den slutliga ramen. Det som kontrollerades var bland annat om det fanns projektbeskrivningar till stiftsprojekt, anmärkningsvärda förhållanden i alla ansökningar, skillnader i stiftens och länsstyrelsernas prioriteringar och om det fanns motiveringar för de projekt som getts högsta prioritet från stift eller länsstyrelser. Denna översiktliga kontroll har ibland lett till att en mer noggrann granskning inletts. Inför 2014 års ram har kyrkostyrelsen tydliggjort på vilket sätt den nationella handläggningen ska utföras för att ytterligare öka kulturarvsnyttan på fördelad ersättning. Bland annat kommer stora projekt som består av flera åtgärder att granskas extra, likaså ansökningar som innehåller om-, till- eller nybyggnad och skadeförebyggande åtgärder.

2. Kyrkoantikvarisk ersättning och förvaltning av **KULTURARVET**

I detta kapitel beskrivs användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen utifrån åtgärds-kategorier, tillgänglighet och kompetens för förvaltning av det kyrkliga kulturarvet.

FÖRDELNING OCH FÖRBRUKNING AV KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING

För perioden 2002–2012 har staten anslagit 3 280 miljoner kronor i kyrkoantikvarisk ersättning. Av dessa har 2 753 miljoner kronor betalats ut och 527 miljoner kronor återstod vid 2012 års utgång. Därmed hade vid 2012 års utgång knappt 84 procent av anslaget 2002–2012 förbrukats. Ramperioden är på två år vilket innebär att det är först under första kvartalet 2014, med eventuella förlängningar av ramen, som man kan sluta sig till den faktiska förbrukningen för perioden 2002–2012. Se vidare tabeller i bilaga 1. Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning.

Sammanlagt för de projekt som avslutats 2002–2012 har ersättning i genomsnitt betalats ut med 52 procent av den totala redovisade kostnaden. För vårdinsatser är motsvarande siffror 48 procent och för skadeförebyggande åtgärder 55 procent.

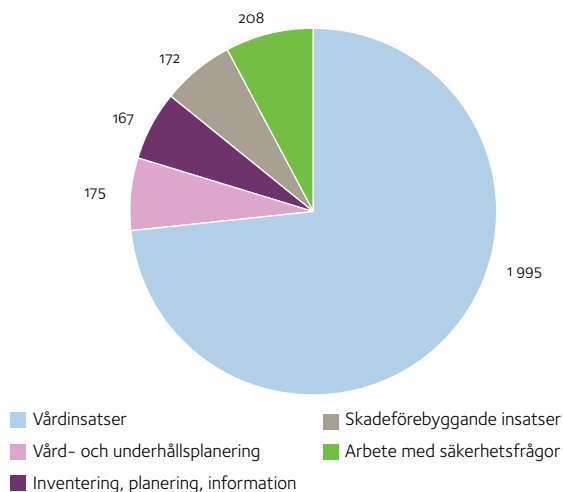
Svenska kyrkan har under samma period arbetat strategiskt

utifrån de behov och problem som uppstått i arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning. I bilaga 4 beskrivs ett urval av strategiska projekt som genomförts på nationell nivå och stiftsnivå, uppdelade i de fem åtgärds-kategorierna (1) vårdinsatser, (2) vård- och underhållsplanering, (3) inventering, planering, information, (4) skadeförebyggande insatser och (5) arbete med säkerhetsfrågor. De nationella och stiftsprojekten har haft som utgångspunkt att underlätta församlingarnas, men även stiftens, arbete med att vårda det kyrkliga kulturarvet.

Ersättning får utgå till vård- och underhållsåtgärder som ingår i en långsiktig vård- och underhållsplan, utredningar och projekteringar som förbereder, underlättar och förbättrar förutsättningarna för vård och underhåll, anpassade lösningar för tekniska installationer och tillgänglighet, informationsinsatser, åtgärder för förbättrad förvaring och skydd av kulturhistoriskt värdefulla inventarier samt för skadeförebyggande åtgärder.

Ersättning beviljas även till planeringsinsatser såsom vård- och underhållsplanering i församlingar och insatser av övergripande och generell karaktär inom stift eller på nationell nivå. Dessa projekt syftar till att ta till vara och tillgängliggöra de kulturhistoriska värdena hos de kyrkliga kulturminnena.

DIAGRAM 1
FÖRBRUKNING KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING PERIODEN 2002–2012, PER ÅTGÄRDSKATEGORI, EXKLUSIVE NATIONELL NIVÅ, MILJONER KRONOR

Den totala förbrukningen är 2 717 miljoner kronor.

DIAGRAM 2
FÖRBRUKNING KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING PER STIFT 2002–2012, MILJONER KRONOR

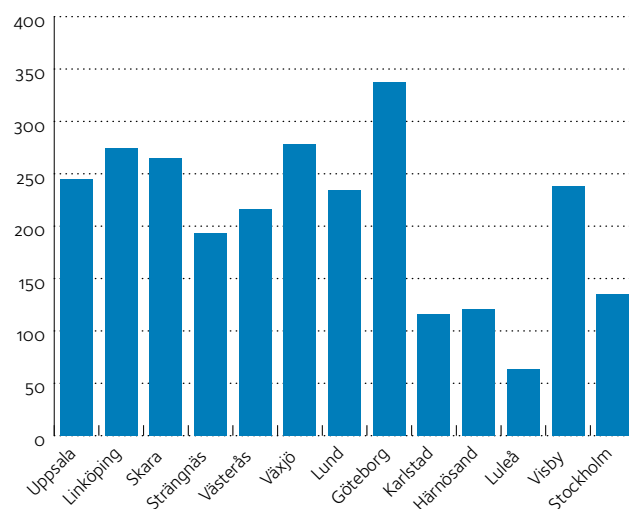
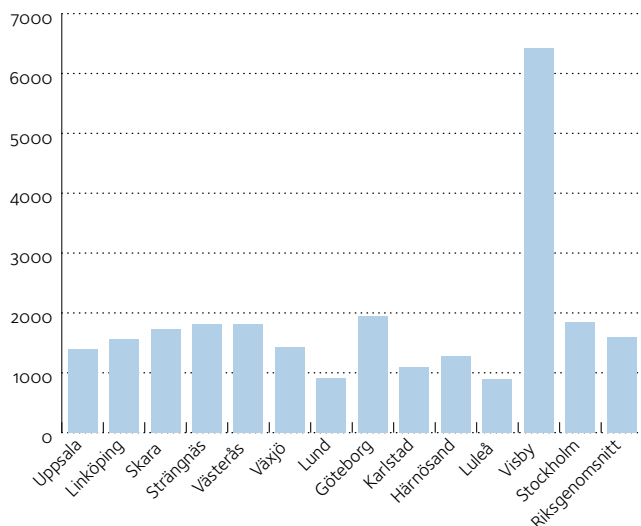

DIAGRAM 3

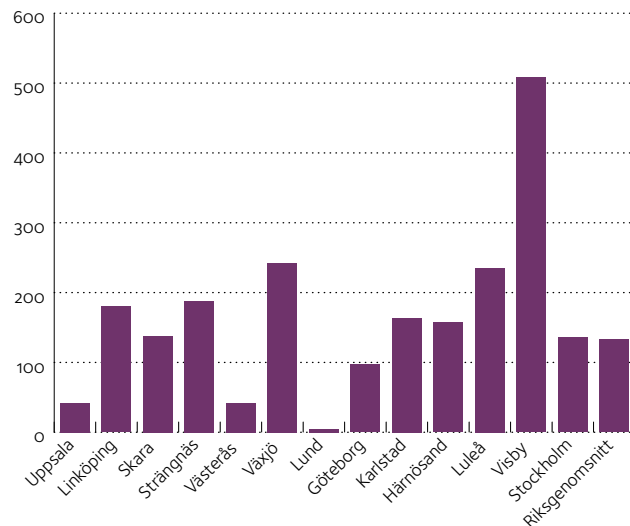
FÖRBRUKNING KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING FÖR VÅRDINSATSER PER STIFT OCH KVADRATMETER SKYDDAD KYRKA PERIODEN 2002–2012, KRONOR

I åtgärds kategorin Vårdinsatser ingår antikvarisk medverkan och projektering/utredning. Den redovisas som åtgärd c1-6, d och fenligt projekthanteringssystemet (PHS).

DIAGRAM 5

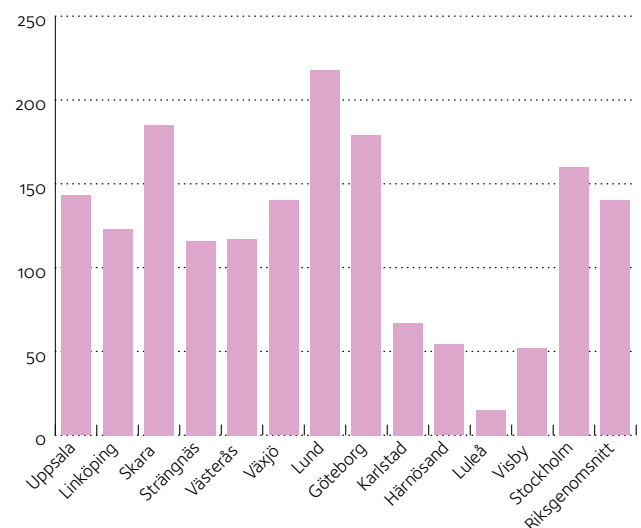
FÖRBRUKNING KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING FÖR INVENTERING, PLANERING OCH INFORMATION PER STIFT OCH KVADRATMETER SKYDDAD KYRKA 2002–2012, STIFTS- OCH FÖRSAMLINGSPROJEKT, KRONOR

Åtgärds kategorin Inventering, planering och information redovisas som åtgärd a och g enligt PHS.

DIAGRAM 4

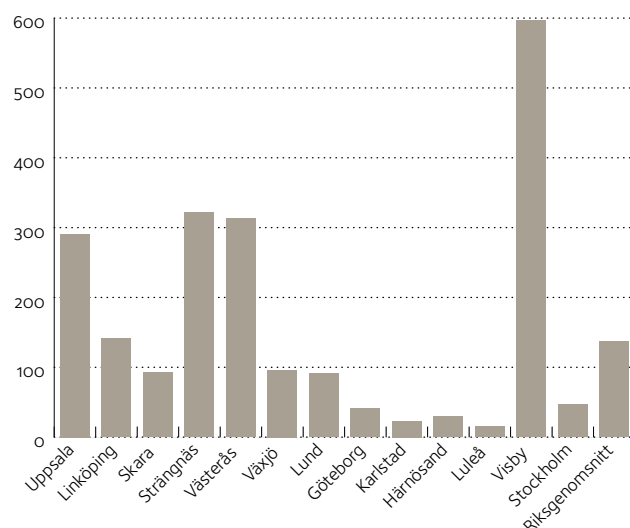
FÖRBRUKNING KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING FÖR VÅRD- OCH UNDERHÅLLSPANERING PER STIFT OCH KVADRATMETER SKYDDAD KYRKA 2002–2012, KRONOR

Åtgärds kategorin Vård- och underhållsplanering redovisas som åtgärd b enligt PHS.

DIAGRAM 6

FÖRBRUKNING KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING FÖR SKADEFÖREBYGGANDE INSATSER PER STIFT OCH KVADRATMETER SKYDDAD KYRKA 2002–2012, KRONOR

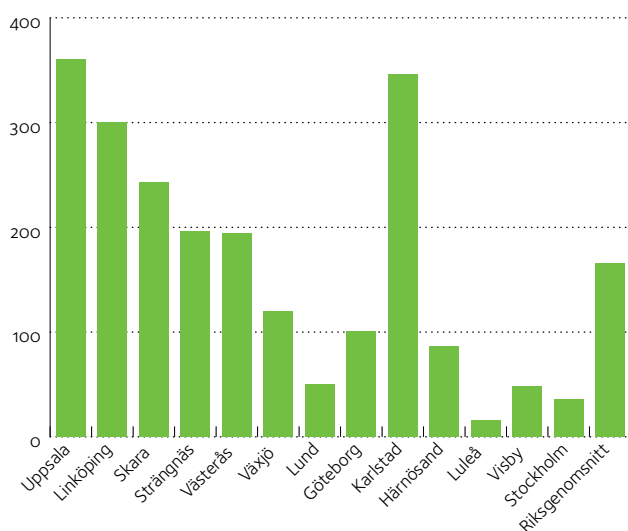

I åtgärds kategorin Skadeförebyggande insatser ingår projektering, utredning fukt och mögel, energiförbättrande åtgärder, förbättrad textiltvättning och värmesystem. Den redovisas som åtgärd e2, e4 och e5 enligt PHS.

DIAGRAM 7

FÖRBRUKNING KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING FÖR ARBETE MED SÄKERHETSÅTGÄRDER PER STIFT OCH KVADRATMETER SKYDDAD KYRKA 2002–2012, KRONOR

I åtgärds-kategorin *Arbete med säkerhetsfrågor* ingår stöld- och brandförebyggande åtgärder samt förbättrade elinstallationer. Den redovisas som åtgärd e1 och e3 enligt PHS.

TILLGÄNGLIGHET OCH ANVÄNDNING

Enligt avtalet mellan staten och Svenska kyrkan ska Svenska kyrkan svara för att de kyrkliga kulturminnena är tillgängliga för var och en i samma utsträckning som år 2000 när avtalet tecknades. Tillgänglighet till de kyrkliga kulturminnena eller kulturarvet innebär enligt Svenska kyrkans uppfattning mer än bara en fysisk tillgänglighet. Det kan handla om tillgänglighet i digitala medier, förmedling och kommunikation av kulturarvet för ökad förståelse och delaktighet och till exempel pedagogiska insatser som visningar och utställningar. Likaså handlar det om att göra kyrkorna tillgängliga för människor med funktionshinder. Den statistik som samlats in efter relationsförändringen innehåller dock huvudsakligen två huvudtyper av tillgänglighet: öppethållande och inom- eller utomkyrklig användning och därför är detta avsnitt inriktat på detta.

Statistiken som presenteras kommer från statistikinsamlingar från alla församlingar under åren 2009 till 2012. Svarsfrekvensen har legat på mellan 86 till 92 procent. Statistiken omfattar öppethållande och användning av de kyrkor som finns registrerade i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister. I registret definieras en kyrka som en byggnad invigd för gudstjänst enligt kyrkordningen.

En ansenlig del av bruket av Svenska kyrkans kyrkobyggnader består i att människor besöker en kyrkobyggnad då det inte pågår någon organiserad verksamhet där. Heltäckande statistik över kyrkibesök i denna betydelse finns inte.

TÄTORTSTYPER

Kyrkorna delas in i följande tätortstyper efter ortsindelningen för församlingen/samfälligheten

STORSTAD: mer än 200 000 invånare

FÖRORT: förorter till storstad. Förort enl SKL kommungruppering 2005.

STÖRRE STAD: mellan 50 000 och 200 000 invånare

MEDELSTOR STAD: mellan 20 000 och 50 000 invånare

STÖRRE TÄTORT: mer än 80 procents tätortsgrad och mindre än 20 000 invånare

MINDRE TÄTORT: 60–80 procents tätortsgrad och mindre än 20 000 invånare

LANDSBYGD: mindre än 60 procents tätortsgrad

GLESBYGD: mindre än åtta invånare per kvadratkilometer och tätortsgrad under 70 procent

Tätortsgraden anger hur stor del av befolkningen i församlingen som bor i en tätort. En tätortsgrad på 100 procent innebär att alla i församlingen/samfälligheten bor i en tätort, en tätortsgrad på 60 procent betyder att 60 procent av befolkningen bor i en tätort. Tätortsgraden i Sveriges kommuner kan hämtas på SCB. Tätortsgraden beräknas årligen och respektive års befolkning förs till tätorterna enligt den senaste tätortsavgränsningen.

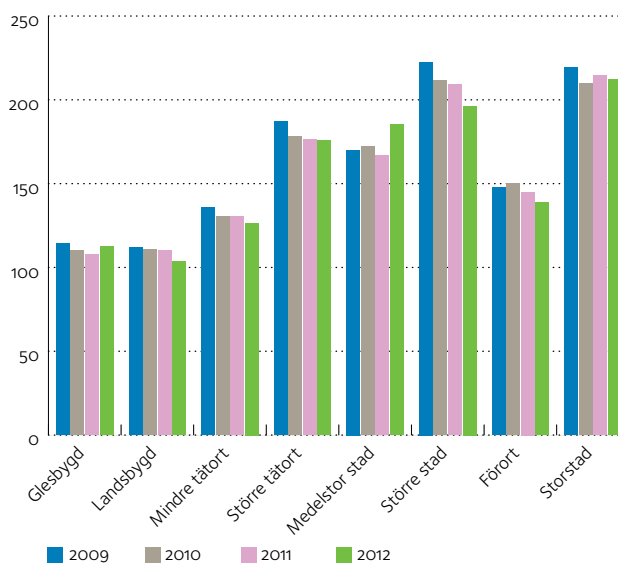
En tätort definieras som en sammanhängande bebyggelse med högst 200 meter mellan husen och minst 200 invånare.

I rapporten används genomgående termen tätortstyp och inte orden ortstyp eller tätortsgrupp.

Källa: SCB, Nordisk tätortsdefinition, SKL:s kommungruppsindelning 2005

DIAGRAM 8

MEDELANTAL ÖPPETDAGAR PER TÄTORTSTYP OCH ÅR

Öppethållande

Enkätresultaten visar att öppethållandet inte har förändrats i någon högre grad under de senaste åren. Det genomsnittliga öppethållandet har minskat med åtta dagar, eller sex procent, mellan 2009 och 2012. Däremot skiljer sig öppethållandet ganska mycket beroende på var kyrkan ligger. Storstäder och större städer har i medeltal drygt 200 öppetdagar per kyrka mot drygt 100 öppetdagar i kyrkor på landsbygden och glesbygden. Därmed är kyrkorna i städerna totalt sett dubbelt så tillgängliga för fysiska besök jämfört med dem i landsbygd och glesbygd (se diagram 8).

Om man ser på öppethållandet i ett längre perspektiv än från 2009 har det skett en nedgång som följer den allmänna trenden av avfolkning av landsbygden, sammanläggningar av församlingar, minskning av personal och minskad efterfrågan på verksamheten. Den senaste rapporten till regeringen som redogjorde för tillgänglighetsaspekter var redovisningen för år 2010. I denna framgick att det skedde en kraftig förändring mellan 2006 och 2007 i och med att de kyrkor som är öppna mindre än fem timmar per dag ökade från 6 till 19 procent (se tabell 3 i bilaga 1). Sannolikt beror denna plötsliga nedgång på en omdefiniering i enkäten av vad en öppen kyrka innebär i antal timmar, varför svaren blev betydligt fler än tidigare för detta alternativ. Efter 2007 ligger kategorin stadigt på 18–19 procent. Den anförda tabellen visar också att de kategorier kyrkor som är öppna mer än 300 dagar minskat från totalt en tredjedel av alla kyrkor 2004 till en dryg femtedel 2012. Andelen var densamma i redovisningen för 2010. Möjligheten för spontanbesök har därmed minskat sedan 2004 men den negativa utvecklingen förefaller ha stannat av de senaste fyra åren.

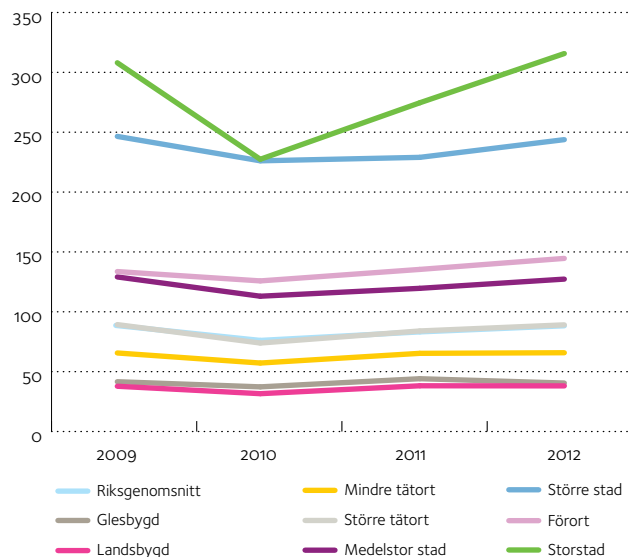
Sammankomster i egen verksamhet

Sammankomster i egen verksamhet utgörs av alla gudstjänster, kyrkliga handlingar och andra verksamhetsrelaterade sammankomster som Svenska kyrkan ansvarar för. Sedan 2009 har det skett små förändringar, dock med en viss ökning av andelen kyrkor utan sammankomster: från fem procent 2009 till åtta procent 2012. Vid en tillbakablick går det att se att det skedde en kraftig ökning av andelen inom denna kategori efter 2006, som i likhet med nedgången i öppethållandet sannolikt kan förklaras med ändringar i enkätens utformning och definitioner, se tabell 5 i bilaga 1.

Diagram 9, Förändringar i sammankomster fördelat på tätortstyp, visar en viss nedgång omkring 2010 och sedan för i stort sett alla kategorier en svag ökning till 2012. Undantaget är kyrkorna i storstäderna som visar en kraftig nedgång och sedan en lika kraftig uppgång så att de årliga sammankomsterna återigen ligger på över 300. Anledningen till dessa förändringar och den generella nedgången 2010 har inte gått att analysera inom ramen för denna rapport. I övrigt visar diagrammet framförallt den stora skillnaden i antalet sammankomster mellan städerna och landsbygd/glesbygd.

DIAGRAM 9

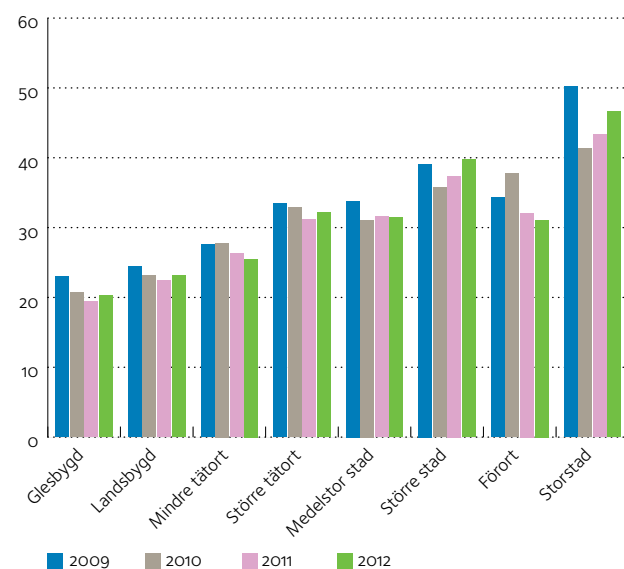
FÖRÄNDRING AV ANTAL SAMMANKOMSTER I SVENSKA KYRKANS EGEN VERKSAMHET FÖRDELAT PÅ TÄTORTSTYP

Observera att riksgenomsnittet följer de större tätorternas kurva så exakt att den döljs i diagrammet.

DIAGRAM 10

MEDELANTAL HUVUDGUDSTJÄNSTER PER TÄTORTSTYP OCH ÅR

Medelantal huvudgudstjänster per kyrka minskar långsamt. Antalet gudstjänster var i genomsnitt knappt 30 år 2009 och har sedan minskat till strax över 27 (se tabell 4 i bilaga 1). Det är dock intressant att studera hur förändringen ser ut om medelantalet delas upp per tätortstyp (se diagram 10). De flesta kategorier ligger som högst, eller näst högst, år 2009 och har sedan varierande grad av minskningar och vissa uppgångar. Undantaget är förortskyrkorna där gudstjänsterna var flest 2010 och därefter har minskat under följande tre år.

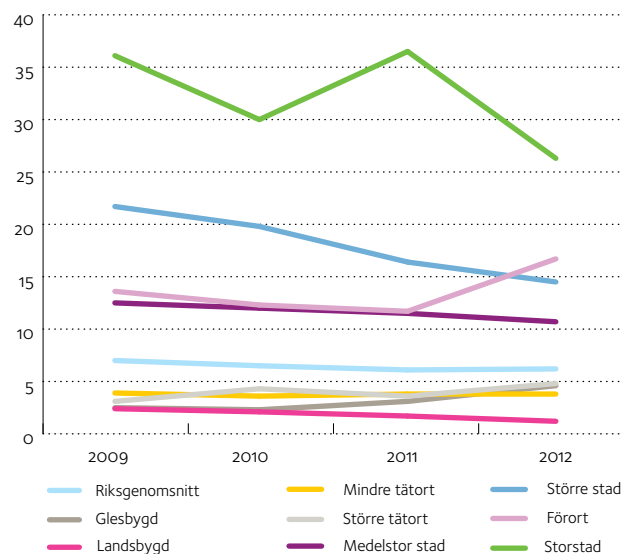
Sammankomster utöver Svenska kyrkans verksamhet

Sammankomster utöver egen verksamhet är tillfällen då kyrkan upplåtits för verksamhet som inte Svenska kyrkan ansvarar för. Det kan exempelvis vara konserter eller utställningar.

Under perioden har en viss förändring skett av medelantal sammankomster per kyrka, från i genomsnitt sju sammankomster 2009 till strax över sex stycken år 2012 (se tabell 6 i bilaga 1). När sammankomsterna fördelas per tätortstyp enligt diagram 11 går det att se hur stor spridningen är mellan de olika tätortstyperna samt hur förändringen skett under perioden. Storstäderna har en kraftig nedgång även för sammankomster utanför den egna verksamheten 2010. Sedan går den upp igen 2011 för att sedan gå ner ännu kraftigare 2012. Det är svårt att dra slutsatser av detta då andelen kyrkor i storstäder av det totala antalet kyrkor är ganska litet, endast fyra procent. Små skillnader i de olika svaren får stora konsekvenser när medelvärdena räknas ut. En annan intressant kurva är förortskyrkornas kraftiga ökning från ett medelvärde på 12 sammankomster per kyrka 2011 till 17 sammankomster 2012. Förortskyrkorna utgör dock endast sju procent av det totala antalet kyrkor. Det kan ändå vara intressant att följa tendenserna under kommande år. Generellt visar de flesta tätortstyper en stabil kurva under de senaste åren, det är bara städerna och förorterna som visar en ojämn utveckling. Statistiken ger emellertid bilden av att det finns en stor outnyttjad potential i den externa användningen av kyrkorna, särskilt för mindre orter, glesbygd och landsbygd där det ofta inte finns några andra offentliga rum att tillgå än kyrkan. På landsbygden har användningen enligt statistiken till och med minskat från mycket få sammankomster till i stort sett inga alls. Detta bör vara möjligt att utveckla i en positiv riktning.

DIAGRAM 11

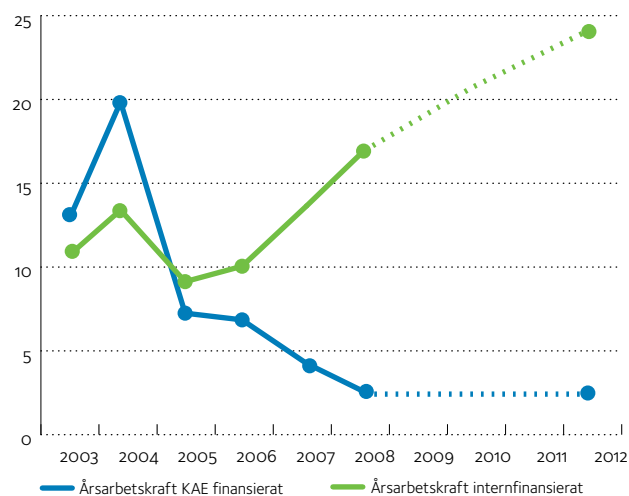
FÖRÄNDRING AV ANTAL SAMMANKOMSTER UTÖVER SVENSKA KYRKANS VERKSAMHET FÖRDELAT PÅ TÄTORTSTYP

FÖRVALTNINGSKOMPETENS I KULTURARVSFRÅGOR

Relationsändringen mellan staten och Svenska kyrkan medförde att kostnaderna för stiftet ökade på grund av handläggning av den kyrkoantikvariska ersättningen. Kyrkofondens styrelse kompenserade stiftet för detta och kompetens inom kulturarvsområdet började byggas upp för att sakkunnigt kunna bedöma vårdbehov, granska ansökningar och fördela den kyrkoantikvariska ersättningen. Idag har samtliga stift fast anställda sakkunniga i kulturarvsfrågor.

DIAGRAM 12
ÅRSARBETSKRAFTER PÅ STIFTSKANSLIERNA SOM ARBETAR MED KYRKOANTIKVARISKA FRÅGOR

Siffrorna i diagrammet bygger på stiftens egna svar i stiftsenkäter sedan 2003. Under åren 2009–2011 samlades inte uppgifter om årsarbetskrafter in (den streckade linjen). Uppgifter finns emellertid för 2012.

Diagram 12 visar hur årsarbetskrafter för handläggning av kyrkoantikvarisk ersättning, inventeringsuppgifter och informationsinsatser inom stiftet har förändrats sedan 2003. Handläggare och sakkunniga vars arbete bekostas med kyrkoantikvarisk ersättning, har sjunkit successivt under perioden.

Undan för undan har också kompetensen förstärkts med anti-kvariskt-tekniskt och byggnadstekniskt sakkunniga, se vidare avsnittet om effekter av kyrkoantikvarisk ersättning.

Kompetenshöjningen i stiftet har även lett till spridande av information på församlingsnivå i form av kurser riktade till förtroendevalda och anställda. Kurser i förebyggande konservering/vård och underhåll, byggnadsvård, energifrågor, med mera förekommer i flera stift.

Stiftet har höga ambitioner och fortsätter gärna att utveckla och förstärka sin kompetens i kulturarvsförvaltning. I stiftsenkäten för 2012 lyftes specialkompetens i till exempel måleri- och textilkonservering fram som ett behov.

Stiftet arbetar på olika vis för att tillgodose behoven. En metod värd att nämna tillämpas i Uppsala stift. En arkitekt har anställts i ett kontrakt för att förvalta kyrkliga byggnader och stödja församlingarna i arbetet med ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning och övriga bidrag. När upphandlingar för till exempel tjärstrykning av tak samordnas, tjänar arkitekten i fråga in sin egen lön på ett tidigt stadium. Resten är ren besparing/förtjänst. Arbetet och planeringen är påbörjad för att inrätta ytterligare tjänster på kontraktsnivå för förvaltning av kyrkobyggnader. Andra stift arbetar med liknande lösningar.

I kapitel 3 konstateras att kompetens i kulturarvsfrågor fortfarande är en kritisk punkt hos de mindre församlingarna. I det nationella projektet *Inventering av vård- och kompetensbehov avseende kyrkliga inventarier i domkyrkor* som genomfördes 2012 föreslås att en kurs i kulturarvsfrågor ska ingå som obligatoriskt moment i utbildningen för präster. Detta med tanke på det ledaransvar kyrkoherdar har vad gäller ekonomi och förvaltning i församlingarna.

På Svenska kyrkans nationella nivå har kompetensen successivt ökat och består idag av sex årsarbetskrafter med kompetens inom kulturarvsfrågor. I nuläget finansieras dessa inte till någon del av kyrkoantikvarisk ersättning.

Efterfrågat säkerhetsprojekt SOM GETT RINGAR PÅ VATTNET

Hur höjer man medvetenheten om vikten av säkerhet i kyrkan? Hur kan föremål och inventarier skyddas på bästa sätt? Det är några av de frågor som synliggjorts i ett omfattande projekt i Västerås stift som gett många positiva ringar på vattnet.

I anrika miljöer ett stenkast från Domkyrkan finns stiftskansliet i Västerås. Här känner man historiens vingar slå. Detta är välkända marker för Ulrika Beskow, stiftsjurist som under lång tid ansvarat för de antikvariska frågorna och Leif Eriksson, tidigare vd för Kyrkans Försäkring men nu knuten till bolaget som rådgivare.

I Västerås stift finns 175 kyrkor, varav 156 är skyddade enligt kulturminneslagen. Samtliga skyddade kyrkor erbjöds att genomföra en säkerhetsanalys i ett projekt som påbörjades 2006. För att få

så många församlingar som möjligt med på tåget inledde man med en informationsfas. Därpå följde genomförandefasen och 2009 utvärderades och summerades projektet i rapporter.

Efterfrågan på säkerhetsanalyser visade sig vara stor. Alla församlingar/samfälligheter tackade ja till en kostnadsfri genomgång av kyrkan.

– Då säkerhetsanalyserna genomfördes träffade vi de ansvariga på plats och identifierade hot och risker. Konkreta åtgärdsförslag togs fram som mynnade ut i handlingsplaner, berättar Leif Eriksson.

– I utgångsläget kunde vi konstatera att församlingarna inte alltid hade koll på vare sig de kulturhistoriska eller de reella värdena. De kulturhistoriska föremålen ska skyddas med utgångspunkt från att de är unika och inte går att återställa. Vidare är det viktigt att uppmärksamma församlingarna på att vissa av föremålen har ett marknadsvärde som ställer särskilda krav på förvaringen, betonar Leif Eriksson.

Att inventarieförteckningen innehåller beskrivningar, dateringar och framför allt bilder är av största vikt ur stöldskydds- och säkerhetsaspekt. Efter att ha konstaterat att varken Svenska kyrkans nationella nivå eller Riksantikvarieämbetet hade något lämpligt verktyg för inventarieförteckningarna tog Västerås stift själva fram ett webbaserat program, Sacer, till fritt förfogande för församlingarna.

◀ I Västerås stift finns träkyrkor med ett unikt historiskt värde som är viktiga att skydda. En av dem är Sundborn (bilden) med sina målningar av Carl Larsson.
Foto: Marie Rönerholm.

Det kom att fungera väl, särskilt då det var användarvänligt. Ryktet om programmet spred sig snabbt och förfrågningarna var talrika, så till den grad att det nu används över hela landet.

Från och med sommaren 2012 togs databasen, efter viss vidareutveckling, i drift på nationell nivå.

Vilka lärdomar kan dras av projektet? Ulrika Beskow och Leif Eriksson räknar upp en lång rad. Larm är bra, men det innebär inte att säkerhetsfrågan är löst. Alla i organisationen behöver involveras, motiveras, medvetandegöras och få in ett säkerhetstänk. Det behövs ständig utbildning i säkerhetsfrågorna. Här ska man också tänka in de förtroendevalda som ju till del byts ut vart fjärde år. De ska veta vad de kan och får göra.

Dokumentation spelar en väsentlig roll. Bara med enkla checklistor kan man komma långt.

Att årligen lyfta säkerhetsfrågorna och sätta dem på agendan så att de inte glöms bort är att rekommendera, förutom grundläggande frågor såsom att utse säkerhetsansvariga och göra upp en budget för säkerhetsarbetet.

– Det märks att det inte är lätt att göra upphandlingar och att ha den specialistkunskap som behövs. Inköp av larm är ett exempel. Summorna som församlingarna lägger på detta är mycket varierade. Någon församling köper ett larm för 10 000 kronor, andra ett för 700 000 kronor. Det ser väldigt olika ut och spännvidden är markant, finner Leif Eriksson.

– Sedan ett tag skördar man frukterna av projektet som finansierats med kyrkoantikvarisk ersättning. Församlingarna har fått koll på läget vad gäller hot och risker. På köpet har stiftet fått en rejäl kartläggning och översikt. Ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning för installation av larm har ökat kraftigt, konstaterar Ulrika Beskow och lägger till:

”Församlingarna har fått koll på läget vad gäller hot och risker. På köpet har stiftet fått en rejäl kartläggning och översikt.”

– I och med att vi på stiftsnivå sitter på beslutanderätten vad gäller fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen har vi vissa påverkans- och påtryckningsmöjligheter.

När det gäller säkerhetsarbetet är den kyrkoantikvariska ersättningen ofta en förutsättning för att insatserna blir av. I Västerås stift finns till exempel oersättliga träkyrkor. Ett sätt att skydda dem mot brand är att installera dimsprinkler. Dessa anläggningar kostar betydande belopp och skulle aldrig kunna installeras om församlingarna själva skulle bekosta dem.

– Av kostnaden har 90 procent finansierats med kyrkoantikvarisk ersättning. De resterande tio procenten står församlingarna för. Ändå finns det församlingar

som håller på att gå på knäna för att få fram den egna insatsen, berättar Ulrika Beskow.

Med en förändrad demografi och ett minskande antal medlemmar i Svenska kyrkan ökar angelägenhetsgraden för den kyrkoantikvariska ersättningen. Leif Eriksson menar att bidraget är avgörande för att motivera till att betydelsefullt arbete sätts igång och utvecklas:

– Det handlar om hela Sveriges och allas vårt gemensamma kulturarv. Idag mäktar församlingar sällan med att underhålla kyrkomiljöerna av egen kraft. Våra unika och vackra träkyrkor i Bergslagen är ett tydligt exempel på det.

Maria Lundström

Leif Eriksson och Ulrika Beskow har samverkat kring ett lyckosamt säkerhetsprojekt i Västerås stift.
Foto: Maria Lundström.

Totalt finns 32 träkyrkor i Västerås stift. Av dessa är 20 av den kulturhistoriskt speciellt värdefulla typen ”Bergslagens träkyrkor”, byggda på 1600- och 1700-talet. Kyrkans Försäkring AB är ett företag ägt av Svenska kyrkan själv. 60 procent av kyrkans enheter är försäkrade genom bolaget. Att arbeta preventivt och förebygga skador hör till det som prioriteras.

3. Måluppfyllelse och **EFFEKTER**

I kapitlet analyseras måluppfyllelsen och effekterna som den kyrkoantikvariska ersättningen och Svenska kyrkans förvaltning har haft för det kyrkliga kulturarvet sedan relationsändringen år 2000.

Utgångspunkten för analysen är statens uttalade mål och intentioner med inriktning på de långsiktiga effekterna för kulturarvet. De styrande dokumenten för skyddet av de kyrkliga kulturminnena och Svenska kyrkans förvaltningsansvar är främst 4 kap.

kulturminneslagen, förarbetena *Staten och trossamfunden* (regeringens prop. 1998/99:38) till relationsändringen år 2000 samt det långsiktiga avtalet mellan Svenska kyrkan och staten från år 2000 om vården av de kulturhistoriska värdena (Ku2000/470). Regeringen har därefter uttalat ytterligare intentioner med bäring på det kyrkliga kulturarvet. Det skedde i regeringens skrivelse till riksdagen 2009 om de kyrkoantikvariska frågorna, *Kyrkoantikvariska frågor* (regeringens skrivelse 2008/09:220).

MÅLUPPFYLLELSE OCH EFFEKTER – ÖVERSIKT

MÅLOMRÅDEN

1. VÅRDEN OCH BEVARANDET AV KULTURARVET

- Kulturarvets omfattning och kyrkans ansvar
- Långsiktigheten i bevarandet, vård och underhåll
- Effektiv användning av den kyrkoantikvariska ersättningen och nyttan för kulturarvet

2. FÖRVALTNINGSKOMPETENS I KULTURARVSFRÅGOR

- Resurser och kompetens på stifts- och församlingsnivå
- Resurser och kompetens på nationell nivå

3. SAMVERKAN MELLAN STATEN OCH SVENSKA KYRKAN

- Samverkan mellan staten och kyrkan på regional nivå
- Samverkan mellan staten och kyrkan på central nivå

4. TILLGÄNGLIGHET OCH ANVÄNDNING

- Tillgängligheten till de kyrkliga kulturminnena
- Utvecklingen av det kyrkliga kulturarvet

INDIKATORER OCH KVALITATIVA BEDÖMNINGAR

- förändringar i det skyddade kyrkobeståndet
- utvecklingen av vård- och underhållsplaner
- förebyggande insatser för skyddet av kulturarvet
- den regionala fördelningen av ersättningen
- den årliga användningen av tillgängliga medel
- täckningsgraden för vårdbehovet
- förändringar av antalet årsarbetskrafter inom olika kompetensområden vid stiftskanslierna
- kompetens- och organisationsförändringar på församlingsnivå
- förändrade personalresurser för kulturarvsfrågor vid kyrkokansliet
- jämförelser mellan stiftet och länsstyrelserna av föreslagna ersättningsnivåer 2002–2012
- utvecklingen av graden av samsyn mellan stiftet och länsstyrelserna i bedömningarna av ersättningsnivån
- samråd inför beslut om ramtilldelning och statlig bedömning av regional fördelning av kyrkoantikvarisk ersättning
- samverkan i centrala samrådsgruppen och kulturarvskonferensen
- årliga samråd med kulturmiljösektorn
- kyrkornas öppethållande
- sammankomster i och utanför egen verksamhet
- utvecklingsarbete i stiftet, nationellt och internationellt
- pågående och genomförda utvecklingsprojekt

Regeringens kulturpolitiska proposition 2009 aktualiserar också frågor som har betydelse för det kyrkliga kulturarvet *Tid för kultur* (regeringens prop. 2009/10:3).

Svenska kyrkans förvaltning av kulturarvet och användning av den kyrkoantikvariska ersättningen analyseras med stöd av ett antal resultatindikatorer och kvalitativa bedömningar av utvecklingen efter relationsändringen år 2000. I den sammanfattande bedömningen ställs resultatet mot statens mål och kyrkans åtagande och kommenteras i termer av måluppfyllelse och effekter.

Urvalet av indikatorer ger inte någon heltäckande bild av kyrkans förvaltning och dess effekter, men speglar ändå väsentliga aspekter i bedömningen av resultatutvecklingen och måluppfyllelsen sedan relationsändringen. I så måtto kompletterar analysen resultatredovisningen i tidigare avsnitt.

Av översikten på föregående sida framgår vilka indikatorer som har använts för att bedöma måluppfyllelsen.

VÅRDEN OCH BEVARANDET AV KULTURARVET

Mål och intentioner

Det kyrkliga kulturarvet är den största sammanhållna delen av det svenska kulturarvet som ska bevaras inför framtiden och vara tillgängligt för alla. Det är ett allmänt intresse att kyrkornas kulturhistoriska värden bevaras långsiktigt.

Svenska kyrkan svarar för att de kyrkliga kulturminnena vårdas och underhålls enligt kulturminneslagens bestämmelser. De ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värden inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas. Detta gäller kyrkor som ägdes och förvaltades av Svenska kyrkan vid relationsändringen. Skyddet gäller oberoende av om en kyrkobyggnad används eller inte.

Den kyrkoantikvariska ersättningen från staten till kyrkan ska garantera bevarandet av kyrkornas kulturhistoriska värden. Fördelningen ska ske på ett sätt som garanterar att de antikvariska behoven prioriteras. Om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar för de kyrkliga kulturminnena på något väsentligt sätt minskar ska den kyrkoantikvariska ersättningen reduceras.

I regeringsskrivelsen 2009 framhöll regeringen att pågående samhällsförändringar kan komma att innebära utmaningar för vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet. Staten bör även fortsättningsvis ta ett ansvar för att tillsammans med Svenska kyrkan stödja och stärka kulturarvet. Villkoren för den kyrkoantikvariska ersättningen bör präglas av långsiktighet och förutsägbarhet.

I Riksantikvarieämbetets utvärdering 2008 (RAÄ dnr.312-519-2008) inför den förra kontrollstationen konstaterades att förutsättningarna för vården inte hade blivit sämre till följd av relationsändringen, snarare att förutsättningarna på flera punkter hade blivit bättre för ett långsiktigt bevarande. Den kyrkoantikvariska ersättningen hade haft avgörande betydelse för att nödvändig vård och underhåll kommit till stånd.

Kulturarvet är bevarat och kyrkans ansvar har inte minskat

De kulturminnesskyddade kyrkorna utgör en väsentlig del i Svenska kyrkans förvaltningsansvar. Ett mått på omfattningen av detta kulturarv framgår av förändringarna i Svenska kyrkans bestånd av skyddade kyrkor sedan relationsändringen år 2000.

TABELL 1

ANTALET SKYDDADE KYRKOR ÅR 2012 SAMT FÖRÄNDRINGAR I DET SKYDDADE KYRKOBYGGNADSBESTÅNDET SEDAN ÅR 2000.

Skyddade kyrkor januari år 2012	Skyddade kyrkor efter år 2000	Skyddade tagna ur bruk efter år 2000	Varav sålda	Varav rivna
2 953	35	23	18	1

Svenska kyrkans bestånd av skyddade kyrkor uppgick till 2 953 kyrkor år 2012. Sedan år 2000 har 35 kyrkor tillkommit som skyddade kyrkor, medan 23 skyddade kyrkor har tagits ur bruk. Av de skyddade som tagits ur bruk har 18 avyttrats till andra ägare och en kyrka har rivits. Det innebär att antalet skyddade kyrkor som Svenska kyrkan äger och förvaltar har ökat något sedan relationsändringen år 2000. Däremot har Svenska kyrkan av främst ekonomiska skäl minskat sitt övriga fastighetsbestånd genom försäljningar av prästgårdar och andra byggnader som inte varit kulturminnesskyddade.

Sammanfattningsvis har den totala omfattningen av Svenska kyrkans förvaltningsansvar, uttryckt i antalet skyddade kyrkor, inte minskat sedan relationsändringen och det kyrkliga kulturarvet är i denna del bevarat.

Vård och underhåll av kulturarvet har blivit mer långsiktigt

I utvärderingen 2008 bedömde Riksantikvarieämbetet att förutsättningarna för ett långsiktigt bevarande hade förbättrats. Svenska kyrkan har därefter fortsatt att systematiskt arbeta för en långsiktig och hållbar förvaltning för att uppnå största möjliga kulturarvsnytta med olika insatser. Långsiktigheten i arbetet är avgörande för att bevara kulturarvet, säkerställa kvaliteten och minimera kostnaderna för de vård- och underhållsåtgärder som genomförs.

Det finns olika indikatorer som belyser att vården och underhållet av de kyrkliga kulturminnena har blivit mer välplanerat och inriktat på att långsiktigt bevara kulturvärdena.

Vård- och underhållsplaneringen är en viktig del i denna långsiktighet. Vid utgången av år 2008 hade knappt 80 procent av kyrkorna eller kyrkor med tillhörande begravningsplatser antagna vård- och underhållsplaner (Svenska kyrkans redovisning för år 2008). Den återstående utbyggnaden av vård- och underhållsplanerna har sedan dess fortsatt och under våren 2013 täcker de antagna vård- och underhållsplanerna 98 procent av alla skyddade kyrkor (exklusive begravningsplatser). Samtliga stift har nu nått upp till en täckningsgrad på 90 procent eller mer. Det fram-

går av stiftsenkäten för 2012. Samtliga vård- och underhållsplaner i församlingarna har, för att vara gällande, antagits genom särskilt beslut i kyrkorådet och i samfälligheter av kyrkonämnden. Vård- och underhållsplanerna finns tillgängliga i församlingarna och i de flesta fall även hos stiftskanslierna. I Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister kan församlingarna registrera uppgifter om att det finns en vård- och underhållsplan och vilket datum som den har upprättats. Det är emellertid inte alltid detta sker och ambitionen är att uppföljning av registreringerna ska förbättras.

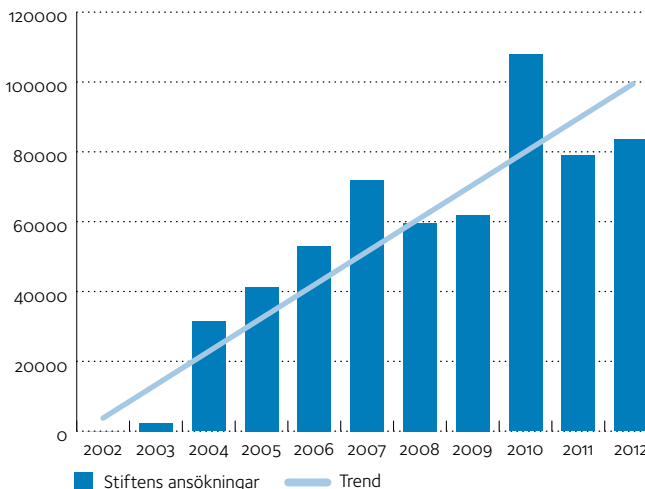
Målet att alla vård- och underhållsåtgärder ska vara långsiktigt planerade stöds också av Svenska kyrkans villkor för kyrkoantikvarisk ersättning. Det är sedan 2006 ett villkor att det finns en antagen vård- och underhållsplan för att en åtgärd ska kunna bli berättigad till kyrkoantikvarisk ersättning. Enda undantagen från detta villkor kan vara vissa akuta åtgärder av engångskaraktär.

Kunskapen om vårdbehovet har på så sätt förbättrats. Även om utbyggnaden av vård- och underhållsplanerna i stor utsträckning har klarats av, så är uppgiften nu att förbättra användningen av planerna som ett instrument för överblick och även tillsyn av det antikvariska vårdbehovet. Det framgår av kyrkans egen uppföljning att vård- och underhållsplanerna inte används i tillräcklig utsträckning av stiftet och länsstyrelserna som ett sådant instrument.

Vård- och underhållsplaneringen är grunden för att kunna genomföra rätt vårdinsatser med god framförhållning. I ett långsiktigt bevarande av det kyrkliga kulturarvet ingår också att arbeta förebyggande. Regeringen betonade i sin skrivelse 2009 det förebyggande arbetet som en viktig del för att leva upp till ansvaret. Med detta långsiktiga perspektiv arbetar Svenska kyrkan med betydande förebyggande insatser för att förhindra förstörelse av kulturarvet. Det gäller bland annat olika insatser för att minska riskerna för skador och olika kulturarvsbrott.

En indikator som belyser utvecklingen av detta förebyggande arbete är församlingarnas årliga ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning för olika förebyggande projekt. Följande diagram visar utvecklingen för den årliga summan av kyrkoantikvarisk ersättning, som stiftet har ansökt om för olika församlingsprojekt som avser förebyggande åtgärder.

DIAGRAM 13
**ANSÖKNINGAR OM KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING FÖR FÖRSAMLINGS-
PROJEKT MED FÖREBYGGANDE ÅTGÄRDER 2002–2012, TUSENTAL
KRONOR**

Förebyggande åtgärder omfattar kategorierna stöld och brand, förvaring inventarier, elinstallationer, värmesystem och övrigt förebyggande åtgärder.

Indikatorn visar på en trend med ökade satsningar på förebyggande åtgärder under perioden. Satsningen har skett i ungefär samma takt som anslaget för ersättningen har ökat. Av de förebyggande åtgärderna läggs 43 procent av de föreslagna kyrkoantikvariska medlen på projekt som syftar till att förebygga brand och stöld. De ansökta medlen täcker drygt hälften av de beräknade totalkostnaderna för dessa församlingsprojekt. Dessutom har betydande satsningar gjorts av förebyggande åtgärder genom olika stiftsprojekt som har gällt säkerhetsinventeringar. Ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning för dessa projekt ingår inte i diagrammet ovan.

SÄKERHETSFRÅGOR INOM SVENSKA KYRKAN

60 procent av församlingarna är försäkrade genom Kyrkans Försäkring AB som under åren 2002–2012 samlat statistik över bränder, stölder med mera.

Cirka 40 skador har anmälts per år inom kategorin brand de senaste åren, till vilken också räknas elfenomen, åsknedslag, stormskador och snötrycksskador. Under år 2005 ökade skadorna dramatiskt till följd av stormen Gudrun, men har därefter varierat mellan 10 och 40 händelser per år. Det inkluderar lite drygt en ordentlig brand per år.

I de flesta fall är det andra byggnader än kyrkor som drabbats, såsom församlingshem, prästgårdar, lägergårdar med mera.

FORTS.

Vattenskadorna är ganska konstanta i antal med cirka 80 skador per år.

För stöld/inbrott är cirka 80 skador rapporterade per år, varav ungefär en stöld per år avser kulturföremål.

För allriskskador, som är en blandning av övriga kategorier men används för skadehändelser som faller utanför övriga skademoment, har 80 skador per år ersatts.

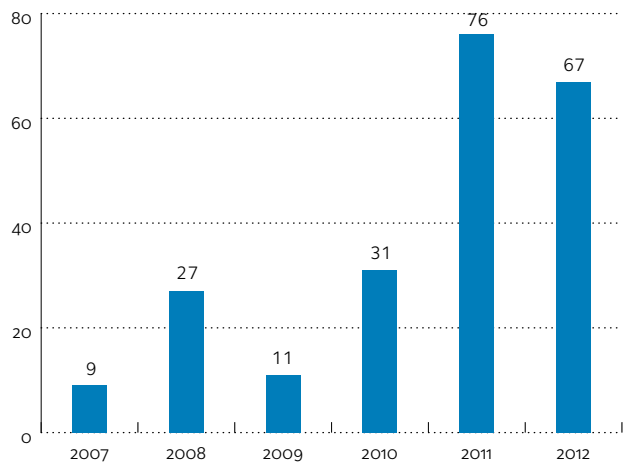
Kopparstölderna har ökat markant sedan 2007. Dessa är ofta förknippade med följdskador i form av att regnvatten rinner in genom ett skadat tak. Från 2010 har kopparstölderna ökat från 31, till 76 stycken 2011 och 67 stycken 2012.

Källa: Kyrkans Försäkring AB

Det förebyggande arbetet har blivit viktigare med hänsyn till förekomsten av olika kulturarvsbrott. Den största kategorin av stöld är kopparstölderna.

DIAGRAM 14

ANTALET ANMÄLDA KOPPARSTÖLDER 2007–2012 TILL KYRKANS FÖRSÄKRING AB

Försäkringslösningar genom Kyrkans Försäkring AB omfattar idag cirka 60 procent av Svenska kyrkans ekonomiska enheter.

Kopparstölderna har ökat kraftigt sedan år 2007. Diagram 14 redovisar enbart de stöld som är inrapporterade till Kyrkans Försäkring AB (se exempel på övrig statistik om säkerhetsfrågor i faktaruta). Det innebär sannolikt att det verkliga antalet kopparstöld är ännu högre. Det visar på behovet av förebyggande insatser för att förhindra stöld av kyrkliga kulturminnen och övrig kyrklig egendom. Regeringen underströk också i sin skrivelse 2009 behovet att fortsätta arbetet med att förhindra stöld i kyrkobyggnaderna. Det förändrade bruket och tillsynen av kyrkorna påverkar också riskbilden. Därför är det viktigt att an-

passa de förebyggande åtgärderna till dessa förändringar för att möjliggöra en fortsatt hög tillgänglighet till de kyrkliga kulturmännen. Det går inte att med säkerhet mäta de samlade effekterna av de förebyggande insatserna för skyddet av kulturarvet. Bedömningen är emellertid att de förebyggande insatserna har väsentliga positiva effekter för att förhindra olika skador på kulturarvet och bidrar till att det bevaras långsiktigt.

Kulturarvsnyttan kan förbättras ytterligare

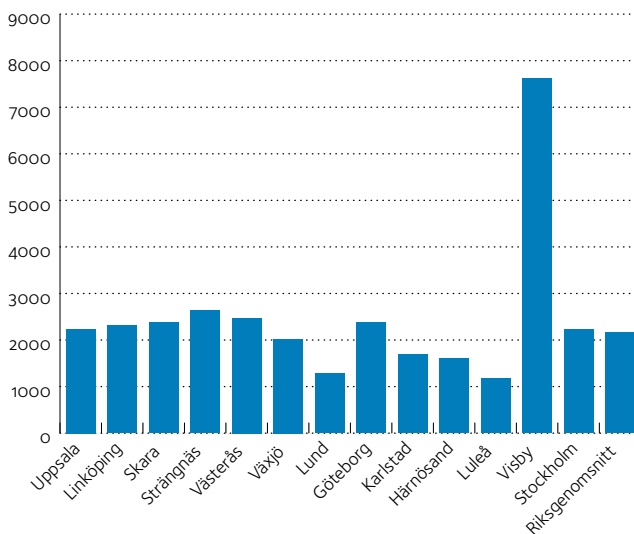
Svenska kyrkans uttalade målsättning är att den kyrkoantikvariska ersättningen ska bidra till största möjliga kulturarvsnytta. Inriktningen i kyrkans arbete på alla nivåer är att effektivisera användningen och förbättra nyttan av ersättningen för kulturarvet.

På några områden ser Svenska kyrkan möjligheter att öka nyttan ytterligare genom att effektivisera och utveckla hanteringen av ersättningen. I kapitel 4 redovisas Svenska kyrkans utvärdering 2012 av hanteringen av ersättningen och de utvecklingsbehov som identifierats.

Den regionala fördelningen av ersättningen till stiftet kan få en bättre balans och anpassas i större utsträckning till de kulturhistoriska värdena och till vårdbehovet. Diagrammet nedan är en indikator på hur väl den kyrkoantikvariska ersättningen har fördelats till stiftet med hänsyn tagen till omfattningen av deras kulturarv, uttryckt i de skyddade kyrkornas sammanlagda yta inom stiftet. Redovisningen täcker hela perioden 2002–2012 och avser förbrukade medel.

DIAGRAM 15

FÖRBRUKNING KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING PER KVADRATMETER SKYDDAD KYRKA OCH STIFT 2002–2012, KRONOR

Diagrammet visar på en viss obalans i den regionala fördelningen mellan stiftet sett över hela perioden. Denna obalans uppkom tidigt under perioden och lyftes fram av Svenska kyrkan inför den förra kontrollstationen. Även Riksantikvarieämbetets

utvärdering 2008 och Riksrevisionens granskning 2008 uppmärksammade denna tendens. Obalansen har i viss mån kvarstått även under senare år. En väsentlig orsak till den ojämna fördelningen är att ramfördelningarna till stiftens styrs av den efterfrågan på ersättning som framkommer i stiftens egna ansökningar och inte primärt av kriterier för deras kulturhistoriska värden. Andra faktorer som påverkar hur ersättningen fördelas regionalt är stiftens och länsstyrelsernas bedömningar när det gäller prioriteringar och ersättningsnivåer.

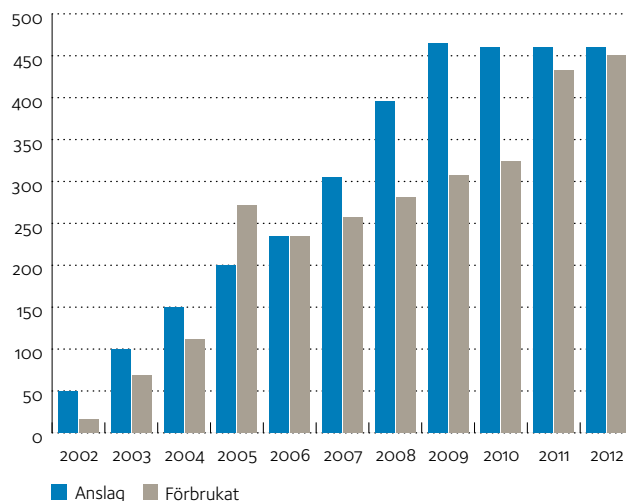
Målet är att den kyrkoantikvariska ersättningen ska fördelas efter de kulturhistoriska värden som förvaltas och det vårdbehov som finns. Ersättningen ska fördelas till de åtgärder och objekt som har störst betydelse för att kunna bevara kulturarvet. Ett steg i denna riktning är att Svenska kyrkan har förändrat villkoren för kyrkoantikvarisk ersättning, så att hänsyn kan tas till små församlingar med många kyrkor och högt kulturarvsvärde vid bedömning av ersättningsnivån. Under de senaste åren har kyrkostyrelsen i besluten om ramtilldelning till stiftens justerat ersättningsnivåerna för vissa åtgärder för att åstadkomma en mer enhetlig fördelning över landet. Nu planeras en översyn av den nuvarande fördelningsmodellen för rambesluten till stiftens. I en framtida modell kan fördelningen av stiftsramarna komma att baseras på givna kriterier som bättre speglar det kyrkliga kulturarvets regionala spridning (se vidare kapitel 4) och minskar risken för snedvridande effekter i fördelningen.

Regeringen framhåller i sin skrivelse 2009 att det alltid ska vara de kulturhistoriska värdena som ska vara styrande för fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Det har också betydelse för den regionala fördelningen. Det kyrkliga kulturarvets ålder och sammansättning varierar och därför får inte den regionala fördelningen ses ur ett alltför snävt perspektiv. Vissa skillnader kan vara motiverade med hänsyn till de olikartade förutsättningar som gäller.

Den årliga förbrukningen av anslaget kan också ses som en indikator på effektiviteten i användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Följande diagram visar riksdagens årliga anslag till kyrkoantikvarisk ersättning jämfört med Svenska kyrkans årliga förbrukning av dessa medel.

DIAGRAM 16

KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING, ANSLAGNA OCH FÖRBRUKADE MEDEL 2002–2012, MILJONER KRONOR

Diagrammet visar en årlig ökning av anslaget upp till en nivå på 465 miljoner kronor år 2009. Det årliga anslaget har därefter varit i stort sett oförändrat. Diagrammet visar också att de anslagna medlen inte fullt ut har förbrukats under tidigare år. Det har funnits en eftersläpning i utbetalningarna av ersättningen till de beviljade projekten. Bakomliggande orsaker till detta är bland annat ekonomiska begränsningar hos församlingarna att medfinansiera vård- och underhållsprojekt och andra trögheter i genomförandet av projekten. Samtidigt har de årliga ansökningarna från församlingarna visat på ett stort behov av kulturhistoriskt motiverade vård- och underhållsåtgärder, som sammanlagt har överstigit de anslagna medlen. För ramåret 2014 har församlingarna inkommit till stiftens med ansökningar för projekt som är kostnadsberäknade till 1 700 miljoner kronor. Med detta som underlag har stiftens gått vidare och ansökt om kyrkoantikvarisk ersättning på cirka 1 000 miljoner kronor från nationella nivå för samma år.

Svenska kyrkan har under senare år arbetat särskilt aktivt för att öka volymen av kulturhistoriskt motiverade projekt och effektivisera genomförandet av dessa projekt. Effekterna av detta arbete är ett ökat antal och ett snabbare genomförande av insatserna. Det har lett till ett bättre utnyttjande av tillgängliga medel. Under de senaste två åren ligger de förbrukade medlen i nivå med de anslagna medlen. För ramåren 2013 och 2014 har kyrkostyrelsen efter stiftens ramansökningar kunnat fördela 600 respektive 700 miljoner kronor till stiftens för kyrkoantikvarisk ersättning till olika vård- och underhållsprojekt. Ökningen av ramarna har kunnat ske samtidigt med att kyrkostyrelsen har fördjupat sin granskning av kvaliteten i de projekt som ingått i stiftens ramansökningar.

Bedömningen är att de kyrkoantikvariska vårdbehoven kom-

mer att vara fortsatt stora och att den uppnådda effektiviseringen i användningen av tillgängliga medel kommer att kunna upprätthållas.

Kunskapen om vård- och underhållsbehovet är nödvändig för att den kyrkoantikvariska ersättningen ska kunna fördelas effektivt till de största behoven och ge största möjliga kulturарvsnytta. Även om vård- och underhållsplaneringen och karakteriseringsprojekten med mera har bidragit till kunskapen så finns det fortfarande behov av att förbättra överblicken och kunskapen om det samlade vårdbehovet både på regional och nationell nivå. Det gäller till exempel en kontinuerlig uppföljning och indikator som också täcker vård- och underhållsbehovet hos församlingar som inte tagit initiativ till projekt och ansökt om kyrkoantikvarisk ersättning. Då ökar förutsättningarna att aktualisera angelägna vårdinsatser för kulturminnen som annars riskerar att bli eftersatta. Fördelningen av ersättningen blir mer optimal i förhållande till det samlade vårdbehovet och kan lättare riktas till de mest angelägna behoven med höga kulturvärden. Kunskapen om vårdbehovet är också en viktig förutsättning för långsiktigheten i insatserna och för att minska behovet av kortsiktiga akutåtgärder.

Måluppfyllelsen

Regeringens mål är att det kyrkliga kulturarvet ska bevaras långsiktigt och att ingen försämring ska ske av vård och underhåll. Analysen av de redovisade resultatindikatorerna visar på en god och successivt förbättrad måluppfyllelse i Svenska kyrkans förvaltning. Samtidigt visar Svenska kyrkan på möjligheter att ytterligare öka nyttan av den kyrkoantikvariska ersättningen.

Med utgångspunkt i de redovisade resultatindikatorerna sammanfattas måluppfyllelsen i följande punkter:

- Det kyrkliga kulturarvet är bevarat och Svenska kyrkans förvaltningsansvar har inte minskat i omfattning. Antalet skyddade kyrkor är i stort sett oförändrat under perioden.
- Vården och underhållet av det kyrkliga kulturarvet har blivit mer långsiktigt och förebyggande. Det framgår bland annat av utbyggnaden av vård- och underhållsplanerna och de ökade insatserna för att förebygga skador på kulturarvet. Det finns samtidigt ett behov av att förbättra system och metoder för att öka kunskapen om vårdbehovet.
- Hanteringen och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen har effektiviserats och det pågår ett utvecklingsarbete för att ytterligare öka nyttan av ersättningen för att bevara det kyrkliga kulturarvet.

FÖRVALTNINGSKOMPETENS I KULTURARVSFRÅGOR

Mål och intentioner

Enligt avtalet med staten ska Svenska kyrkan ha nödvändig kunskap och kompetens i frågor som rör förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. Det är väsentligt att kompetensen för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena finns inom kyrkan. Det gäller både vid fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen liksom vid genomförandet av den faktiska förvaltningen.

Regeringen framhöll i sin skrivelse 2009 att kompetensen i förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena hade utvecklats positivt inom Svenska kyrkan. Regeringen såg positivt på att tillgången till personal med kyrkoantikvarisk kompetens ökat på både nationell nivå och hos stiftet. De kvarstående problemen gällde enskilda församlingars tillgång till behövlig kompetens.

Riksantikvarieämbetets utvärdering 2008 kom också fram till att kyrkan stärkt sin kompetens i förvaltnings- och kulturарvsfrågor. Ämbetet pekade också på enskilda församlingars och samfälligheters stora förvaltningsansvar och behovet av stöd i förvaltningsfrågorna. Riksantikvarieämbetet framhöll att kyrkan funnit nya former för samverkan inom egna organisationen för större effektivitet och kvalitet i förvaltningen.

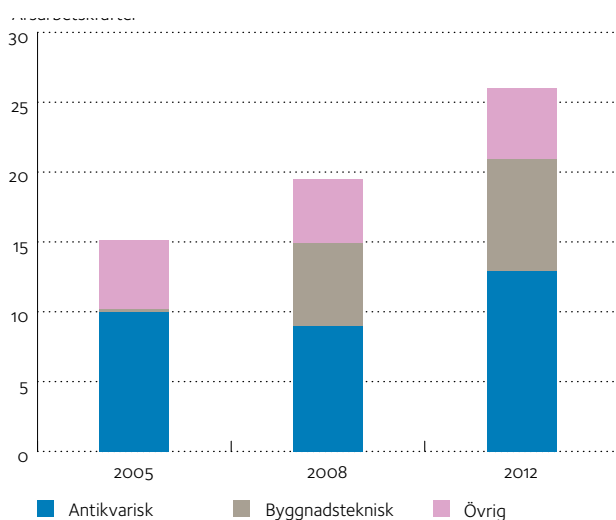
Resurser och kompetens inom kulturарvsområdet har förstärkts på stiftsnivå

Svenska kyrkan delar regeringens uppfattning om betydelsen av att kyrkan har goda kunskaper och olika kompetenser i kulturарvsfrågor för att uppfylla sitt förvaltningsansvar och bidra till största möjliga kulturарvsnytta.

Via enkäter följer nationella nivån regelbundet upp kompetensförsörjningen för handläggning av kulturарvsfrågor och kyrkoantikvariska frågor vid stiftskanslierna. I stiftens uppgifter ingår även handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Den indikator som följs över tiden avser antalet årsarbetskrafter fördelade på olika kompetensområden inom kulturарvsområdet vid stiftskanslierna. I följande diagram belyses utvecklingen genom jämförelser mellan tre år.

DIAGRAM 17

ANTAL ÅRSARBETSKRAFTER FÖRDELADE PÅ OLIKA KOMPETENSER VID STIFTSKANSLIERNAS ÅR 2005, 2008 OCH 2012

Årsarbetskrifterna omfattar anställd personal, som antingen är internfinansierad eller finansierad med kyrkoantikvarisk ersättning. Däremot ingår inte konsultinsatser, finansierade med kyrkoantikvarisk ersättning, i redovisningen.

Ett tydligt resultat av jämförelsen är den påtagliga förstärkningen av de samlade resurserna för kulturarvsfrågor vid stiftskanslierna som skett sedan 2005. År 2012 hade stiftskanslierna i genomsnitt två arbetskrifter för arbetet med kulturarvsfrågor. Dessutom tillkom resurser genom olika konsultinsatser.

Redan inför kontrollstationen 2009 konstaterade Riksantikvarieämbetet att det skett en kompetensförstärkning i handläggningen av kulturarvsfrågor. Uppföljningen för 2012 visar att denna resurs- och kompetensförstärkning även fortsatt efter den förra kontrollstationen, även om det finns vissa skillnader mellan stiftet. Resurserna med antikvarisk kompetens har ökat något och motsvarar i genomsnitt en årsarbetskraft per stift. Den mest markanta kompetensförstärkningen gäller dock den byggnadstekniska kompetensen. År 2005 fanns denna kompetens nästan inte alls vid stiftskanslierna, men 2008 hade kompetensen breddats med byggnadsteknisk kompetens motsvarande en halv årsarbetskraft per stift. År 2012 hade den byggnadstekniska kompetensen förstärkts ytterligare vid stiftet. Stiftskanslierna förstärks också kompetensmässigt av olika konsulter där stiftet knyter specialistkompetens till specifika projektinsatser.

Trots de successiva förstärkningar som skett av de kyrkoantikvariska frågorna vid stiftskanslierna utgör de fortfarande små organisatoriska enheter som är starkt personberoende och sårbara vid personalavgångar. I de nödvändiga prioriteringarna av arbetsuppgifterna läggs resurserna i första hand på den för kyrkoantikvarisk ersättning löpande handläggningen av ärenden.

På församlingsnivån är kompetenssituationen mer splittrad, vilket hänger samman med församlingarnas olika strukturer. Församlingarnas resurser och kompetens är kritiska faktorer i vården och underhållet av kyrkorna. Kyrkostyrelsens egen utvärdering visar att de större enheterna ofta kunnat bygga upp professionella resurser för sin förvaltning med en organisation för bättre beredskap och förmåga att ta initiativ till och genomföra olika insatser. De mindre församlingarna har däremot oftast en begränsad kapacitet och kontinuitet när det gäller att initiera och driva vård- och underhållsprojekt. Det påverkar bland annat deras benägenhet att söka kyrkoantikvarisk ersättning och förutsättningarna att genomföra beslutade projekt på ett effektivt sätt. Det får i sin tur effekter på skyddet av de kyrkliga kulturminnena och de kulturhistoriska värdena i de mindre församlingarna.

Svenska kyrkan genomför strukturella och organisatoriska förändringar i syfte att skapa större enheter med bland annat ökad samordning och koncentration av resurser och kompetens på lokal nivå. När enheterna blir större kan förvaltarfrågorna tas över av personal med professionell kompetens. I avsnittet om de ekonomiska förutsättningarna redovisas denna utveckling och det fortsatta arbetet (se kapitel 4).

Det finns också en utveckling inom flera stift där kyrkan finansierar gemensamma resurser för fastighetsförvaltning som ska betjäna flera församlingar inom stiftet. Det innebär förutom en resursförstärkning också en kompetenshöjning. Erfarenheterna av denna satsning är positiva och den kommer att fortsätta.

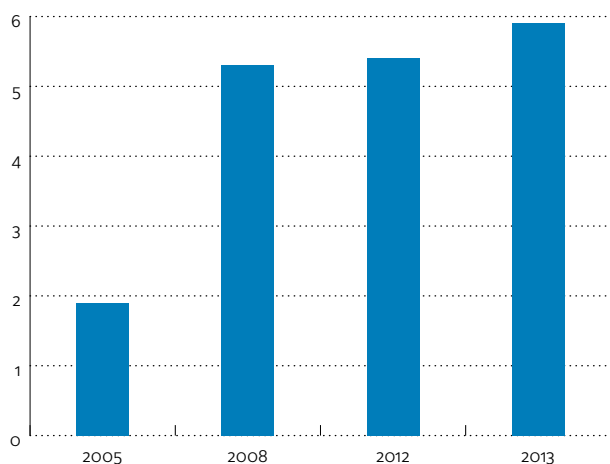
Resurser och kompetens har förstärkts på nationell nivå

Uppföljningen visar att det även på nationell nivå skett en förstärkning av resurserna och kompetensen inom området. Det har inrättats en särskild organisatorisk enhet som svarar för kyrkokansliets samordning och handläggning av dessa frågor.

Diagram 18 nedan visar hur de samlade personalresurserna för hanteringen av kulturarvsfrågorna vid kyrkokansliet har förändrats under de senaste åren. Utvecklingen jämförs med läget åren 2005 och 2008.

DIAGRAM 18

PERSONALRESURSER I KULTURARVSFRÅGOR VID KYRKOKANSLIET ÅREN 2005, 2008, 2012 OCH 2013, ANTAL ÅRSARBETSKRAFTER

Uppföljningen bekräftar resursförstärkningen från två årsarbetskrafter år 2005 till sex årsarbetskrafter år 2013. Till detta kommer ytterligare konsultinsatser som knutits till tidsbegränsade nationella projekt.

Trots utbyggnaden av resurserna på nationell nivå är organisationen begränsad. Den årliga beredningen av stiftens raman-sökningar och kyrkostyrelsens fördelningsbeslut om den kyrkoantikvariska ersättningen är fortfarande en dominerande uppgift som prioriteras i arbetet på nationell nivå. Den förändring mot en förenklad modell och en smidigare beredningsprocess för fördelning av den kyrkoantikvariska ersättningen som planeras, kommer att på sikt kunna skapa utrymme för ett mer strategiskt och främjande arbete med kulturarvsfrågorna på nationell nivå.

Utöver resursförstärkningen på nationell nivå har det under perioden genomförts ett antal samverkansprojekt som också medfört en kompetensförstärkning. I olika projekt (se bilaga 4) har Svenska kyrkan samarbetat med myndigheter (länsstyrelserna, Riksantikvarieämbetet, Energimyndigheten), universitet och högskolor (Linköpings och Göteborgs universitet, Högskolan på Gotland) samt med olika stiftelser och föreningar (Sensus studieförbund, föreningen Etik och Energi). Flera av dessa samverkansprojekt har under senare år fått ökat fokus på kunskapsuppbyggnad och bidrar till att sprida generell kunskap inom kulturarvssektorn.

Det ligger också i linje med regeringens intentioner att främja uppbyggnad av generell kunskap i frågor som rör vård och bevarande av de kyrkliga kulturminnena. Regeringen ansåg i sin skrivelse 2009 att den kyrkoantikvariska ersättningen bör kunna användas för denna kunskapsuppbyggnad, till exempel metodutveckling.

Måluppfyllelsen

Enligt avtalet med staten ska Svenska kyrkan ha nödvändig kunskap och kompetens i frågor som rör förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. Regeringen bedömde vid den förra kontrollstationen 2009 att kompetensen hade utvecklats positivt med ökad tillgång till kyrkoantikvarisk kompetens på både nationell nivå och hos stiftens. De kvarstående problemen gällde enskilda församlingars tillgång till behövlig kompetens. Även Riksantikvarieämbetet gjorde bedömningen att kyrkan stärkt sin kompetens i förvaltnings- och kulturarvsfrågor samt funnit nya former för samverkan inom den egna organisationen för större effektivitet och kvalitet i förvaltningen.

De redovisade resultatindikatorerna och den kvalitativa analysen ger följande bedömning av måluppfyllelsen ifråga om kompetensförsörjningen:

- Stiftskanslierna har under senare år fortsatt att stärka sina resurser och kompetens inom särskilt byggnadsteknik, men också den antikvariska kompetensen. Den positiva utveckling som konstaterades vid förra kontrollstationen har konsoliderats. Fortfarande är emellertid de organisatoriska enheterna små och sårbara vid personalförändringar.
- De större församlingarna och samfälligheterna har professionaliserat sin förvaltning och förmåga att ta initiativ till och genomföra vård- och underhållsinsatser.
- Kompetensen hos de mindre församlingarna är fortfarande en kritisk punkt vad gäller förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. De fortsatta förändringarna av församlingsstrukturer och organisationen förbättrar dock successivt möjligheterna att samordna resurser och kompetens i förvaltningsfrågor i större enheter. Kyrkan tillför också ökade resurser för att bygga upp professionell kompetens som kan användas gemensamt av flera församlingar.
- På nationell nivå har kyrkokansliet sedan förra kontrollstationen successivt förstärkt sina resurser och breddat sin kompetens inom kulturmiljöområdet och de kyrkoantikvariska frågorna. Dessutom har dessa resurser och kompetenser samlats i en organisatorisk enhet för att kunna användas på ett mer effektivt sätt. Möjligheterna att utnyttja kyrkokansliets resurser och kompetens för mer strategiska frågor ökar i takt med att den administrativa hanteringen av den kyrkoantikvariska ersättningen reformeras.

Slutsatsen är att den tidigare positiva utvecklingen av Svenska kyrkans kompetens i förvaltningsfrågor har fortsatt även under senare år och kommer att fortsätta genom de pågående förändringarna.

SAMVERKAN MELLAN STATEN OCH SVENSKA KYRKAN

Mål och intentioner

I förutsättningarna för ett långsiktigt bevarande av kulturarvet ingår samverkan och ett nära samarbete mellan Svenska kyrkan och kulturmiljösektorn.

Staten och Svenska kyrkan ska, enligt avtalet, samarbeta och samverka i övergripande frågor som gäller de kyrkliga kulturvärdena. Det ska finnas särskilda samrådsgrupper på central och regional nivå för kunskaps- och erfarenhetsutbyte som rör de kyrkliga kulturvärdena.

Fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen ska ske efter samråd med myndigheterna inom kulturmiljöområdet. Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna ska ges tillfälle att yttra sig över fördelningen.

Svenska kyrkan ska årligen lämna en redovisning till regeringen om de kyrkliga kulturvärdena. Den ska redovisa användningen och resultatet av den kyrkoantikvariska ersättningen samt innehålla uppgifter om kompetens i förvaltningen, tillgänglighet till de kyrkliga kulturminnena och förändringar i kyrkobyggnadsbeståndet.

I regeringens bedömning 2009 framkom att samarbetet utvecklats positivt, men att samrådsförfarandet som etablerats mellan kyrkan och myndigheterna borde utvecklas ytterligare. Det gällde bland annat samråden kring enskilda projekt och vissa framtidsfrågor samt i arbetet att nå större enhetlighet i prioriteringar och bedömningar.

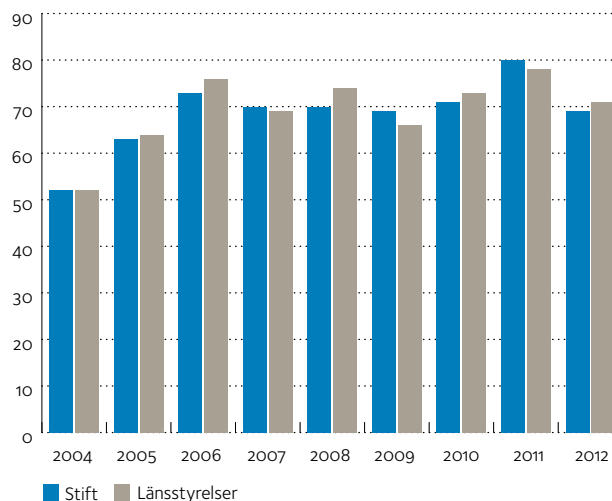
Riksantikvarieämbetet betonade i sin utvärdering 2008 att nya former för samverkan utvecklats och att formen för samråd om ersättningen bidragit till en ökad samsyn och förståelse. Jämförelserna mellan kyrkans och myndigheternas bedömningar av samma projekt visade på ett stort mått av konsensus. Riksantikvarieämbetet kunde inte se något bättre alternativ för ett långsiktigt bevarande.

Ökad samsyn om den kyrkoantikvariska ersättningen på regional nivå

Stiften och länsstyrelserna samverkar på regional nivå bland annat i bedömningarna av den kyrkoantikvariska ersättningen till de vård- och underhållsprojekt som församlingarna ansökt om till stiften. Ett mått på hur denna samverkan utvecklats och graden av samsyn i bedömningarna framkommer om stiftens förslag till ersättning jämförs med länsstyrelsernas redovisade bedömningar. Diagram 19 visar stiftens respektive länsstyrelsernas förslag till ersättningsnivåer under perioden 2004–2012 (i procent av totala projektkostnader).

DIAGRAM 19

STIFTENS OCH LÄNSSTYRELSESNAS FÖRSLAG TILL ERSÄTTNINGSNIVÅER ÅREN 2004–2012. FÖRESLAGNA PROJEKT MED PRIORITET 1. ERSÄTTNING I PROCENT AV TOTAL PROJEKTKOSTNAD

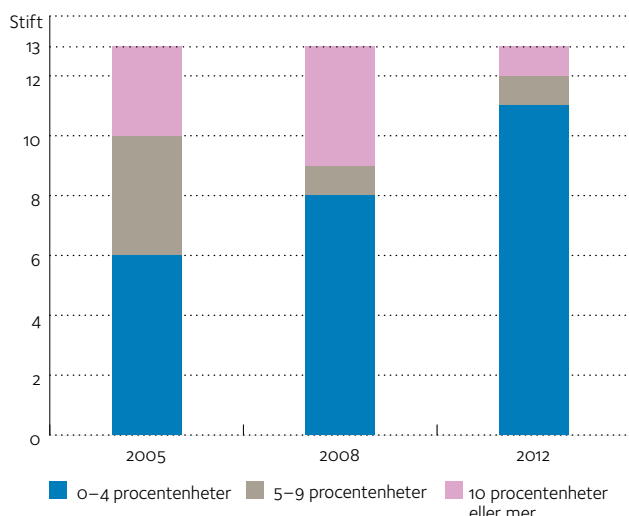
Denna jämförelse på aggregerad nivå visar på en hög grad av överensstämmelse mellan stiften och länsstyrelserna. Variationer mellan regionerna och olika åtgärder med mera framgår dock inte. Av de nio jämförda åren har länsstyrelsernas förslag till ersättningsnivåer hamnat högre än stiftens i fem av dessa utan att det visar på någon tydlig trend. Skillnaderna på totalnivå är små. Däremot finns det en tendens till en ökad ersättningsnivå över tid.

Projekt med prioritet 2 ligger på en lägre ersättningsnivå och där är också skillnaderna mellan stiften och länsstyrelsernas bedömningar något större. Under de senaste sex åren har stiftens förslag här oftast legat något högre än länsstyrelsernas bedömningar av ersättningsnivåerna.

En indikator på hur den regionala samverkan och samsynen i bedömningarna av ersättningsnivåerna har utvecklats över tid är differenserna mellan stiftens och länsstyrelsernas bedömningar i de tretton stiften. Diagram 20 visar hur stora skillnaderna är i procentenheter mellan stiftens och länsstyrelsernas förslag till ersättning vid tre mättilfällen (2005, 2008 och 2012).

DIAGRAM 20
DIFFERENSEN MELLAN STIFT OCH LÄNSSTYRELSE I FÖRESLAGNA
ERSÄTTNINGSNIVÅER, PROJEKT MED PRIORITET 1

Diagrammet ger en tydlig indikation på att de samverkande stiftet och länsstyrelserna har utvecklat sitt samarbete i beredningen av församlingarnas projektansökningar. Det är en ökande grad av konsensus i synen på ersättningsnivåerna. För det senaste jämförelseåret 2012 var skillnaden högst fyra procentenheter i elva av de tretton stiftet.

Denna indikator ger dock ingen information om hur skillnader ser ut mellan olika stift eller mellan olika länsstyrelser när det gäller prioriteringar och ersättningsnivåer för olika objekt och åtgärdsområden. Den nationella nivån har skärpt sin granskning och analys av omotiverade skillnader och arbetar på flera sätt för att åstadkomma en mer enhetlig bedömning mellan regionerna i landet (se kapitel 1). Svenska kyrkan har bland annat på denna punkt förtydligt villkoren för den kyrkoantikvariska ersättningen. Det är också ett ansvar för Riksantikvarieämbetet att följa upp och vägleda länsstyrelserna till att tillämpa enhetliga principer i deras prioriteringar och bedömningar.

Den långsiktigt bästa lösningen för att motverka de negativa effekterna av olika bedömningar torde vara att ersätta den nuvarande fördelningsmodellen för den kyrkoantikvariska ersättningen med en modell som beräknar ramarna till stiftet efter oberoende kriterier. Kyrkostyrelsen kommer nu att inleda detta utvecklingsarbete.

Samverkan på nationell nivå kan förbättras och utvecklas

Enligt avtalet med staten ska kyrkan samarbeta och samverka i övergripande frågor som gäller de kyrkliga kulturvärdena. På central nivå ska det finnas en särskild samrådsgrupp för kunskaps- och erfarenhetsutbyte. Fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen ska ske efter samråd med myndigheterna inom kulturmiljöområdet.

Det årliga samrådet på nationell nivå om fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen innebär att Riksantikvarieämbetet ges tillfälle att yttra sig över förslaget till ramfördelning till stiftet. Riksantikvarieämbetets yttrande ska gälla den regionala fördelningen i landet. Samverkan är något som framhållits av både Svenska kyrkan och staten som en nyckel för att systemet med den kyrkoantikvariska ersättningen ska fungera på ett ändamålsenligt sätt.

Det årliga samrådet med Riksantikvarieämbetet gäller underlaget för förslag från Svenska kyrkans nationella nivå till ramfördelning till stiftet. Samråden har lett fram till yttranden från Riksantikvarieämbetet, som främst fört fram generella synpunkter samt synpunkter på nationella projekt och andra enskilda projektansökningar. Riksantikvarieämbetet har däremot inte lämnat någon bedömning av den regionala fördelningen i sina yttranden.

Samrådsförfarandet har därför inte resulterat i någon samlad statlig bedömning av förslaget utifrån ett nationellt perspektiv och överblick inför kyrkostyrelsens beslut. Regeringens intentioner om en statlig bedömning av den regionala fördelningen har därmed inte riktigt uppnåtts med nuvarande centrala samrådsförfarande.

Svenska kyrkan ser begränsade möjligheter att med nuvarande beredningsprocess och fördelningsmodell förändra processen på ett sådant avgörande sätt att det ger tillräckligt utrymme för att analysera den regionala fördelningen och kunna redovisa en nationell bedömning i samrådet inför kyrkostyrelsens beslut. Svenska kyrkan ser här istället ytterligare ett skäl till att ompröva den nuvarande modellen för fördelning och därmed förenkla det årliga beredningsarbetet. Då kan också det nödvändiga utrymmet skapas för en analys som kan leda fram till den avsedda bedömningen av den regionala fördelningen.

Den centrala samrådsgruppen är ett forum på nationell nivå för kunskaps- och erfarenhetsutbyte mellan Svenska kyrkans nationella nivå, Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation och staten genom Riksantikvarieämbetet. Gruppen har funnits lika länge som den kyrkoantikvariska ersättningen har funnits och sammanträden har hållits regelbundet, tre-fyra gånger årligen sedan 2001. Kyrkostyrelsen och Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation är överens om att representationen i denna grupp från Svenska kyrkans sida framöver sker genom Svenska kyrkans nationella nivå. Den centrala samrådsgruppen ansvarar också för den årliga nationella kulturarvskonferensen och är tillsammans med ett stift värdar för konferensen. År 2013 hölls den trettonde konferensen i Karlstad stift vilket innebär att varje stift varit värd en gång var. På konferensen väcktes frågan om forumet behöver förnyas i framtiden efter att ha aktualiserats i flera av de regionala samrådsgrupperna, men även diskuterats i den centrala samrådsgruppen. Bland annat har frågan om samrådsgruppernas sammansättning lyfts, men också om konferensens form och regelbundenhet.

Nationella samråd mellan Svenska kyrkan och staten arrangeras också i form av en samrådsdag varje höst. Det är Svenska

kyrkans nationella nivå som arrangerar dagen där stift, länsstyrelser, läns museer och representanter för Riksantikvarieämbetet möts. Samrådsdagen föregås sedan 2006 av ett samråd för stiftshandläggarna. Varje vår sker även en samrådsträff för stiftet där representanter för Riksantikvarieämbetet också kan vara inbjudna.

Samrådsgrupperna, den kyrkliga kulturarkonferensen och de årliga samråden är nu etablerade samverkansformer som fyller syftet i avtalet med staten. Det finns här en god potential att utveckla samarbetet och samverka för att bland annat uppnå en gemensam syn på det kyrkliga kulturarvets framtid.

Svenska kyrkan lämnar en årlig redovisning till regeringen om användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen och om förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet. Av den återkoppling som den nationella nivån fått underhand från Regeringskansliet framgår att den årliga rapporten tillgodoser de krav och behov på återrapportering som regeringen har. Kyrkostyrelsen utvecklar kontinuerligt sin uppföljning och analys och ser i det sammanhanget ytterligare möjligheter att förbättra den externa redovisningen av utfallet av ersättningen.

Måluppfyllelsen

Avtalet mellan staten och Svenska kyrkan innebär att det ska finnas ett samarbete och samverka mellan staten och kyrkan om de kyrkliga kulturvärdena. Det ska bland annat finnas särskilda samrådsgrupper på central och regional nivå för kunskaps- och erfarenhetsutbyte. Svenska kyrkans fördelning av den kyrkoantikvariska ersättningen ska ske efter samråd med myndigheterna, där Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna ges tillfälle att yttra sig över fördelningen.

Vid den förra kontrollstationen 2009 bedömde regeringen att samarbetet hade utvecklats positivt, men att samrådsförandet borde utvecklas ytterligare. Det gällde bland annat för att nå större enhetlighet i prioriteringar och bedömningar och vissa framtidsfrågor. Riksantikvarieämbetet betonade i sin utvärdering 2008 att nya former för samverka utvecklats och att formen för samråd om ersättningen bidragit till en ökad samsyn och förståelse.

Svenska kyrkan har med några resultatindikatorer och kvalitativa bedömningar analyserat den fortsatta utvecklingen av samverka och samrådet med de statliga myndigheterna inom kulturmiljösektorn. Bedömningen av hur väl intentionerna om samverka och samråd hittills har uppfyllts kan sammanfattas i följande punkter:

- Samverka mellan staten och kyrkan på regional nivå har utvecklats vidare mot ökad samsyn om den kyrkoantikvariska ersättningen. Differensen mellan stift och länsstyrelser i föreslagna ersättningsnivåer har fortsatt att minska. Det är en effekt av ett utvecklat samrådsförande mellan stift och länsstyrelser inom regionerna.

- Samrådsförandet har dock inte kunnat eliminera de skillnader i bedömningar som fortfarande finns mellan olika regioner och för olika objekt och åtgärdsområden. Svenska kyrkan har förtydligat riktlinjer och vägledning samt utvidgat sin granskning och uppföljning på nationell nivå av tillämpningen. Svenska kyrkans nationella nivå anser att dessa åtgärder också måste åtföljas av en fördjupad dialog med stift och länsstyrelser om gemensamma synsätt i tillämpningen. Riksantikvarieämbetet har också ett ansvar för att enhetliga principer tillämpas av länsstyrelserna i deras prioriteringar och bedömningar.

- Samrådet om fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen på nationell nivå har årligen genomförts inför kyrkostyrelsens beslut, men inte fullt ut nått målet om att utifrån en nationell överblick ge en samlad statlig bedömning av den regionala fördelningen av ersättningen i landet. Riksantikvarieämbetets yttrande har huvudsakligen gällt synpunkter på nationella projekt och vissa andra projekt samt generella synpunkter på fördelningsförslagen. En orsak är att den nuvarande beredningsprocessen och fördelningsmodellen på nationell nivå inte ger tillräckligt utrymme för att presentera ett förslag som möjliggör en nationell överblick och bedömning av den regionala fördelningen. Förslaget till en förändrad modell kommer att skapa goda förutsättningar för att på nationell nivå analysera och bedöma den regionala fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen.

- De etablerade centrala och regionala samråden med kunskaps- och erfarenhetsutbyte om de kyrkliga kulturvärdena har även fortsatt under senare år med statliga myndigheter och andra aktörer inom kulturmiljösektorn. Svenska kyrkans bedömning är att det finns ett behov av att förnya och goda möjligheter att utveckla dessa samrådsformer inom ramen för intentionerna i avtalet mellan staten och Svenska kyrkan. Kyrkan vill särskilt understryka vikten av att kyrkan och staten i detta samarbete når fram till en gemensam syn på det kyrkliga kulturarvets framtid.

- I enlighet med avtalet med staten har Svenska kyrkan årligen rapporterat till regeringen och redovisat användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Kyrkokansliets bedömning är att redovisningen hittills tillgodosett de krav och behov på återrapportering som regeringen har.

Den sammanfattande slutsatsen är att det fortfarande finns ett behov och en god potential att utveckla och förbättra olika former av samverka och samråd mellan staten och kyrkan. Svenska kyrkans uppfattning är att det bästa sättet att långsiktigt bevara de kyrkliga kulturvärdena sker i fortsatt god samverka mellan staten och kyrkan.

TILLGÄNGLIGHET OCH ANVÄNDNING

Mål och intentioner

Svenska kyrkan har ansvaret för att alla medborgare kan ta del av och använda det kyrkliga kulturarvet. Avtalet med staten innebär att kyrkan ska hålla de kyrkliga kulturminnena tillgängliga i minst samma utsträckning som vid avtalets ingång år 2000. Den kyrkoantikvariska ersättningen bidrar till att säkra medborgarnas tillgång till kulturarvet.

Regeringen har även senare betonat den stora betydelsen av att det gemensamma kulturarvet brukas och är tillgängligt för dagens och kommande generationer. I sin skrivelse till riksdagen 2009 lyfte regeringen fram behovet av att stödja och stärka det kyrkliga kulturarvet mot bakgrund av förändringarna i samhället och inom kyrkan. Det skapar nya krav på hur kyrkorna ska göras tillgängliga. Regeringen framhöll det som en strategisk framtidsfråga att skapa förutsättningar för en diversifierad användning av kyrkobyggnaderna och i samarbete med andra vida-reutveckla användningen av den resurs som de kulturhistoriska värdena utgör. Det bör finnas en beredskap för utveckling av kyrkobyggnader som utnyttjas i mindre utsträckning och för att kyrkorumen kan komma att användas på nya sätt.

Denna vidgade syn på kulturarvet framgår också av de nationella kulturpolitiska målen som regeringen lade fast i sin kulturpolitiska proposition 2009. Där betonas att ett levande kulturarv inte bara ska bevaras och användas utan även utvecklas. Därför är det enligt regeringen angeläget att främja ett arbete som bidrar till att kulturarvet används och utvecklas, och därigenom blir levande.

Regeringen konstaterade i sin skrivelse 2009 i samband med den förra kontrollstationen att utvecklingen när det gäller tillgänglighet uppfyllde de mål som gäller från avtalet mellan staten och Svenska kyrkan.

Minskat öppethållande

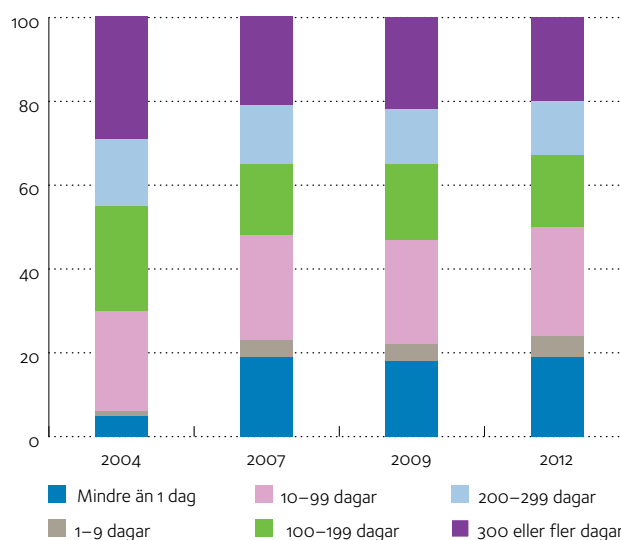
Tillgänglighetsöversynen av kulturarvet är en del i bevarandet av kulturarvet. Svenska kyrkan arbetar aktivt med frågan om tillgänglighet och öppenhet. Kyrkostyrelsen följer fortlöpande upp och redovisar hur kravet på tillgänglighet till de kyrkliga kulturminnena tillgodoses. I det tidigare kapitlet om tillgänglighet har en mer detaljerad redovisning lämnats om kyrkornas öppethållande och sammankomster från 2009 och framåt. Kapitlet fördjupar bland annat analyser om utvecklingen med avseende på olika tätortstyper. I detta avsnitt kompletteras redovisningen främst med en analys av hur tillgängligheten har utvecklats över en längre period. Det statistiska underlaget bygger på uppgifter från de statistikinsamlingar från församlingarna, som görs via inrapporteringar till kyrkobyggnadsregistret. Det sker i den årliga kyrkobyggnadsenkäten. Det är samma statistiska underlag om tillgänglighet som använts i kapitel 2.

En indikator som belyser hur tillgängligheten utvecklas över tid är öppethållandet av landets kyrkor. Svenska kyrkan redo-

visade bland annat inför den förra kontrollstationen statistik över öppethållandets längd. Följande diagram visar hur öppethållandets längd har utvecklats över tid vid en jämförelse mellan fyra år under perioden 2004–2012.

DIAGRAM 21

FÖRDELNINGEN AV ÖPPETHÅLLANDETS LÄNGD (%). KYRKORNAS ÖPPETHÅLLANDE UNDER FYRA JÄMFÖRELSEÅR.

Diagrammet visar på en stabilitet när det gäller hur öppethållandet har fördelats under de tre senaste jämförelseåren 2007, 2009 och 2012. I jämförelse med redovisningen för år 2004 har andelen kyrkor som varit stängda eller öppna få dagar ökat mellan 2004 och 2007. Vidare minskade andelen kyrkor som var öppna 300 dagar eller mer något mellan dessa år för att därefter vara i stort sett oförändrat. Möjligen kan förändringarna mellan 2004 och 2007 delvis förklaras av olika definitioner i enkätundersökningen.

Ett annat grovt mått på utvecklingen av öppethållandet är antalet öppethållningsdagar per kyrka och år. Från år 2009 följer Svenska kyrkan årligen upp denna uppgift. Tabellen nedan redovisar det genomsnittliga antalet öppethållningsdagar per kyrka och år under de senaste fyra åren.

TABELL 2

GENOMSNIITTLIGT ANTAL ÖPPETHÅLLNINGSDAGAR PER KYRKA ÅREN 2009–2012

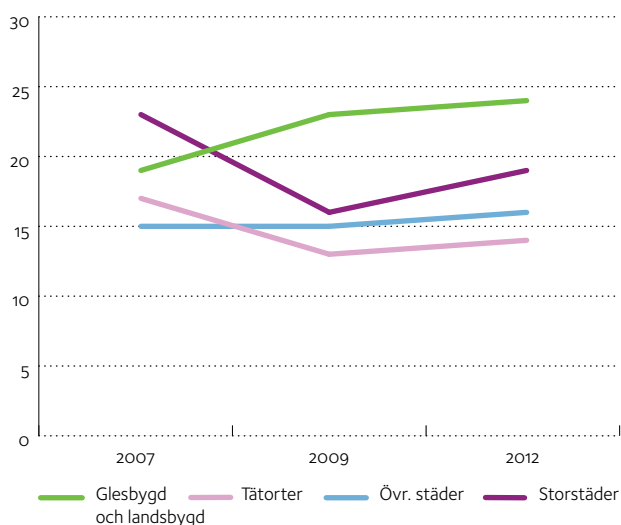
År	2009	2010	2011	2012
Antal öppethållningsdagar per kyrka	145	142	139	137

Resultatet visar på en utveckling där antalet öppethållningsdagar minskar något varje år från 145 dagar år 2009 till 137 dagar år 2012. Detta gäller då som ett genomsnitt för alla kyrkor i landet.

Analysen behöver fördjupas för att närmare kunna förklara var förändringarna sker och orsakerna till detta. En faktor som

bör belysas är de regionala skillnader som finns med avseende på olika tätortstyper. Vi har lyft fram en sådan indikator som belyser utvecklingen av kyrkor stängda för spontanbesök med avseende på vilka tätortstyper som församlingarna tillhör.

DIAGRAM 22
UTVECKLINGEN AV KYRKOR STÄNGDA FÖR SPONTANBESÖK FÖRDELAT PÅ TÄTORTSTYP

Det statistiska underlaget medger i det här fallet jämförelser mellan de tre åren 2007, 2009 och 2012. På totalnivå visar diagram 21 att andelen kyrkor som varit öppna mindre än fem timmar per dag var ungefär lika under dessa tre år. När uppgifterna på totalnivå bryts ner på tätortstyp framkommer en mer differentierad bild mellan tätortstyper och över tid. Det är framför allt kyrkorna på landsbygden och i glesbygd som under senare år har tvingats minska öppethållandet eller stänga kyrkor för spontanbesök. Diagram 22 ovan pekar här på en trend. För övriga tätortstyper finns inte samma utveckling.

I 2012 års enkät har kyrkostyrelsen även följt upp antalet kyrkor, som varit periodvis kallställda (helt ouppvärmade) under 2012. Totalt för hela kyrkoberstandet var 43 kyrkor, det vill säga cirka 1,5 procent, kallställda under delar av året 2012. Av dessa var 28 kyrkor belägna i mindre tätorter och 9 på landsbygden. Det betyder att kyrkor på mindre tätorter och landsbygd var överrepresenterade bland de kyrkor som var kallställda.

Tendensen att kyrkorna hålls stängda mer än tidigare när ingen verksamhet pågår har flera orsaker. En förklaring är att befolkningsutvecklingen i glesbygd leder till en minskande verksamhet. Ytterligare en anledning kan vara rationalisering av verksamhet och personal, till exempel färre vaktmästare. Detta påverkar också indirekt kyrkobyggnadernas säkerhet. Det är väsentligt att kunna förena kravet på hög tillgänglighet och öppenhet med kravet på att bevara och skydda kulturarvet. De förebyggande åtgärderna mot skador och kulturarvsbrott

har därför varit en strategisk fråga i kyrkans förvaltning av kulturarvet och har prioriterats i det långsiktiga arbetet.

När det gäller kyrkobyggnadernas användning och öppet-hållande är det en begränsning att det inte finns någon kontinuerlig statistik över de enskilda besöken. De utgör en väsentlig del i bruket av kyrkobyggnaderna, som inte kommer fram i redovisningen av tillgängligheten till kulturarvet.

Stabil utveckling för sammankomster

En annan aspekt på tillgängligheten utgör förekomsten av organiserad verksamhet inom kyrkorna. Indikatorerna som används är antalet sammankomsttillfällen i kyrkorna. Kyrkans uppföljning skiljer på sammankomster i egen verksamhet och sammankomster utanför den egna verksamheten. Antalet sammankomster i egen verksamhet per kyrka och år framgår av följande tabell för åren 2009–2012.

TABELL 3
ANTAL SAMMANKOMSTER I EGEN VERKSAMHET ÅREN 2009–2012, ANTAL PER KYRKA.

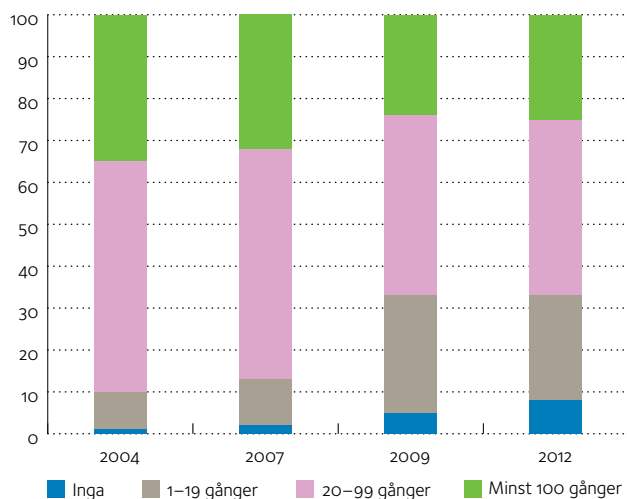
År	2009	2010	2011	2012
Antal sammankomster i egen verksamhet per kyrka	89	76	83	88

För perioden som helhet går det inte att utläsa någon direkt förändring. Det handlar om ett knappt nittiototal sammankomster per år. Avvikande uppgifter för exempelvis 2010 bör tolkas med viss försiktighet, eftersom tillfälliga faktorer som hur helger infaller kan påverka statistiken.

I kyrkans redovisning 2008 kunde det inte påvisas någon signifikant förändring i omfattningen av den totala verksamheten i kyrkobyggnaderna under den tidigare perioden fram till år 2007. I diagram 23 jämförs den procentuella fördelningen av antalet sammankomster i egen verksamhet åren 2004, 2007, 2009 och 2012.

DIAGRAM 23

PROCENTUELL FÖRDELNING AV ANTALET SAMMANKOMSTER I EGEN VERKSAMHET UNDER FYRA JÄMFÖRELSEÅR

Den mest påtagliga iakttagelsen är att andelen kyrkor med inga eller högst 19 sammankomster per år har ökat från cirka 10 procent till drygt 30 mellan 2004 och 2012. Som en konsekvens har andelen kyrkor med minst 20 sammankomster minskat på motsvarande sätt. Det kan tyda på en lägre aktivitetsnivå. Enligt statistiken tycks förändringen i huvudsak ha inträffat mellan 2007 och 2009. Mellan år 2009 och 2012 kan ingen signifikant förändring påvisas.

Bilden av en relativt stabil utveckling av antalet sammankomster gäller även sammankomsterna utanför kyrkornas egen verksamhet. Även här finns nu statistik över det genomsnittliga antalet sammankomster per kyrka för de fyra senaste åren.

TABELL 4

ANTAL SAMMANKOMSTER UTANFÖR EGEN VERKSAMHET ÅREN 2009–2012, ANTAL PER KYRKA

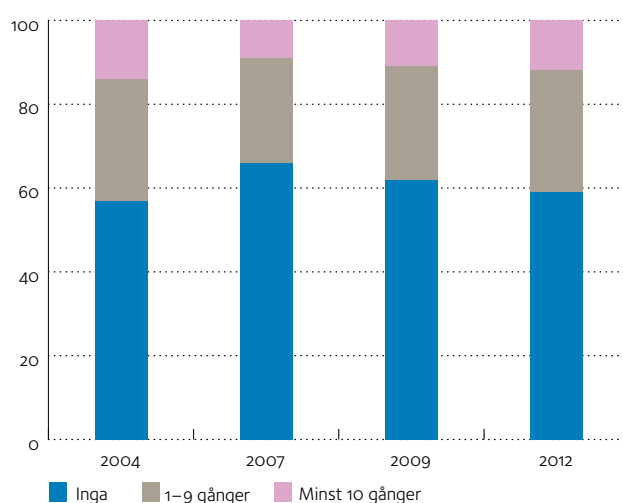
År	2009	2010	2011	2012
Antal sammankomster utanför egen verksamhet per kyrka	7,0	6,5	6,1	6,2

Möjligen visar denna statistik på en viss tendens till något färre antal sammankomster sett över tid. Tendensen är dock svag och jämförelseperioden relativt kort för att dra några bestämda slutsatser.

Uppföljningen av sammankomsterna utanför kyrkans egen verksamhet under en längre tidsperiod ger en i det närmaste oförändrad bild när åren 2004, 2007, 2009 och 2012 jämförs. Det framgår av diagram 24.

DIAGRAM 24

PROCENTUELL FÖRDELNING AV ANTALET SAMMANKOMSTER UTANFÖR EGEN VERKSAMHET UNDER FYRA JÄMFÖRELSEÅR

Under alla år har omkring 60 procent av alla kyrkor inte haft några sammankomster utanför den egna verksamheten. Cirka 30 procent av kyrkorna har haft upp till 10 sammankomster utanför den egna verksamheten. På denna totalnivå föreligger således en stabil fördelning. Utvecklingen av det faktiska antalet sammankomster före 2009 finns dock inte registrerat i uppföljningsstatistiken.

Sammanfattningsvis är det vår bedömning att tillgängligheten till de kyrkliga kulturminnena inte har förändrats under den senaste perioden sett till utvecklingen av den organiserade verksamheten inom kyrkorna.

Svenska kyrkan medverkar till att utveckla och stärka tillgången och användningen av det kyrkliga kulturarvet

Svenska kyrkans syn på kulturarvet är att det är dynamiskt och att förvaltning handlar mer om att varsamt hantera förändring än ett bevarande i sig. Vidare går det inte att dra några skiljeliner mellan det immateriella och det materiella kulturarvet, det ena är det andras förutsättning och orsak. Kulturminneslagens primära syfte är att skydda de kulturhistoriska värdena, inte de fysiska objekten. Därmed handlar en långsiktigt hållbar förvaltning av kulturarvet om att identifiera och förvalta kulturvärden och de immateriella eller materiella värdebärare de associeras med. Denna moderna kulturarvssyn är helt i linje med målet att kulturpolitiken ska främja ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas. Eftersom kulturarvet ska användas behöver det vara tillgängligt för alla. Tillgänglighet till kulturarvet är ett mycket brett begrepp och behöver inte bara handla om att komma in fysiskt i kyrkorummen, utan lika mycket om virtuell tillgänglighet, om att kunna ta del av de värden som finns kyrkomiljöerna med hjälp av olika tekniker och media som alla ska

kunna ta del av. Det handlar också om att ge alla möjlighet att tolka och använda kulturvärden genom kunskapsutveckling, kommunikation av kunskap, förmedlingsinsatser som visningar och utställningar av olika slag. Användningen av kulturarvet och utvecklingen av detsamma går hand i hand – när fler tar del och aktivt arbetar med kulturvärdena, ombildas, utvecklas och nyskas på sikt kulturarvet.

Inom Svenska kyrkan har ett utvecklingsarbete pågått under flera år för att förnya kulturarvssynen, utveckla principer och metoder för identifiering och förvaltning av kulturvärden samt utveckla kunskap och strategier för utvidgad användning och kommunikation av det kyrkliga kulturarvet. I det följande återfinns exempel på projekt och resultat inom området, med eller utan finansiering av kyrkoantikvarisk ersättning, där vissa är mer övergripande och principiella och andra mer praktiskt inriktade:

- *Strategi för användning och förvaltning av det kyrkliga kulturarvet i ett förändrat samhälle och kyrka.* Strategin innehåller ett antal utvecklingsområden som utvidgad användning/mångbruk, olika förvaltningsnivåer, översyn av kyrkor utifrån användningsbehov och kulturvärden, utveckling av delaktighet och volontärverksamhet och kommunikationsinsatser för att öka intresset för kulturarvet.
- Projektet *Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar.* Projektet som utvärderade de kulturhistoriska karaktäriseringar som gjorts av landets kyrkomiljöer resulterade i tre delrapporter respektive en slutrapport 2010. I denna finns ett antal slutsatser och rekommendationer för synen på och hanteringen av kulturvärden, värdebedömningar, prioriteringar av värden, delaktighet och processer och styrmedel för arbetet. Projektet har lett vidare till det arbete som pågår nu med att ta fram en handbok, se följande punkt.
- En handbok för identifiering och förvaltning av kyrkliga kulturarvsvärden som är riktad till alla församlingar i landet och innebär en utvecklad och integrerad metod för värdebedömningar att användas av förvaltare och andra inom och utom Svenska kyrkan. Delar av detta arbete utgör också aktiviteter i ovannämnda strategi.
- Internationell samverkan genom utveckling av och deltagande i nätverket och organisationen Future for Religious Heritage, med medlemmar från cirka 25 olika länder i Europa samt Kanada. Syftet är att uppmärksamma de kyrkliga kulturvärdena som resurs i samhället, stödja och utveckla nya former för bruk, förvaltning och ideellt arbete med mera. Organisationen koordinerar också en ansökan inom Leonardo da Vinci-programmet för livslångt lärande; ALTERheritage, där Svenska kyrkan deltar som ”silent partner” till Göteborgs universitet.

- Deltagande i forsknings- och utvecklingsprojektet *Gamla Kyrkor – Nya värden. Bruk och förvaltning av kyrkor i förändrat samhälle.* Projektet, som leds av Göteborgs universitet, innehåller bland annat ett delprojekt med syftet att bygga upp en nationell och delvis internationell databank och översikt över utvecklat bruk och alternativa ägande- och förvaltningsformer av kyrkliga kulturarv.

- *Kyrkan som besöksmål*, ett samarbetsprojekt inom Leader Sjuhärad, där såväl Göteborgs som Skara stift deltar. Projektet ska utveckla ett 25-tal av Sjuhäradsbygdens kyrkor som besöksmål genom utveckling av nätverk och informationsinsatser med mera.

Måluppfyllelsen

I Svenska kyrkans avtal med staten ingår att kyrkan ska hålla de kyrkliga kulturminnena tillgängliga i minst samma utsträckning som vid avtalets ingång år 2000. Regeringen konstaterade i samband med kontrollstationen 2009 att utvecklingen av tillgängligheten uppfyllde målen i avtalet. Regeringen har under senare år uttalat intentioner om en mer dynamisk syn på bruket av och tillgängligheten till det kyrkliga kulturarvet, som innebär att användningen och tillgängligheten till kulturvärdena vidareutvecklas.

Svenska kyrkan arbetar aktivt med frågan om tillgänglighet och öppenhet. Den nationella nivån följer löpande upp utvecklingen av tillgängligheten och gör följande bedömning av utvecklingen under de senaste åren:

- Kyrkornas öppethållande har minskat något under senare år. När det gäller öppethållandets längd ökade andelen kyrkor som varit stängda eller öppna enbart några få dagar mellan 2004 och 2007. Därefter har det inte skett några större förändringar i öppethållandets längd. Det genomsnittliga antalet öppettid dagar per kyrka har däremot minskat något åren 2009–2012.
- Det är framför allt kyrkorna på landsbygden och i glesbygd som under senare år minskat öppethållandet eller stängt kyrkor för spontanbesök. Bakomliggande orsaker är bland annat befolkningsutvecklingen i glesbygd, förändrad församlingsstruktur och kraven på kyrkobyggnadernas säkerhet. Det är alltid en avvägning mellan målet om hög tillgänglighet och öppenhet och kravet på att kunna skydda kulturvärdena.
- Tillgängligheten till de kyrkliga kulturminnena mätt i organiserad verksamhet med sammankomster i kyrkorna visar inte på någon signifikant förändring utan en stabil utveckling under den senaste perioden 2009–2012. Enligt mätningarna ökade däremot andelen kyrkor med relativt få sammankomster i egen verksamhet mellan åren 2007 och 2009. Utvecklingen av sammankomster utanför den egna verksamheten är

relativt stabil. De gjorda mätningarna från 2004 och framåt visar inte på några mer påtagliga förändringar.

- Svenska kyrkan arbetar i linje med regeringens intentioner med en dynamisk och förnyad kulturarvssyn som syftar till att vidga användningen och öka tillgängligheten till kulturarvet. Det är ett utvecklingsarbete som pågår sedan flera år i olika projekt med både principiella och praktiska resultat.

Den sammanfattande slutsatsen är att Svenska kyrkan hittills har kunnat upprätthålla en hög tillgänglighet till de kyrkliga kulturminnena sedan relationsändringen. Den framtida inriktningen bör vara att skapa och ta vara på nya möjligheter att använda och tillgängliggöra det kyrkliga kulturarvet. Det bygger på att målet och arbetet med att göra kulturarvet inom kyrkan tillgängligt hela tiden sker i samspel med det omgivande samhället och anpassas till de förändringar som sker där.

Skatter skapade av kvinnor

GES NYTT LIV GENOM PILOTPROJEKT

Kyrkliga textilier uppmärksammas sällan trots att de finns i alla församlingar. Ett pilotprojekt i Växjö stift har lyft och kanske även räddat dessa ofta dolda skatter från att förstöras och glömmas.

– Ett framgångsrikt projekt och väl investerade pengar. Så summerar Evelina Sand den skadeinventering av textilier som gjorts 2008–2011 i 289 kyrkor i Växjö stift med hjälp av kyrkoantikvarisk ersättning.

Ute skiner solen. Inne lyser flitens lampa. Vi har strålat samman i en ateljé. Evelina Sand, konservator på Kalmar läns museum, sitter böjd över ett antependium från 1930-talet med nål och tråd i hand. Vid hennes sida studerar stiftsantikvarie Maria Brynielsson den ängel som får sig en översyn.

I de kyrkliga textilierna gestaltas det kristna budskapet i tråd på siden, ull, bomull och damast. Kreativitet och skönhet blommar ut i mässhakar, stolar, dukar. Stiftsantikvarie Maria Brynielsson tycker att vinsterna med det genomförda projektet är många:

– Plötsligt lyfter vi det kvinnliga kulturarvet och historien i kyrkorna. Männen har snickrat, målat och byggt men textilierna är det i de allra flesta fallen kvinnorna som har skapat. Det är fantastiska arbeten! Här har kvinnliga konstnärssjälar lagt ner själ och hjärta och ett oändligt antal timmar.

Att textilkonstnärerna lyfts gör att förståelsen för värdet växer. Fast till exempel en mässhake inte hänger på väggen kommer insikten att den är ett konstverk.

– Nu använder och visar församlingarna upp föremålen på ett nytt sätt. Församlingarna har insett vilka fina textilier de har. Det ser vi rent konkret i våra an-

sökningar om kyrkoantikvarisk ersättning. Antalet som vill göra vård- och underhållsåtgärder på föremålen har ökat jämfört med innan inventeringen.

– Det positiva är att när man vill åtgärda skador så finns det ett beslutsunderlag. Vi har också kunnat ge handfasta tips som förhindrar framtida skador och som bättrar på textiliernas möjlighet att överleva. Inventeringen minskar på så vis behovet av konservering och sänker vård- och underhållsbehovet, påpekar Evelina Sand.

Det känns stort att allt är inventerat och dokumenterat tycker Evelina. Fynden finns registrerade i en databas med sökfunktion. Hon finner att projektet förenklar arbetet både för församlingarna och för konservatorerna:

– Det är det personliga mötet som ger resultat. Vi har blivit ansikten för varandra vilket gör att det är lättare att ta kontakt.

De är framför allt två grupper som har hand om textilierna, dels är det ideella krafter och så vaktmästarna. Något som förvånat Evelina är graden av ideellt engagerade i kyrkan. Det finns ett lagkrav på kyrkan, men de som är satta att utföra arbetet är många gånger inte anställda. Därför är det än viktigare att ge vidare kunskaper om korrekt hantering av föremålen.

Förutom Kalmar läns museum har även Jönköpings läns museum varit involverat i projektet i Växjö stift. Under flera års tid var ett team av konservato-

rer från museerna ute i församlingarna i Växjö stift. De dokumenterade de textila föremålen och kartlade vårdbehovet. De flesta skador beror på felaktig förvaring eller fukt. Just mögel är även ett allvarligt arbetsmiljöproblem.

– När man kallställer en kyrka för att spara pengar är det ofta textilierna som drabbas. De textila föremålen är en bra larmklocka och indikator på klimatet i kyrkan. En luftavfuktare i sakristian kan göra underverk och spara många sköna kronor, poängterar Evelina.

Det som är intressant med textilier är att de slits och byts ut. I föremålen kan man läsa av modets och liturgins växlingar. Årscyklar i kyrkans liv speglas. Vilka symboler som är populära skiftar med tiden. På senare tid har till exempel Jungfru Maria fått en renässans.

De dyrbara textiliernas epok är på väg att gå i graven. Idag när det finns det massproducerade textilier att köpa är det få församlingar som investerar i kvalitet. Varför köpa ett föremål för 40 000 kronor när man kan få ett billigt för 4 000 kronor? Det är svårt för församlingar att motivera. Därför är det av betydelse att sprida kunskap om det långsiktiga och unika värde som ett kvalitetsföremål ger.

– Församlingarna har begränsade resurser och kostnader för vård och underhåll är ofta för stora för att de själva ska kunna bekosta dem. Den kyrkoantikvariska ersättningen är därför en förutsättning för att dessa åtgärder ska bli verklighet. Byggnader är det som syns och säkras i första hand. Textilier är inte det första som prioriteras, berättar Maria Brynielsson.

– Som ett nästa steg har vi ansökt om pengar 2014 för att sammanställa en bok om textilinventeringen. Tanken är

Antependium i sidendamast av Sofia Widén (1900-1961). Widén var under sin tid en av landets mest namnkunniga textilkonstnärer. Antependiet på bilden är tillverkat 1931. De applicerade sidenänglarna är sköra och har vid konserveringen skyddats med tunt sidentyg. Foto: Kalmar läns museum.

Ett stort projekt i Växjö stift har synliggjort kvinnorna, historien och vilka skatter som ryms i textilierna. Här ses stiftsantikvarie Maria Brynielsson och konservator Evelina Sand vid ett antependium av Sofia Widén från Älmhults kyrka. Foto: Maria Lundström.

att den ska kunna användas som en handbok i vård och underhåll. Informationsarbetet var en viktig del av projek-

tet. Vi vill göra kunskapen ännu mer publik och se till att det når ut till en bredare skara. Det finns ett stort intresse

för frågorna, och en stolthet, säger Maria och Evelina samstämmigt.

– I varje kyrka vi besökt finns det textilier att vara stolta över. Jag har aldrig behövt fejka en komplimang, inflikar Evelina och ler.

Maria Lundström

Kulturhistoriskt värdefulla inventarier i kyrkor är skyddade av kulturminneslagen. Alla dessa inventarier ska förvaras i kyrkan och får inte flyttas utan länsstyrelsens tillåtelse.

Till de vanligaste kyrkliga textilierna hör mässhakar, antependier, kalkdukar, predikstolskläder, stolor, kollektåvar och textil konst.

4. Nya förutsättningar OCH FRAMTIDA ARBETE

Detta kapitel behandlar de förändrade förutsättningarna för förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet och hanteringen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Efter en inledande omvärldsanalys, med fokus på nuvarande och framtida trender inom samhället och Svenska kyrkan, följer ett antal utmaningar med strategiska förslag till förändringar och vilken betydelse dessa förändringar kan få för förvaltningen av kulturarvet och för användningen av ersättningen. Dessa riktar sig till såväl staten som kyrkan och andra aktörer. Kapitlet innehåller också en grundläggande analys av Svenska kyrkan och dess församlingars förändrade ekonomi och kulturarvsansvar. Slutligen följer en redogörelse för 2012 års utvärdering av systemet för den kyrkoantikvariska ersättningen med betoning på utvecklingsbehov samt förslag till ny fördelningsmodell.

OMVÄRLDSANALYS

Samhällstrender och konsekvenser

Som ett led i förberedelserna inför kontrollstationen 2014 ordnade Svenska kyrkan i januari 2013 en omvärldsworkshop där representanter för Riksantikvarieämbetet, länsstyrelserna, flera stift samt Svenska kyrkans nationella nivå deltog. Workshopen inleddes med en presentation av aktuella trender inom Svenska kyrkan och en genomgång av metodik för omvärldsanalys. Sedan följde själva workshopen med trendspaning och analys av vilka konsekvenser dessa trender kan få för arbetet med det kyrkliga kulturarvet.

Workshopen urskiljde följande trender som kan bedömas ha inverkan på arbetet med det kyrkliga kulturarvet:

- Samhället utvecklas med ökande mångfald, globalisering, urbanisering och individualisering.
- Svenska kyrkan får ny roll som fritt samfund med färre med-

lemmar, minskad ekonomi och förändrad organisation.

- Intresset för kulturarvet ökar samtidigt som det alltmer blir ett särintresse och redskap för olika aktörer och samhällsområden.
- Kulturarvsområdet kommersialiseras och fragmentiseras.
- Förändrat intresse för kyrkor och kulturarv med individualiserad andlighet och bruk.
- Ökande rationalisering av förvaltningen av kyrkor och andra fastigheter.
- Ökande fokus på klimat- och energifrågor.

Trenderna låg till grund för den konsekvensanalys som genomfördes i form av gruppdiskussioner. Efter workshopen grupperades konsekvensbeskrivningarna i olika områden eller kluster som inriktades mot det framtida arbetet med kyrkorna och de utvecklingsbehov som finns:

Krympande ekonomi och krav på prioriteringar i förvaltningen – i framtiden behövs ett mer strategiskt arbete med det kyrkliga kulturarvet, genom tydligare mål, prioriteringar och långsiktig planering.

Nya behov och nya bruk av kyrkor – vi behöver göra kyrkomiljöerna till mötesplatser som är tillgängliga för alla, som välkomnar en mångfald av identiteter och berättelser.

Ökande intresse för det kyrkliga kulturarvet – vi måste hitta nya arbetsformer för att ta vara på intresset som en resurs, integrera fler volontärer och hitta en ny balans mellan dessa och professionellt verksamma.

Mer kunskap för en hållbar utveckling – det behövs mer kunskap och målinriktat arbete för det kyrkliga kulturarvets bidrag till ekologisk och social hållbarhet, till exempel genom klimatförebyggande insatser och ideellt förvaltningsarbete för ökad gemenskap. Utförlig beskrivning av workshopen återfinns i bilaga 5.

Trender inom Svenska kyrkan

Kyrkokansliet gör prognoser över Svenska kyrkans medlemsutveckling och undersöker även attityder till kyrkans verksamhet och dess kulturarv. Här framgår att det finns tydliga samband mellan relationen till kyrkans verksamhet och relationen till dess kyrkobyggnader. Det innebär att när relationen till kyrkan försvagas eller förstärks, sker samma försvagning eller förstärkning i relationen till kulturarvet.

NYA GENERATIONER MED FÖRÄNDRADE VANOR

En tydlig trend är att yngre generationer bygger svagare relationer till kyrkan, vilket märks till exempel i ett svalare intresse för konfirmationen. Det kommer av demografiska skäl att ge fullt genomslag om några år, då åldersgrupperna som är aktuella för konfirmation kommer att vara betydligt mindre än idag. Minskat antal konfirmander kan förstärka en negativ medlemsutveckling. Icke-konfirmerade låter i mindre utsträckning döpa sina barn, vilka då inte blir medlemmar i Svenska kyrkan. Avseende benägenheten att utträda ur kyrkan är det kritiska åldersspannet mellan 20 och 35 år. När de stora 90-talistkullarna kommer in i detta åldersspann beräknas medlemstappet till 2,5 procent per år, vilket innebär cirka en miljon förlorade medlemmar under de kommande tio åren. Det innebär en minskning av medlemsintäkterna med 1,5 miljarder kronor per år. När alla fyrttioåringar gått i pension blir det ekonomiska glappet större, eftersom kommande generationer är färre i antal.

Förutom generationsväxlingarna finns andra faktorer som påverkar utvecklingen. Det rör sig om ökande regionala skillnader, migration, urbanisering, förändrade vanor och värderingar samt geografiska skillnader i kyrklig sed. Medlemskaran blir därmed alltmer differentierad med olika ingångar till det kyrkliga kulturarvet som man då värderar på olika sätt. Som framgår ovan kan de olika attityderna till kyrkan och kulturarvet undersökas genom enkäter.

ATTITYDER TILL SVENSKA KYRKAN OCH KULTURARVET

I den senaste attitydundersökningen (2011) ställdes följande fråga: "Om Svenska kyrkan av ekonomiska skäl skulle bli tvungen att prioritera i högre grad än tidigare, vilka tre verksamheter skulle du då vilja att kyrkan fokuserade på?" Rangordningen av svaren blev i stort sett desamma för medlemmar och icke-medlemmar. I toppen av listan hamnade hjälp till utsatta människor i Sverige (knappt 50 procent), arbete med barn och unga (cirka 45 procent) och stöd till ensamma (drygt 40 procent). Vård av kyrkobyggnaderna och bevarande av traditioner kommer på mitten av skalan (drygt 30 respektive knappt 25 procent). De senare prioriterades något högre av icke-medlemmar. En reflektion är att de verksamheter som kommer i toppen av listan mycket väl skulle kunna kombineras med arbete med det kyrkliga kulturarvet. Ambitionen är att även kulturarvsarbetet ska kunna bidra till ökad gemenskap och delaktighet i samhälle och kyrka och det gäller alla ålders- och sam-

hällsgrupper. Detta kan ske genom till exempel ökat ideellt arbete i värden och bruket av kulturarvet. Det är därför viktigt att utveckla stödformer och verktyg som fungerar i dagens samhälle för de som vill engagera sig i kulturarvsarbetet.

UTMANINGAR FÖR SAMHÄLLET OCH SVENSKA KYRKAN

Följande avsnitt analyserar de konsekvenser och utmaningar som förändringar i omvärlden och inom kyrkan innebär för arbetet med det kyrkliga kulturarvet. För att det framtida kulturarvsarbetet ska kunna bemöta förändringarna föreslås vidare ett antal utvecklingsområden och konkreta åtgärder som bör ske i en utvecklad samverkan mellan staten, Svenska kyrkan och andra berörda aktörer.

Samhällsgemensam resurs

Omvärldsanalysen visar på en nutid och tänkbar framtid där Svenska kyrkan i takt med samhället genomgår stora förändringar. Som konstaterats på andra ställen i denna rapport och även i årsredovisningarna för arbetet med de kyrkliga kulturvärdena och den kyrkoantikvariska ersättningen 2010–2012 har dessa förändringar en inverkan på såväl förvaltningen som bruket av det kyrkliga kulturarvet. Utvecklingen riskerar medföra att de kulturmiljöer och det kulturarv som Svenska kyrkan har att förvalta alltmer ses som belastningar för verksamheten, med krav på avyttringar och till och med rivningar. Rationaliseringar (omorganisationer med större enheter, församlingssammanslagningar, ökande ansvar för pastorat och stift i vård och underhåll av kyrkomiljöerna) ger bättre förutsättningar för en professionell förvaltning. Men de kan också påskynda en utveckling mot övertalighet och ökande krav på prioriteringar mellan olika kyrkobyggnader. Därför är det viktigt att identifiera de olika värden som finns och hur de kan aktiveras för att stärka församlingar, lokalsamhällen, stift och regioner (se även s. 19 i *Svenska kyrkans redovisning för år 2012 angående det kyrkliga kulturarvet*).

EN ANGELÄGENHET OCH TILLGÅNG FÖR ALLA

Det har konstaterats att det finns ett stort allmänt intresse för det kyrkliga kulturarvet och att detta därmed bör ses som en resurs för både samhälle och kyrka. Dessa resurser kan i många sammanhang utnyttjas bättre. I den anförda redovisningen framgick att en stor del av Svenska kyrkans medlemmar har kyrkorna och kulturarvet som ett av de bärande argumenten för sitt medlemskap. Svenska kyrkan kan därför bli bättre på att använda kulturvärdena och se arbetet med kulturarvet som en potential inom den egna verksamheten för att göra landets kyrkomiljöer än mer levande, tillgängliga och välkommande. Eftersom det kyrkliga kulturarvet betraktas som en angelägenhet och tillgång för alla i samhället bör också utvecklingsarbeten för att förverkliga kulturarvet som samhällsresurs ske i samverkan med

många olika aktörer och organisationer, statliga som icke-statliga. Det är därför viktigt att de regelverk och stödsystem som finns idag och som utvecklas i framtiden stärker möjligheterna till samverkan och ger synergier i utvecklingen av förvaltning och bruk av kulturarvet. I redovisningen för 2011 föreslogs en argumentation för vikten av det kyrkliga kulturarvet som samhällsresurs (s. 26), vilken kan ses som redskap för det fortsatta utvecklingsarbetet. Den återges här i något bearbetad form.

ARGUMENT FÖR DET KYRKLIGA KULTURVET SOM SAMHÄLLSRESURS

Det kyrkliga kulturarvet och dess värden:

- uppskattas enligt flera undersökningar av en stor majoritet av befolkningen,
- angår med sin bredd och mångfald, nationella spridning och långa historia alla människor,
- kan utgöra resurser för lokal och regional utveckling, som kulturella och sociala centra och för upplevelsenärings, lokalt föreningsliv och företagande,
- kan uppfylla de flesta behov för konserter, teater, dans, konstutställningar och andra kulturevenemang och verksamheter,
- kyrkomiljöerna kan utgöra rum som har potential att bidra till igenkänning och samhörighet i ett pluralistiskt samhälle,
- är platser för sammanhållning, identitet och trygghet i bygder, där det inte finns några andra offentliga rum att tillgå,
- är i storstäder och andra orter rum för socialt och diakonalt arbete,
- är i ett alltmer genomkommersialiserat samhälle rum för samtal i existentiella frågor, för andliga upplevelser och eftertanke,
- utgör resurser för alla att lära känna och få samhörighet med landets kulturarv,
- är pedagogiska resurser för skolor och andra utbildningsinstitutioner med stor potential för att lära om kristen tro och tradition, historia, kultur och samhälle.

UTVECKLAD SAMVERKAN

Med stöd i dessa punkter bör det vara möjligt att föra samverkan mellan staten och kyrkan, myndigheter, kommuner, det ci-

vila samhället och alla enheter inom Svenska kyrkan, ett steg längre än idag. De diskussioner som förs i de regionala och centrala samverkansgrupperna, i rapporter och andra fora kan i denna samverkansdel operationaliseras i konkreta projekt och andra arbetsformer. Det övergripande syftet med detta arbete bör vara att utnyttja den potential som det kyrkliga kulturarvet har i utvecklingen av ett långsiktigt hållbart samhälle, socialt, miljömässigt och ekonomiskt. Grunden för ett sådant utvecklingsarbete bör vara en gemensam verklighetsbeskrivning, vision och målbild för arbetet med det kyrkliga kulturarvet. Detta bör vara en förutsättning för att, som framgår i regeringens skrivelse *Kyrkoantikvariska frågor* (Skr. 2008/09: 220), staten även fortsättningsvis tar ansvar för att tillsammans med Svenska kyrkan stödja och stärka det kyrkliga kulturarvet (s. 36).

Att förvalta kulturarv är att hantera förändring

STÄRKT INTRESSE OCH ENGAGEMANG

Om de kyrkliga kulturvärdena ska kunna förvaltas långsiktigt hållbart krävs ett stort intresse och engagemang från såväl Svenska kyrkan som övriga samhället. Enligt de undersökningar som gjorts bland medlemmar och icke-medlemmar och enligt vad som uttalats från staten finns detta intresse idag. Men med en krympande kyrka och med en allmänhet och politiker som i nya generationer kan bli alltmer distanserade till det kyrkliga kulturarvet, är det inte säkert att ett tillräckligt intresse och engagemang kan upprätthållas. Här krävs stärkta satsningar på kunskapsutveckling, kommunikation och tillgänglighet till kyrkorna och de kulturvärden de bär. I de av kyrkostyrelsen 2012 antagna villkoren framgår därför att kyrkoantikvarisk ersättning i högre grad än tidigare ska kunna användas till övergripande kunskaps-, informations- och visningsprojekt. Syftet är att utveckla kunskapen, ta till vara och tillgängliggöra de kyrkliga kulturvärdena för alla människor och därigenom öka intresse och engagemang för det kyrkliga kulturarvet. I denna ambition går de nya villkoren längre än vad som framgår i proposition 1998/99:38. Dock följer de enligt Svenska kyrkans uppfattning de statliga intentioner som framgår i senare arbeten som kulturpropositionen från 2009 *Tid för kultur* (regeringens prop. 2009/10:3) där de kulturpolitiska målen formuleras som att kulturarvet ska bevaras, användas och utvecklas. I detta sammanhang är medborgarnas engagemang och delaktighet en viktig förutsättning för att kulturarvet ska användas och utvecklas och därigenom hållas levande.

KUNSKAPSUTVECKLING

Angående utveckling av kunskap om det kyrkliga kulturarvet skriver regeringen i den ovan anförda skrивelsen *Kyrkoantikvariska frågor* att kyrkoantikvarisk ersättning bör kunna användas för att främja uppbyggnad av generell kunskap i frågor som rör vård och bevarande av de kyrkliga kulturminnena och att det är viktigt att denna kunskap tillgängliggörs (s. 33). Regeringen menar också att det är centralt för Svenska kyrkan att ha kun-

skap om det vetenskapliga arbete som bedrivs, både nationellt och internationellt, inom en mängd närliggande områden (s. 32).

BEHOV AV SAMSYN

I den dialog som sker med Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna genom samråd, arbetsmöten och remissförfaranden, kan noteras att synen är delvis splittrad på hur den kyrkoantikvariska ersättningen bör användas och hur de övergripande målen för den kyrkoantikvariska ersättningen och det kyrkliga kulturarvet bör formuleras. Även inom Svenska kyrkans enheter finns olika uppfattningar och tolkningar om villkoren för och syftena med arbetet. En anledning till dessa olika uppfattningar om på målen och användningen av medlen kan vara att man utgår från olika verklighetsbeskrivningar. Dessa kan bero på vilken roll man har, som myndighet eller förvaltande samfund och till exempel i vilken del av landet man verkar. Det kan också bero på vilken tid man utgår ifrån: 1990-talet när förutsättningarna skapades, nutiden med kraftigt ändrade förhållanden eller en trolig framtid. Sannolikt behöver alla dessa verkligheter, historiska, reella och framtida, beaktas i ett gemensamt omvärldsanalysarbete för att skapa långsiktigt hållbara mål och visioner för arbetet med det kyrkliga kulturarvet och den kyrkoantikvariska ersättningen. Från Svenska kyrkans sida har arbetet påbörjats genom att i villkoren för ersättningen skriva in tydliga mål där det framgår att det kyrkliga kulturarvet och dess värden är en samhällsresurs som ska bevaras, användas och utvecklas (se ovan kapitel 1).

ETT DYNAMISKT KULTURARV

Det krävs en förnyad och mer dynamisk syn på det kyrkliga kulturarvet och den kyrkoantikvariska ersättningen. I det internationella kulturarvsarbetet har i många fall uppfattningen övergivits att bevarandet av kulturarvet är ett självändamål där den professionella kåren har ensamrätt till tolkningar och insatser. Den moderna synen innebär att kulturarvet inte är statiskt utan föränderligt och mångfaldigt och att det är en demokratisk rättighet för brukare och andra att påverka arbetet och delta i värdering och förvaltning av kulturarvet. Detta betyder inte att de professionellt verksamma blir överflödiga, tvärtom blir de än viktigare som möjliggörare av kulturarvet som resurs för olika aktörer och för hela samhället. Den dynamiska kulturarvssynen innebär också att förvaltningen av kulturarvet handlar mer om att hantera förändring än bevarande i sig. Ett exempel är engelska National Trust som i sina *Conservation Principles* omdefinierat bevarande (conservation) till ”varsam förvaltning av förändring”: *Conservation is defined as the careful management of change. It is about revealing and sharing the significance of places and ensuring that their special qualities are protected, enhanced, understood and enjoyed by present and future generations.* Denna moderna syn på kulturarv och bevarande är helt i linje med kulturarvsuppfattningen i kulturpropositionen om ett levande kulturarv som

ska bevaras, användas och utvecklas. Det framgår även i regeringens prop. 2012/13:96 *Kulturmiljöns mångfald* att det måste finnas förutsättningar för att alla ska kunna dela ansvaret för kulturmiljön, till exempel i egenskap av förvaltare eller genom ideellt engagemang och att kulturmiljöns möjligheter bäst tas till vara när en mångfald av aktörer bidrar med sina kunskaper och använder kulturmiljön utifrån olika utgångspunkter.

FÖRSLAG TILL REGERINGEN

Både i samhället och i Svenska kyrkan sker förändringar som har betydelse för förvaltningen och användningen av det kyrkliga kulturarvet. I juni 2013 gav regeringen Riksantikvarieämbetet i uppdrag att göra en översyn av regleringen avseende de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan välkomnar att regelverket inom området ses över. Vi vill också understryka vikten av att en modern och dynamisk kultursyn får präglade inte bara diskussionen om kulturminnen och kulturmiljöer, utan om det kyrkliga kulturarvet i sin helhet. I det gemensamma arbetet med det kyrkliga kulturarvet vänder sig Svenska kyrkan till regeringen och andra berörda aktörer med följande förslag till utvecklingsområden.

SVENSKA KYRKAN FÖRESLÅR att en förnyad syn på såväl kulturarvet som den kyrkoantikvariska ersättningen uttrycks i en skrivelse från regeringen till riksdagen. Skrivelsen kan i sin tur ligga till grund för ett nytt avtal mellan staten och Svenska kyrkan. I dessa processer bör hänsyn tas till de förändrade förutsättningarna för förvaltningen av kulturarvet och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen samt den nya syn på kulturarvet som finns formulerad i kulturpolitiken. Detta kan till exempel innebära:

- Att det kyrkliga kulturarvet ses som en bred samhällsresurs för social, kulturell och ekonomisk utveckling.
- En mer dynamisk och utvecklingsinriktad syn på ersättningen som ett redskap inte bara för bevarande, utan även för användning och utveckling av kulturarvet.
- En mer dynamisk och utvecklingsinriktad syn på användning av ersättningen för kyrkor med höga kulturhistoriska värden och utan användning i församlingens verksamhet, för att kyrkor och kyrkomiljöer ska kunna tillgängliggöras för kulturarvsändamål.
- Att ersättningen kan användas för att hålla kyrkor öppna som besöksmål och till exempel som pedagogiska resurser för skolor.
- Att vissa tjänster och kompetensutveckling kan bekostas med ersättningen.

- Att det i fördelningen av ersättningen tas hänsyn till församlingarnas olika förutsättningar att klara förvaltningen, och däri ingår frågan om kulturarvsansvar per medlem kontra ersättningens storlek.
- Att följande mening i nuvarande avtal omformuleras: ”Om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar för de kyrkliga kulturminnena på något väsentligt sätt har minskat skall den kyrkoantikvariska ersättningen reduceras.” Svenska kyrkan föreslår istället följande formulering; ”Om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar för de kyrkliga kulturminnena på något väsentligt sätt har förändrats ska ersättningens belopp ses över”.

Eftersom det idag råder osäkerhet om vad vissa begrepp innebär som förekommer i proposition 1998/99:38, som till exempel tillgänglighet till kyrkorna och kompetens inom Svenska kyrkan och administration, är det önskvärt att dessa definieras tydligare.

Angående finansiering av vissa tjänster får enligt gällande proposition ersättningen inte användas till administration eller kompetensutveckling (se ovan). Tanken är sannolikt att pengarna ska gå direkt till kulturarvet och inte till löner eller andra kringkostnader. Dock krävs alltid bemanning för att utföra de åtgärder som är nödvändiga, oavsett om det handlar om ren reparation, konservering, inventering eller kunskapsutveckling och planering av förvaltningen av de kyrkliga kulturvärdena. En given följd av detta är att det årligen går stora belopp inte bara till byggnadsfirmor, hantverkare och konservatorer utan även till konsulter som tillhandahåller tjänster av olika slag. Detta medför positiva effekter för regional och lokal näringsverksamhet, men är med tanke på omfattningen av ersättningen kostnadsdrivande. En annan nackdel är att det utvecklas en mängd kunskap i de kyrkoantikvariska projekten, som i allmänhet inte överförs till Svenska kyrkans organisation utan stannar inom företagen. Vidare kan det diskuteras vad som är administration av ersättning- en och vad som är expertfunktioner. Det är Svenska kyrkans uppfattning att det är nödvändigt att delfinansiera vissa experttjänster med hjälp av kyrkoantikvarisk ersättning (nu högst 50 procent) och att det är en mycket god investering av de statliga medlen. Denna kunskap ger en effektivare förvaltning med hög bibehållen kunskapsnivå inom kyrkan, vilken också är helt nödvändig då det till exempel gäller att handla upp och beställa de kvalificerade arbeten som ska utföras.

VIDARE FÖRESLÅR VI en gemensam vision och långsiktiga mål för arbetet med det kyrkliga kulturarvet, där Svenska kyrkan tillsammans med staten och andra berörda aktörer bör enas i en gemensam verklighetsbeskrivning, och därigenom uppnå ökad samsyn i formuleringen av långsiktiga mål för arbetet med det kyrkliga kulturarvet. Målen ska bidra till att uppfylla en långsiktig vision om arbetet med det kyrkliga kulturarvet i ett förändrat samhälle och kyrka.

SVENSKA KYRKAN FÖRESLÅR även en förstärkt samverkan för det kyrkliga kulturarvet som samhällsresurs. Det kyrkliga kulturarvet betraktas som en angelägenhet och tillgång för alla i samhället. Därför bör ett utvecklingsarbete för att förverkliga kulturarvet som samhällsresurs ske i en operativ samverkan mellan staten, Svenska kyrkan och övriga samhället. Det övergripande syftet med detta arbete bör vara att utnyttja den potential som det kyrkliga kulturarvet har i utvecklingen av ett långsiktigt hållbart samhälle; socialt, miljömässigt och ekonomiskt.

SLUTLIGEN FÖRESLÅR vi en strategi för utveckling av bruket av kyrkomiljöerna. Svenska kyrkan och staten behöver gemensamt utveckla beredskap och strategier för bruket av kyrkor och kyrkomiljöer i framtiden, med följande exempel på åtgärder:

- En undersökning av vad det kyrkliga kulturarvet har för värden och betydelser lokalt, regionalt, nationellt och internationellt.
- Utveckling av kyrkomiljöer för utvidgat bruk eller mångbruk, där kyrkorna kan användas för fler ändamål än idag och som resurser i samhället.
- Utformning av strategier för de kyrkor som behöver tas ur bruk som kyrkor eller avyttras med målet att de fortfarande ska kunna bevaras och användas som allmänna och tillgängliga kulturarv.

FÖRÄNDRADE EKONOMISKA FÖRUTSÄTTNINGAR

I detta avsnitt analyseras Svenska kyrkans ekonomiska förutsättningar för att förvalta det kyrkliga kulturarvet. Den ekonomiska utvecklingen efter relationsändringen år 2000 speglas genom medlemsutvecklingen och intäkterna från kyrkoavgiften i relation till kyrkans förvaltningsansvar. Dessutom görs en framtidsbedömning av de ekonomiska förutsättningarna och av de faktorer som påverkar möjligheterna för Svenska kyrkan att även fortsättningsvis kunna ta ansvar för det kyrkliga kulturarvet.

Analysen lyfter också fram de regionala och strukturella skillnader som finns när det gäller kyrkans ekonomiska förutsättningar att fullfölja detta ansvar i olika delar av landet. Slutligen görs en analys av de förändrade förutsättningarna för den kyrkoantikvariska ersättningen i förhållande till kulturarvsansvaret.

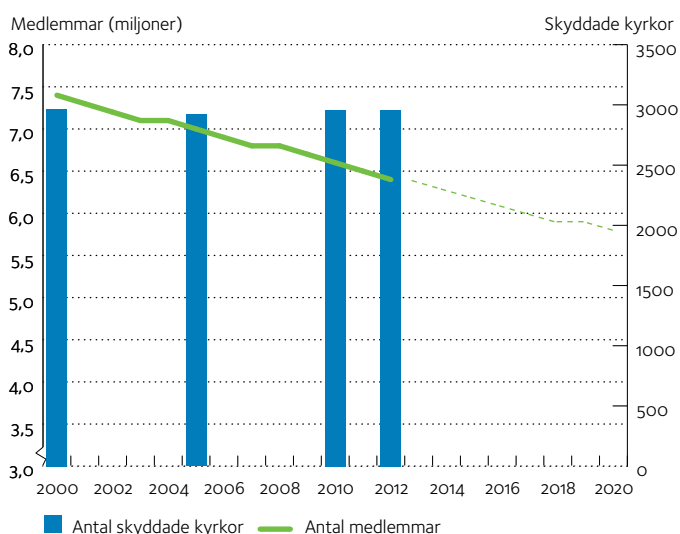
Krympande ekonomi men oförändrat kulturarvsansvar

Svenska kyrkans förvaltningsansvar för det kyrkliga kulturarvet bärs till stora delar upp av församlingarnas medlemmar. Det gäller såväl i arbetet med att skydda och göra kulturarvet tillgängligt som genom de ekonomiska åtagandena.

Den långsiktiga trenden sedan relationsändringen i början av 2000-talet har varit att antalet medlemmar minskar kontinuerligt, från 7,4 miljoner medlemmar inför relationsändringen år 2000 till 6,5 miljoner medlemmar vid årsskiftet 2013. Prognosen för kommande år är en fortsatt minskning av antalet medlemmar till 5,8 miljoner medlemmar år 2020.

Antalet medlemmar har minskat inom samtliga stift sedan relationsändringen. Medlemsminskningen gäller alla stift, men den största procentuella minskningen har skett inom de stift som haft en befolkningsminskning under perioden (1 januari 2001–31 december 2012). Karlstad, Härnösand och Visby är tre stift med ett minskande befolkningsunderlag och en medlemsminskning på 15–17 procent under perioden. Men även Stockholms stift med en stark befolkningstillväxt redovisar, trots detta, en minskning av antalet medlemmar med 9 procent.

DIAGRAM 25
SVENSKA KYRKANS MEDLEMSUTVECKLING 2001–2013 MED PROGNO
TILL ÅR 2020 JÄMFÖRT MED ANTALET SKYDDADE KYRKOR UNDER
PERIODEN, HELA RIKET

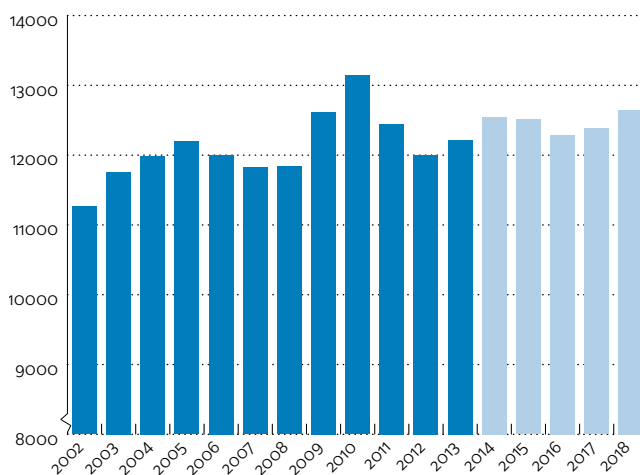

Samtidigt framgår det av diagrammet ovan att omfattningen av kyrkans förvaltningsansvar, uttryckt i antalet skyddade kyrkor, är i stort sett oförändrat under perioden. Det innebär de facto att kyrkans församlingar har fått ett ökat ansvar för vård och underhåll av det kyrkliga kulturarvet räknat per medlem. I vissa stift och församlingar märks särskilt tydligt att förvaltaransvaret för de kyrkliga kulturminnena och den ekonomiska medfinansieringen av vård- och underhållsåtgärder bärs upp av allt färre medlemmar. Bedömningen är dessutom att med ett oförändrat ansvarstagande kommer detta uppdrag att bli tyngre under kommande år och att det tenderar att fördelas alltmer ojämnt mellan olika delar i landet.

Församlingarnas och samfälligheternas huvudsakliga finan-

siering av den egna verksamheten sker genom intäkter från kyrkoavgiften. Kyrkoavgiften är också en finansieringskälla för fastighetsförvaltningens drifts- och underhållskostnader. Det gäller till exempel vid församlingarnas medfinansiering av kulturhistoriskt motiverade åtgärder.

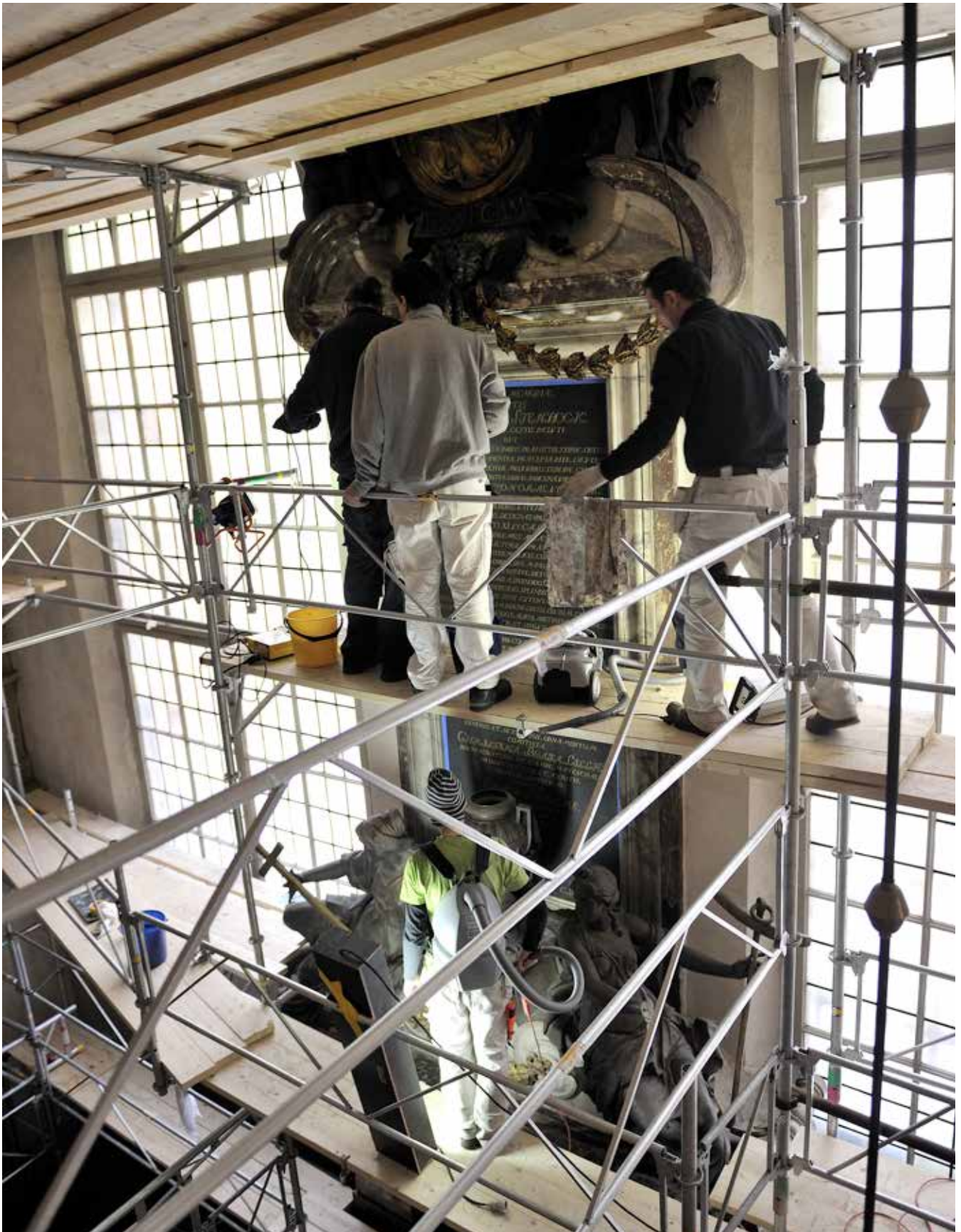
DIAGRAM 26
INTÄKTER FRÅN KYRKOAVGIFTER FÖR FÖRSAMLINGAR, SAMFÄLLIGHETER
OGH STIFT 2002–2013 SAMT PROGNO TILL OGH MED ÅR 2018.
INTÄKTERNA AVSER HELA RIKET OGH REDOVISAS I FASTA PRISER 2013,
MILJONER KRONOR

Intäkterna från kyrkoavgiften påverkas i hög grad av medlemsutvecklingen och även av avgiftsuttaget. Dessutom varierar intäkterna mellan åren beroende på sysselsättning och inkomstutveckling. Den högsta intäkten från kyrkoavgiften hade Svenska kyrkan år 2010 och intäkterna har därefter minskat. Nivån på intäkterna från 2010 bedöms inte kunna uppnås i framtiden. Att öka intäkterna genom att höja avgiftsuttaget torde inte vara en framkomlig väg för Svenska kyrkans ekonomiska enheter.

Intäkterna från kyrkoavgiften och övriga ekonomiska förutsättningar varierar kraftigt mellan stift. Därför är det nödvändigt att det sker en inomkyrklig omfördelning av resurser genom Svenska kyrkans eget utjämningsystem.

Det årliga statliga anslaget till den kyrkoantikvariska ersättningen steg från 50 miljoner kronor år 2002 till 460 miljoner kronor år 2009 och har därefter legat kvar på samma nivå. Det innebär att statens årliga bidrag till finansieringen ökade fram till 2009, men har därefter under den senaste perioden reellt sett sjunkit något om hänsyn tas till pris- och löneutvecklingen. Den kyrkoantikvariska ersättningen har under större delen av perioden täckt omkring 50 procent av de totala kostnaderna för de kyrkoantikvariska projekten. Senaste året 2012 var kostnadstäckningen i genomsnitt 52 procent. Övriga delen av kostnaderna för vård- och underhållsåtgärder finansierar församlingarna med egna medel.

Stora skillnader i kulturarvsansvar och ekonomiska förutsättningar mellan församlingar

Förutsättningarna för att kunna bära förvaltningsansvaret för de kyrkliga kulturminnena varierar i flera avseenden mellan olika stift och församlingar i landet.

En faktor som bidrar till betydande regionala skillnader är att de kyrkliga kulturminnena till sin koncentration är ojämnt fördelade över landet. En annan faktor är att de ekonomiska resurserna och övrig kapacitet för förvaltningen varierar mellan olika församlingar. Utvecklingen innebär bland annat att ansvaret för det kyrkliga kulturarvet i glesbygd vilar på en minskande grupp medlemmar med ogynnsam åldersstruktur.

En överblick över landet visar att det råder stor spridning mellan stiftet när det gäller deras ansvar för antalet kyrkor som är kulturminnesskyddade. Lunds stift har flest med 478 skyddade kyrkor medan Visby stift har det lägsta antalet skyddade kyrkor med sina 97.

TABELL 5

ANTAL SKYDDADE KYRKOR OCH MEDLEMMAR PER SKYDDAD KYRKA FÖRDELADE STIFTSVIS. (ANTAL KYRKOR 2012 OCH ANTAL MEDLEMMAR, AVRUNDAT TILL NÄRMASTE HUNDRATAL, PER 31 DEC 2012)

Stift	Antal skyddade kyrkor	Medlemmar per skyddad kyrka
Lund	478	2000
Skara	377	1000
Göteborg	313	2800
Växjö	289	1600
Uppsala	258	2000
Linköping	232	1700
Härnösand	181	1600
Strängnäs	172	2300
Västerås	161	2600
Karlstad	154	1800
Luleå	130	3100
Stockholm	111	9500
Visby	97	400
Riket	2953	2200

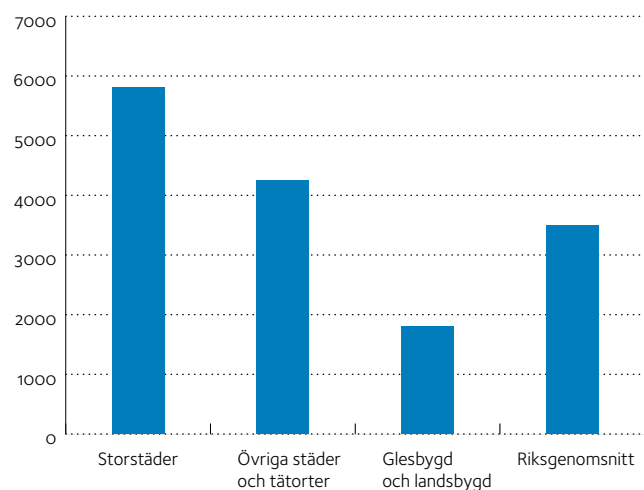
Det ekonomiska medansvaret för förvaltningen av de skyddade kyrkorna vilar på medlemmarna i berörda församlingar inom stiftet. För att belysa hur de ekonomiska förutsättningarna för att bära ansvaret varierar mellan olika stift redovisas i tabellen ovan antalet medlemmar per skyddad kyrka. Jämförelsen bekräftar bilden av stor spridning i ansvaret mellan olika delar av landet, men visar också hur befolknings- och medlemsutvecklingen påverkar bilden mellan olika stift. Visby stift med lägst antal skyddade kyrkor har ändå det största kulturarvsansvaret räknat per medlem. I Visby stift är det drygt 400 medlemmar per skyddad kyrka jämfört med Stockholms stift, som har cirka 9 500 medlemmar per kyrka.

Ett sätt att beskriva det ekonomiska läget för enskilda församlingar och samfundigheter är att redovisa det disponibla kapitalet, det vill säga summan av omsättningstillgångar och långfristiga värdepappersinnehav minus alla skulder. Ett finansiellt nyckeltal

som kan vara relevant för förvaltningen av de skyddade kyrkorna är disponibelt kapital per skyddad kyrka.

DIAGRAM 27

DISPONIBELT KAPITAL PER KYRKA FÖRDELAT PÅ TÄTORTSTYPER ÅR 2011, TUSENTAL KRONOR

Diagrammet visar tydligt hur de ekonomiska förutsättningarna att bedriva kyrkunderhåll hos församlingarna skiljer sig åt beroende på om församlingarna finns i glesbygd, städer och tätorter eller i storstad. Församlingar i glesbygd har ett betydligt lägre disponibelt kapital per kyrkobyggnad än exempelvis församlingarna i storstad. Utvecklingen av församlingarnas disponibla kapital har förstärkt denna obalans mellan olika tätortstyper eftersom tillväxten av disponibelt kapital främst sker i storstäderna och andra större städer. De ekonomiska skillnaderna mellan olika församlingar påverkar förutsättningarna att genomföra kyrkoantikvariska projekt med krav på egenfinansiering från församlingarna. Samtidigt bör det påpekas att kostnaderna för vård och underhåll av kyrkorna i storstäderna är i genomsnitt högre till följd av att dessa kyrkor ofta representerar en större volym av skyddad kyrka (se vidare nedan).

De demografiska förändringarna med en tydlig urbanisering har betydande inverkan på förutsättningarna för kyrkans enheter att vårda och bevara de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan arbetar aktivt via sitt eget ekonomiska utjämningsystem med att minska de ekonomiska skillnaderna mellan olika stift och församlingar. För närvarande är det inomkyrkliga utjämningsystemet och kyrkans fastighetsförvaltning föremål för en översyn. Utredningen ska lägga fram förslag som effektiviserar förvaltningen av kyrkobyggnader och eventuellt andra fastigheter, såväl ekonomiskt som kompetensmässigt. Vidare ska utredningen lägga fram förslag som säkerställer ett långsiktigt hållbart och brett accepterat utjämningsystem. Utredningen ska lämna sina förslag till kyrkostyrelsen senast den 15 april 2015.

Kyrkan har också under hela perioden sedan relationsändringen genomfört strukturella förändringar av den kyrkliga organisationen för att åstadkomma en mer effektiv organisation för verksamheten på lokal nivå och skapa bättre ekonomiska förutsättningar för församlingarna att bland annat kunna vårda och underhålla kulturarvet. Det handlar om både framförhållning och ständig anpassning till de förändrade förhållandena för kyrkans verksamhet och ansvar.

DIAGRAM 28
ANTAL FÖRSAMLINGAR OCH SAMFÄLLIGHETER INOM SVENSKA KYRKAN UNDER PERIODEN 2002–2014

Diagrammet belyser hur Svenska kyrkan kontinuerligt genomför strukturella förändringar och organisatoriska anpassningar till nya förhållanden. Många små församlingar har av ekonomiska skäl lagts samman till större enheter. Det har förbättrat möjligheterna till en god förvaltning av den kyrkliga egendomen. Denna utveckling har fortsatt även under de senaste åren och förutses fortsätta framöver. Antalet församlingar och samfälligheter har minskat med över 40 procent sedan år 2002. Som en jämförelse kan också nämnas att antalet ekonomiska enheter har minskat med nära en fjärdedel på tio år från 880 år 2005 till beräknat 677 år 2014. Men strukturomvandlingen till färre och större enheter påverkar också bruket av kyrkorna och en konsekvens av detta kan bli en ökad övertalighet bland kyrkorna.

Från 2014 genomförs en större strukturförändring inom Svenska kyrkan, vilket bland annat får till följd att samfälligheterna upphör och ersätts av pastorat. Ekonomiska enheter kommer då att finnas dels som pastorat och dels som församlingar med egen ekonomi. År 2014 kommer det att finnas 677 ekonomiska enheter, vilket innebär 87 enheter färre än 2013.

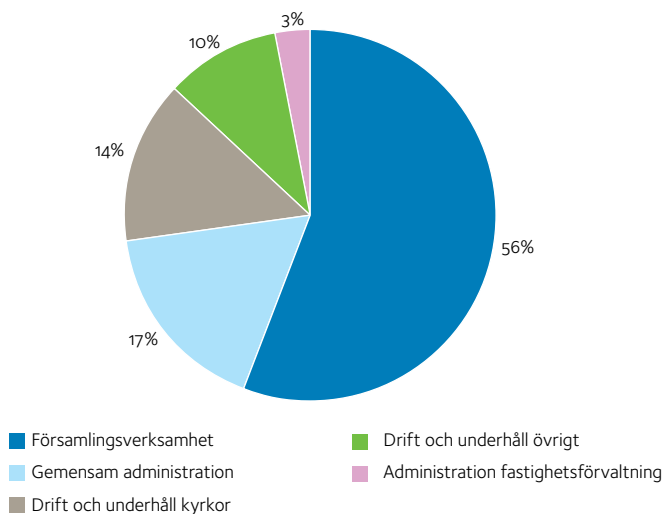
Kostnader för vård och underhåll

Kostnaden för församlingarnas fastighetsförvaltning var 3 641

miljoner kronor år 2011. Kostnaden för drift och underhåll av kyrkor var 1 944 miljoner kronor vilket utgjorde 14 procent av församlingarnas och samfälligheternas totala kostnader (exklusive intäkter från kyrkoantikvarisk ersättning och kostnader för begravningsverksamheten).

Av Svenska kyrkans kostnader för församlingar och samfälligheter utgjorde drift- och underhållskostnaderna 24 procent av de totala kostnaderna år 2011.

DIAGRAM 29
SVENSKA KYRKANS KOSTNADER FÖR FÖRSAMLINGAR, SAMFÄLLIGHETER OCH STIFT ÅR 2011.

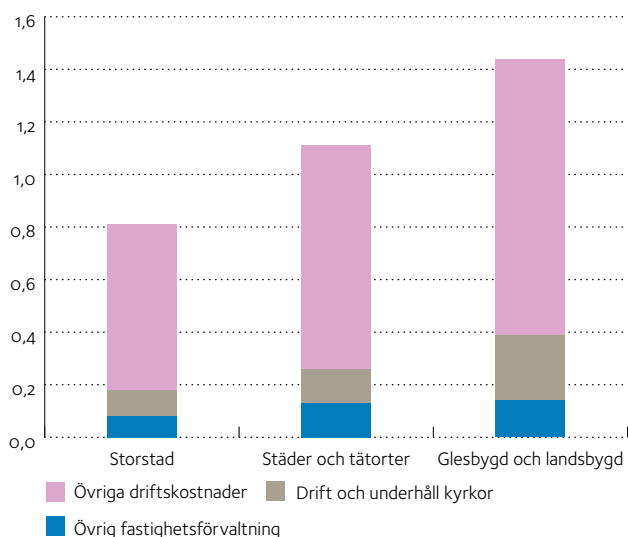
Exklusive intäkter av kyrkoantikvarisk ersättning och kostnader för begravningsverksamheten.

En jämförelse med driftskostnaderna för år 2002 visar att drift- och underhållskostnadernas andel av de totala driftskostnaderna är i stort oförändrade. Överhuvudtaget visar den relativa fördelningen av kostnaderna på en stabilitet under perioden.

De skilda ekonomiska förutsättningarna mellan församlingar inom olika tätortstyper gäller inte bara de finansiella tillgångarna. Även på kostnadssidan finns denna uppdelning. Driftskostnaderna är en betydligt tyngre börda för församlingarna i glesbygd och mindre orter jämfört med församlingar som verkar på de större orterna och i storstäderna. Det framgår av diagram 30.

DIAGRAM 30

DRIFTS- OCH UNDERHÅLLSKOSTNADER FÖRDELADE PÅ TÄTORTSTYPER ÅR 2011. KOSTNAD I KRONOR SOM ANDEL AV KYRKOAVGIFT.

Exklusive intäkter från kyrkoantikvarisk ersättning och kostnader för begravningsverksamheten. Av 100 intjänade kronor betalar medlemmen omkring 1 % i kyrkoavgift. Fördelningen av avgiften framgår av diagrammet ovan.

Diagram 30 visar att de totala driftskostnaderna tar i anspråk ett allt högre avgiftsuttag för församlingarna på mindre orter. Ju mindre orter desto tyngre kostnadsbörda tycks driftskostnaderna utgöra för församlingarna.

Dessa skillnader i kostnadsbilden blir ännu tydligare om analysen riktas mot de delar av driftskostnaderna som gäller drift och underhåll av kyrkorna, men även kostnaderna för den övriga fastighetsförvaltningen. Förutom totalt sett högre driftskostnader på mindre orter är den del av driftskostnaderna som läggs på drift och underhåll av kyrkorna och övrig fastighetsförvaltning högre på dessa orter jämfört med storstäder och andra större orter.

För att i viss mån modifiera bilden av de höga kostnaderna för drift och underhåll på mindre orter redovisas också de faktiska kostnaderna per kyrka för drift respektive underhåll fördelade efter de tre tätortstyperna.

TABELL 6

GENOMSnittLIGA DRIFT- RESPEKTIVE UNDERHÅLLSKOSTNADER (TUSENTAL KRONOR) FÖRDELADE PÅ TÄTORTSTYPER ÅR 2011

Tätortstyp	Driftskostnad per kyrka (tkr)	Underhållskostnad per kyrka (tkr)
Storstäder	441	725
Övriga städer och tätorter	245	367
Glesbygd och landsbygd	138	244
Riksgenomsnitt	227	361

Inklusive kyrkoantikvarisk ersättning och avskrivningar i underhållskostnaden.

Det redovisade kostnadsutfallet visar i likhet med tidigare nyckeltal på stora skillnader mellan de resurser som tas i anspråk för drift och underhåll av kyrkor på olika orter. De resurser i kronor räknat, som församlingarna lägger på kyrkornas drifts- respektive underhållskostnader, är per kyrka tre gånger så stora i storstäderna som motsvarande kostnader för en kyrka i glesbygd. En viktig orsak torde vara att kyrkorna i storstäderna representerar större volymer av skyddade kyrkor, som kräver relativt stora insatser för drift och underhåll. Ytterligare orsaker kan vara att städernas kyrkor hålls öppna och uppvärmda, samt att de mer resursstarka församlingarna på större orter har bättre möjligheter att driva och medfinansiera projekt, som också är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Den kyrkoantikvariska ersättningen och kulturarvsansvaret

Enligt *Staten och trossamfunden* (regeringens prop. 1998/99:38) är förutsättningarna för användningen av ersättningen till synes tydliga: i stort sett alla pengar ska gå till den vård och det underhåll av de kyrkliga kulturminnena som följer av kraven i kulturminneslagens fjärde kapitel. Om kyrkorna minskar i antal blir det mindre pengar. Men det finns också förhållanden som inte är reglerade. Storleksförhållandet mellan ersättning och egeninsats anges inte någonstans i regeringens proposition. I den offentliga utredning som föregick propositionen, *Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven* (SOU 1997:43), förs dock ganska ingående resonemang om ersättningens troliga ekonomiska effekter för församlingarna. I kapitlet "Kyrkoantikvarisk ersättning – Överväganden" konstateras under rubriken "Den statliga ersättningens utjämnings effekter" att för en församling med enbart äldre, kulturhistoriskt värdefulla kyrkor, kommer ersättningen att medföra att det ekonomiska ansvaret för det tunga underhållet i form av omfattande renoveringar nästan helt lyfts bort från församlingen. Det innebär att i varje fall för de äldre kyrkorna räknade man sannolikt med nära hundra procentiga ersättningsnivåer. Detta skulle innebära att i stort sett alla vård- och underhållsåtgärder i dessa kyrkor skulle kunna ses som antikvariska merkostnader. I Svenska kyrkans senaste redovisning till regeringen, om det kyrkliga

kulturarvet och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen, framgår att för hela perioden 2002–2012 ligger genomsnittet för alla projekt på 52 procent ersättning, varav resten utgör egeninsats. Variationerna är mycket stora beroende på vilken typ av åtgärd och vilket stift det rör sig om. Konsekvensen är att för många församlingar med svag ekonomi och stort bestånd skyddade kyrkor kan kostnaderna bli nästan oöverstigliga för genomförande av projekten, vilket kan sägas gå tvärt emot utredningens intentioner.

TOTALT OCH RELATIVT KULTURARVSANSVAR

En fråga som inte regleras i avtalet mellan staten och Svenska kyrkan är medlemsminskningens betydelse för förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet. Som framgår ovan är ett syfte med den kyrkoantikvariska ersättningen att tillse att den totala kostnaden för bevarandet av allmänintresset för de kyrkliga kulturvärdena inte bara bärs av kyrkans medlemmar utan av hela samhället. I både *Staten och trossamfunden* (regeringens proposition 1998/99:38) och avtalet mellan staten och Svenska kyrkan framgår att om Svenska kyrkans ansvar minskar, till exempel genom att kyrkorna minskar i antal, kan beloppet omprövas och reduceras. Hur ansvaret ska mätas framgår dock inte i något dokument. Ett sätt att definiera detta är begreppet kulturarvsansvar, där det totala ansvaret består av det bestånd av kyrkliga kulturminnen som sammantaget förvaltas av Svenska kyrkan. Eftersom Svenska kyrkan består av en mängd självständiga ekonomiska enheter bör man också kunna definiera ansvaret per enhet eller församling, där olika församlingar äger olika antal kyrkor och ansvaret per församling därmed varierar. Eftersom de anförda propositionerna hänvisar till kostnaden för Svenska kyrkans medlemmar, bör man också kunna definiera ett relativt kulturarvsansvar, vilket skulle kunna vara förhållandet mellan antalet skyddade kyrkor och antalet medlemmar – sammantaget eller per ekonomisk enhet. Om kyrkorna minskar i antal och medlemsantalet är konstant eller ökar skulle därmed kulturarvsansvaret minska – och ersättningen behöva reduceras. Detta är helt i enlighet med avtalet. Det motsatta förhållandet är att det totala kulturarvsansvaret ökar, till exempel genom att Riksantikvarieämbetet beslutar att fler av kyrkorna uppförda efter 1940 omfattas av tillståndsplikt, vilket också skett efter 2000 genom att 35 av dessa kyrkor skyddats, eller att det relativa ansvaret ökar genom att medlemsantalet minskar. En sådan utveckling regleras dock varken i proposition eller i avtal.

KONSEKVENSER AV MEDLEMSMINSKNINGEN

I den ovan anförda utredningen finns i kapitlet ”S.k. övertaliga kyrkor” ett resonemang om ifall det kan uppstå minskat behov av kyrkobyggnader för verksamheten och de konsekvenser det kan tänkas medföra för Svenska kyrkan och staten i bevarandet av kulturarvet. Det konstateras att för allmänheten finns, då kyrkobyggnaderna enligt de undersökningar som utförts har

starkt stöd i allmänhetens ögon, ingen egentlig övertalighet. Vidare menar man att eftersom bevarandet av kulturvärdena till stor del kommer att bekostas av den statliga ersättningen kommer det rimligen inte heller finnas någon övertalighet i ekonomisk bemärkelse. En slutsats i utredningen är att avyttring av kyrkor kommer att vara ett undantag, en yttersta utväg. Dock framgår inte vad en kraftig medlemsminskning skulle kunna få för konsekvenser avseende behov av kyrkor och ekonomisk möjlighet att förvalta dem. I sitt remissvar till utredningen menade dock Riksantikvarieämbetet att en eventuell höjning av ersättningen måste kunna prövas under pågående avtalsperiod om förutsättningarna skulle ändras genom till exempel en drastisk minskning av kyrkans medlemsantal. Denna anmärkning tycks dock den dåvarande regeringen inte fäst avseende vid och frågan kom inte med i avtalet. Sedan avtalet mellan Svenska kyrkan och staten tecknades har medlemsantalet minskat kraftigt och det totala antalet skyddade kyrkor har faktiskt ökat, medan ersättningens storlek är konstant. Därmed har såväl det totala som det relativa kulturarvsansvaret ökat.

Som konstaterats ovan har sedan år 2000 Svenska kyrkan tappat närmare en miljon medlemmar och enligt den långtidsprognos som gjorts kommer medlemsantalet fortsätta att minska i ungefär samma takt under överskådlig tid. Kulturarvsansvaret per medlem har därmed ökat betydligt sedan 2000 och kommer med all sannolikhet att fortsätta göra det.

Ersättningens storlek och egeninsatsen

I den ovan anförda propositionen *Staten och trossamfunden* (regeringens proposition 1998/99:38) föreslogs beloppet till 460 miljoner kronor i 1996 års penningvärde. I *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan* (regeringens prop. 1995/96:80) angavs att en utgångspunkt för det fortsatta utredningsarbetet skulle vara att Svenska kyrkans sammanlagda uttag av kyrkoavgift minskas i totalt samma omfattning som den statliga ersättningen. Samtidigt menade man att detta inte får innebära att kyrkans rätt att självständigt bestämma avgiftsuttaget rubbas. Enligt proposition 1998/99:38 hade frågan om en minskning av kyrkoavgiften behandlats av ett stort antal remissinstanser, varvid det bland annat framhölls att den lokala och regionala självstyrelsen inom Svenska kyrkan innebär att det inte är möjligt att påverka avgiftsuttaget.

MINSKAD ERSÄTTNING OCH MOMSPLIKT

Eftersom storleken av den kyrkoantikvariska ersättningen fastställdes enligt 1996 års penningvärde har det skett en betydande reell minskning av ersättningen. Beräknat efter utvecklingen av konsumentprisindex (KPI) motsvarade beloppet om 460 miljoner år 1996 i mars 2013 drygt 565 miljoner kronor. Varken i den anförda propositionen eller i föregående utredning nämns något om den moms som läggs på de arbeten som utförs med stöd av kyrkoantikvarisk ersättning. Eftersom de flesta arbeten är momspliktiga med 25 procent och Svenska

kyrkan som trossamfund inte har möjlighet att dra av momsen, går i många fall 25 procent av ersättningen tillbaka till statskassan.

AVYTTRING AV FASTIGHETER

Ersättningsbeloppet från staten är dock bara en faktor bland flera i vad som påverkar det kyrkliga kulturarvets framtida status. Det kan röra sig om ersättningen i förhållande till egeninsats i projekten, förvaltarens totala ekonomi, användningen av kyrkorna samt om kunskap, intresse och engagemang för det kyrkliga kulturarvet.

På kortare sikt handlar det framförallt om de förvaltande enheternas ekonomi. Hur mycket klarar de i egeninsats i de kyrkoantikvariska projekten och hur mycket kan de bära i andelen förvaltningskostnader jämfört med den totala budgeten? Eftersom förvaltningen av kulturarvet, det vill säga skyddade kyrkor och andra byggnader, inventarier och kyrkogårdar, inte tillhör församlingarnas grundläggande uppgift, kan det vara svårt att motivera att förvaltningskostnaderna tar allt större andel av budgeten. Om det finns för lite pengar för verksamheten kan en åtgärd vara att minska fastighetsbeståndet. Avyttringar av fastigheter har redan pågått under en längre tid och i första hand har det visat sig vara till exempel prästgårdar och församlingshem som säljs. Kyrkobyggnaderna försöker församlingarna behålla så långt det går, vilket är att föredra ur kulturvärdesynpunkt samtidigt som det innebär att de historiska kyrkomiljöerna splittras. Enligt regelverket för kyrkoantikvarisk ersättning kan de kyrkor som betraktas som överflödiga finansieras till nära hundra procent med kyrkoantikvarisk ersättning. Men för de kyrkor som församlingen inte har behov av i sin verksamhet minskar sannolikt motivationen till vård och underhåll och på sikt att de alls behålls. En avgörande fråga för framtiden är därför en mer dynamisk och utvecklingsinriktad syn på användning av ersättningen för kyrkor med höga kulturhistoriska värden och utan användning i församlingens verksamhet, för att kyrkor och kyrkomiljöer ska kunna tillgängliggöras för kulturarvsändamål.

HÖJD ERSÄTTNINGSNIVÅ, STORT KULTURARVSANSVAR

Den medlemsutveckling som nu sker i församlingarna är mycket ojämn med betydande minskningar, främst i gles- eller landsbygd och i storstäder. Detta har beskrivits som att Svenska kyrkan dras isär, med allt mer skilda förutsättningar för bedrivande av verksamhet och förvaltning av kyrkomiljöerna. Eftersom staten uttalat att det inte får tas hänsyn till församlingarnas ekonomi i fördelningen av ersättning, kan denna med nuvarande villkor inte kompensera för den sviktande ekonomin. Om ersättningen i genomsnitt ligger på cirka femtio procent kan den vara svår att utnyttja i de ekonomiskt sett svagaste enheterna. Svenska kyrkan har dock sedan något år ambitionen att ersättningsnivån ska höjas till en rimligare nivå. Arbetet pågår med en bedömning av vilka nivåer som kan vara lämpliga.

Under 2011 och 2012 utarbetade den Svenska kyrkans nationella nivå efter samverkan med stift och statliga myndigheter nya villkor till den kyrkoantikvariska ersättningen, vilka beslutades av kyrkostyrelsen 24 september 2012 (se ovan s. 17). I dessa har församlingens kulturarvsansvar lagts in som ett av flera kriterier för hur hög andel av den kulturhistoriskt motiverade kostnaden som kan täckas med ersättningen: ”Hur hög andel av kostnaden som får ersättas styrs av åtgärdens karaktär, kulturarvsnyttan med åtgärden samt av den förvaltande församlingens kulturarvsansvar”. Detta kriterium har tidigare inte funnits med som begrepp i villkoren. En tanke är att det ska medverka till att uppfylla utredningens intentioner om ersättningens ekonomiska effekter på de många små församlingar som förvaltar kyrkor med stora kulturarvsvärden.

Slutsatser

Analysen av Svenska kyrkans ekonomiska förutsättningar att bära förvaltningsansvaret för det kyrkliga kulturarvet kan sammanfattas i följande slutsatser:

- De ekonomiska förutsättningarna för församlingar och samfälligheter har successivt försämrats efter relationsändringen samtidigt som kulturarvet till sin omfattning är oförändrat. Det har inneburit ett ökat kulturarvsansvar och ett tyngre ekonomiskt ansvar för kyrkans medlemmar.
- Framtidsscenarioet är att denna utveckling kommer att fortsätta med ett vikande medlemstal och med ett tills vidare oförändrat kulturarvsansvar.
- Församlingar och samfälligheter uppvisar stora skillnader i de ekonomiska förutsättningarna att medverka till finansieringen av olika vård- och underhållsinsatser för det kyrkliga kulturarvet. Även här sker en samhällslig utveckling som fördjupar de regionala skillnaderna i landet.
- Svenska kyrkan arbetar kontinuerligt och aktivt med att anpassa sitt eget ekonomiska utjämningsystem och sin organisation till att förbättra förutsättningarna för att klara sitt förvaltningsåtagande när omvärldsförhållandena förändras.
- Mot bakgrund av de förändringar som sker måste storleken av ersättningen och förhållandet mellan denna och förvaltarens egeninsats vara rimliga för att förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet ska klaras i framtiden.

UTVÄRDERING OCH UTVECKLINGSBEHOV

Kyrkokansliet genomförde under 2012 ett nationellt projekt om förbättrad nationell kunskap och överblick över det kyrkliga kulturarvet samt utveckling av kvalitet och effektivitet i handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen

Effektiv kyrkoantikvarisk ersättning – slutrapport över nationellt projekt om förbättrad hantering av den kyrkoantikvariska ersättningen (Svenska kyrkan/Kyrkokansliet 2013).

Projektet gjorde bland annat en bred genomlysning av ersättningsystemets uppbyggnad, tillämpning och resultat. Målet var att ge en övergripande analys av effektiviteten i den kyrkoantikvariska ersättningen och peka på de behov och möjligheter som finns att förbättra hanteringen och resultatet av den kyrkoantikvariska ersättningen. De utvecklingsbehov som gäller hanteringen av kyrkoantikvarisk ersättning sammanfattas i det följande avsnittet.

Ersättningsystemets uppbyggnad och förutsättningar

FÖREKLAD FÖRDELNINGSMODELL FÖR ÖKAD KULTURARVSNYTTA

Det behövs en ny modell för att fördela den kyrkoantikvariska ersättningen till stiftens som är enklare att tillämpa och som bättre styr medlen till de viktiga vård- och underhållsbehoven. Principen för en ny modell är att stiftens tilldelas en ram efter ett antal objektiva kriterier/nyckeltal istället för efter ansökningar.

Den nuvarande fördelningsmodellen för ersättningen är ansökningsstyrd. Den tenderar att snedvrider fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning och bidra till regionala obalanser utan främsta hänsyn till vård- och underhållsbehov med mera. Modellen bygger dessutom på en administrativt krånglig och resurskrävande beredningsprocess, som inte är tillräckligt väl anpassad till att bedöma kyrkoantikvarisk ersättning till vård- och underhållsbehovet i enskilda ärenden eller att lägga nationella bedömningar på den regionala fördelningen i stiftens ansökningar.

FÖRBÄTTRAT PROJEKTHANTERINGSSYSTEM

Ett nytt projekthanteringssystem bör utvecklas som systemstöd till handläggningen av ersättningen enligt den nya fördelningsmodellen. Det krävs också för att kunna förstärka uppföljnings- och utvärderingsfunktionerna på nationell nivå och stiftsnivå. Hög informationskvalitet och informationssäkerhet är viktiga krav på ett nytt system.

Det befintliga projekthanteringssystemet uppfyller idag inte alla de krav som kan ställas på ett administrativt informationssystem som ett smidigt och kraftfullt stöd för ärendehantering och som stöd för analys av resultat och effekter.

FÖRBÄTTRAD KUNSKAP OCH ÖVERBLICK ÖVER VÅRDBEHOVET

Vård- och underhållsplanerna används idag inte i tillräcklig utsträckning av stiftens och länsstyrelserna som ett instrument för överblick och tillsyn av det antikvariska vårdbehovet. Riskerna är främst att eftersatta vårdbehov förblir okända och utan insatser med stöd av kyrkoantikvarisk ersättning. Kunskapen om det samlade vård- och underhållsbehovet behöver därför förbättras ytterligare. Det behövs mer ändamålsenliga system och ökad kapacitet för att överblicka behovet av insatser i församlingarna.

EFFEKTIVT UTNYTTJANDE AV KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING

Stiftens och församlingarna behöver i vissa fall förbättra sin förmåga att använda de medel för kyrkoantikvarisk ersättning som beviljats för att genomföra prioriterade vård- och underhållsprojekt. Det finns här en potential av redan tillgängliga medel att tillgodose ytterligare viktiga vård- och underhållsbehov och öka kulturarvsnyttan av den kyrkoantikvariska ersättningen.

Förbrukningen i form av utbetald kyrkoantikvarisk ersättning har under flera år varit lägre än de ramar som beviljats till stiftens. En orsak till att medlen inte utnyttjas fullt ut är att projekten inte genomförs som planerat och att det uppstår fördröjningar i olika skeden av processen. Det är framförallt eventuella hinder på församlingsnivå som behöver analyseras ytterligare och möjligheterna till en mer aktiv styrning och omfördelning på nationell och stiftsnivå.

FÖRSTÄRKT KOMPETENS PÅ OLIKA NIVÅER

Församlingarnas resurser och kompetens påverkar i hög grad benägenheten att söka kyrkoantikvarisk ersättning och förmågan att driva vård- och underhållsprojekt. Tillgången till professionell kompetens är en kritisk faktor för värden och underhållet av de kyrkliga kulturminnena i de mindre församlingarna. På församlings- och stiftsnivå är det framförallt strukturella och organisatoriska förändringar med ökad samordning av resurser och kompetens som kan ge dessa församlingar ökat stöd och förbättrad kapacitet att genomföra vård- och underhållsinsatser.

UTVECKLAD INTERN STYRNING OCH KONTROLL

Den kyrkoantikvariska ersättningen omfattar stora ekonomiska värden av offentligt finansierade medel, som hanteras i en process med olika aktörer och ansvarsförhållanden på flera nivåer. Med hänsyn till väsentlighet och risk är kraven höga på den nationella nivån att säkerställa en tillförlitlig och effektiv hantering av den kyrkoantikvariska ersättningen. Kyrkokansliet arbetar nu med att stärka den interna styrningen och kontrollen inför beredningen av kommande rambeslut.

Processen för den årliga handläggningen

FÖRBÄTTRAD PROJEKTPLANERING OCH GENOMARBETADE ANSÖKNINGAR

Det finns mycket att vinna i genomförande och resultat av de kyrkoantikvariska insatserna om församlingarnas ansökningshandlingar redan från början är genomarbetade och fullständiga. Ökade stödinsatser genom rådgivning bör särskilt inriktas på att underlätta och förbättra initieringsfasens olika aktiviteter hos de mindre församlingarna. Möjligheter till stöd från nationell nivå kan också övervägas genom riktlinjer för kvalitetskraven på ansökningshandlingar.

Ansvar för att uppmärksamma väsentliga vårdbehov och initiera kyrkoantikvariska projekt delar kyrkan med länsstyrelserna och deras tillsyn. Vår utvärdering bekräftar iakttagelserna från tidigare granskning att länsstyrelserna i begränsad

utsträckning arbetar med egeninitierad tillsyn för att identifiera angelägna vård- och underhållsbehov.

ENHETLIG PRAXIS FÖR TILLSTÅNDSPRÖVNINGEN

Församlingarna behöver generellt sett tidigarelägga och förbättra underlaget till sina tillståndsansökningar hos länsstyrelserna för att inte tillståndsprövningen ska bli en flaskhals i den fortsatta processen. Länsstyrelserna tillämpar dessutom olika praxis för tillståndsprocessen, vilket återverkar på antalet ärenden med ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning och därmed på fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen mellan stiftet. Det behövs tydligare riktlinjer för handläggningen av tillståndsansökningar som grund för en enhetlig praxis i tillståndsprocessen.

ENHETLIGA BEDÖMNINGAR AV ANSÖKNINGAR

Det behövs en ökad samsyn om prioriteringar och ersättningsnivåer för olika insatser med stöd av kyrkoantikvarisk ersättning. Brister i samsynen bidrar till regionala obalanser i ramtilldelningarna till stiftet och påverkar besluten om genomförandet av enskilda projekt. Svenska kyrkan på nationell nivå arbetar aktivt tillsammans med stift och länsstyrelser för en enhetlig bedömning och tillämpning av kyrkoantikvarisk ersättning inom landet. Det är viktigt att kyrkans riktlinjer och vägledning kombineras med en utvidgad uppföljning och granskning på nationell nivå av tillämpningen. Den långsiktigt bästa lösningen för att motverka de negativa effekterna av olika bedömningar torde vara att ersätta den nuvarande fördelningsmodellen med en modell som beräknar ramarna till stiftet efter nyckeltal som är baserade på oberoende kriterier.

UTVECKLAD BEREDNINGSPROCESS PÅ NATIONELL NIVÅ FÖR BÄTTRE STYRNING OCH ÖVERBLICK

Beredningsprocessen inför kyrkostyrelsens beslut på nationell nivå behöver förändras i syfte att förbättra den nationella styrningen och överblicken över fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning. Den bör också ge en bättre grund för en statlig bedömning av den regionala fördelningen utifrån ett nationellt perspektiv i samrådet med Riksantikvarieämbetet.

Möjligheterna att förbättra och påskynda processen är begränsade med nuvarande modell för fördelning av ersättningen till stiftet. På kort sikt finns vissa möjligheter att vidareutveckla internkontrollen och kvalitetssäkringen i beredningsarbetet. På längre sikt torde det bästa alternativet vara att ompröva den nuvarande modellen för fördelning av kyrkoantikvarisk ersättning och därigenom även på ett grundläggande sätt förändra kyrkokansliets roll och uppgifter i beredningsarbetet.

SNABBARE GENOMFÖRANDE AV PROJEKTEN PÅ FÖRSAMLINGSNIVÅ

Det finns ett tydligt behov av att påskynda genomförandet och minska förseningarna i pågående vård- och underhållsprojekt. Förutom betydelsen av att planerade vård- och underhållsinsatser blir genomförda är det viktigt att anslagna medel för kyrko-

antikvarisk ersättning används fullt ut och effektivt för att skydda de kyrkliga kulturminnena. Återigen handlar det om stiftens stöd och uppföljning till församlingarna. Möjligheterna att inom stiftet samordna vissa resurser och projekt kan vara andra lösningar. Kyrkokansliet kan medverka till en mer aktiv och systematiserad uppföljning under året för att bland annat underlätta för nödvändiga omfördelningsbeslut.

Redovisning av utfall och effekter

UTVECKLING AV DEN ÅRLIGA RESULTATANALYSEN

Svenska kyrkans årliga redovisning uppfyller i stort den efterfrågan på årlig resultatinformation som regeringen har. På några punkter är det angeläget att utveckla och förbättra resultatanalysen. Det gäller exempelvis redovisning av hur den kyrkoantikvariska ersättningen har fördelats i relation till hela behovsbilden (redovisning av de församlingar som inte ansökt om kyrkoantikvarisk ersättning), fördelningen av det slutliga utfallet (utbetalningarna) eller resultatanalys i långsiktiga trender kopplade till viktiga framtidsbedömningar.

UTVÄRDERINGAR AV LÅNGSIKTIGA EFFEKTER

Det finns idag inga preciserade krav på Svenska kyrkan att förlöpande redovisa effekterna av kyrkoantikvarisk ersättning och kyrkans förvaltningsansvar i övrigt på det kyrkliga kulturarvet. De långsiktiga effekterna av kyrkoantikvarisk ersättning är idag inte kända i tillräcklig utsträckning. Ett inledande utvecklingsarbete bör inriktas på att ta fram några kvantitativa och kvalitativa indikatorer, som belyser väsentliga effekter när det gäller kulturarvsnyttan. Ett mer avancerat system för effektbedömningar bör samordnas med utvecklingen av ett nytt systemstöd. För att öka kulturarvsnyttan av olika stiftsprojekt och nationella projekt med stöd av kyrkoantikvarisk ersättning är det angeläget att utveckla formerna för samlade utvärderingar och systematisk kunskaps-spridning från genomförda temasatsningar och kunskapsprojekt.

MÅLEN FÖR FÖRVALTNINGEN

En förutsättning för att kunna utvärdera effekterna av kyrkoantikvarisk ersättning och Svenska kyrkans förvaltning på det kyrkliga kulturarvet är att det skapas en hållbar utgångspunkt för analysen i en gemensam tolkning av statsmakternas mål. Dessutom sker det efterhand betydande omvärldsförändringar och perspektivförskjutningar i statens allmänna kulturpolitiska mål. Det aktualiserar, även ur ett utvärderingsperspektiv, behovet av en översyn och precisering av statens mål för skyddet av de kyrkliga kulturminnena och Svenska kyrkans ansvar för detta kulturarv.

EN NY FÖRDELNINGSMODELL

En slutsats av den inledande utvärderingen var att den mest angelägna och kraftfulla åtgärden för att förbättra användningen och hanteringen av den kyrkoantikvariska ersättningen var att

ompröva den nuvarande fördelningsmodellen med dess beredningsprocess inför kyrkostyrelsens rambeslut.

Kyrkokansliet inriktade därför det fortsatta utvecklingsarbetet under 2012 på att skissera huvuddragen för en ny förenklad modell för fördelning av den kyrkoantikvariska ersättningen till stiftet. I delstudien ingick också att beskriva och analysera erfarenheterna av några fördelningsmodeller med principiellt intresse från andra närliggande områden. En av dessa tre modeller var den nya modellen som Riksantikvarieämbetet börjat tillämpa för att fördela kulturmiljövårdsanslaget till länsstyrelserna.

De övergripande syftena med en ny modell är att:

- förbättra kostnadseffektiviteten och den regionala balansen i fördelningen av ersättningen,
- förenkla och effektivisera den administrativa hanteringen i en snabbare och smidigare process,
- öka förutsägbarheten i stödet och långsiktigheten i arbetet på stifts- och församlingsnivå,
- samtidigt öka flexibiliteten i hanteringen och användningen av ersättningen,
- förbättra möjligheterna till uppföljning och utvärdering samt överblick och strategiskt arbete på nationell nivå.

Ny fördelningsmodell och process för handläggning

Fördelningen av anslaget för kyrkoantikvarisk ersättning sker genom dels en stiftsram, dels genom en nationell tilläggsram.

EN STIFTSRAM FÖRDELAS EFTER OBEROENDE KRITERIER

Även med den nya modellen kommer större delen av anslaget för kyrkoantikvarisk ersättning att fördelas av kyrkostyrelsen på nationell nivå som ramar till stiftet på regional nivå. Stiftet beslutar i sin tur efter samråd med länsstyrelserna om ersättning till enskilda projekt.

Skiljnaden är att stiftsramarna fastställs utifrån fastlagda fördelningsprinciper istället för utifrån stiftens ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning till enskilda projekt. Ramarna beräknas med hjälp av ett antal ”oberoende” fördelningskriterier (nyckeltal). Förslaget är att beräkningsmodellen för stiftsramarna byggs upp och bestäms av några enkla och stabila volymmått för de kyrkliga kulturminnena i enlighet med intentionerna för den kyrkoantikvariska ersättningen, exempelvis olika mått för beståndet skyddade kyrkobyggnader, inventarier, vård- och underhållsbehov, kulturhistoriska värden etc. Kravet på träffsäkerhet i beräkningsmodellen vägs mot värdet av en enkel och stabil beräkningsmodell.

Ansvar för att styra kyrkoantikvarisk ersättning till insatser för mer distinkta vård- och underhållsbehov och bevarandet

av höga kulturhistoriska värden läggs i så fall främst på regional nivå. Från den tilldelade stiftsramen fördelar stiftet kyrkoantikvarisk ersättning till enskilda vård- och underhållsprojekt efter ansökan från församlingarna och samråd om prioriteringar och ersättningsnivåer med länsstyrelserna. Det är i princip samma roller, uppgifter och processer som gäller idag. För att på nationell nivå säkerställa en god överblick förutsätter det ett väl fungerande system för nationell uppföljning och kontroll av insatserna med avseende på behov och värden.

EN NATIONELL TILLÄGGSRAM FÖR STIFTSPROJEKT

Utöver stiftsramen kommer en mindre del av anslaget att fördelas som en nationell tilläggsram. Medel från tilläggsramen ska kunna användas för extraordinära kostnadskrävande objekt/projekt, olika stiftsprojekt samt nationella projekt. Stiftet kan här ansöka om medel för extraordinära objekt och projekt, som inte bedöms kunna ersättas fullt ut via stiftsramen. Medel från den nationella tilläggsramen utgår till projekten efter ansökan till kyrkokansliet. Kyrkostyrelsen beslutar om fördelningen av medlen på tilläggsramen.

FÖRENKLAD HANDLÄGGNING

Den skisserade fördelningsmodellen förenklar den årliga beredningsprocessen och handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Det blir en snabbare process där flera moment förenklas och leder till att besluten kan tidigareläggas. Det gäller kyrkostyrelsens beslut om stiftsramarna och projekt på nationella tilläggsramen, vilket i sin tur möjliggör tidigare fördelningsbeslut av stiftsstyrelserna.

Kyrkokansliet kommer inte att bereda projektansökningar på stiftsramen som en del i kyrkostyrelsens beslut och ärendehandläggningen begränsas till projektansökningarna på den nationella tilläggsramen. Det frigör resurser för nationell överblick och analys av stiftens fördelningar av sina ramar samt ett fördjupat nationellt samråd med Riksantikvarieämbetet.

Den nya fördelningsmodellen ska öka möjligheterna till omfördelningar av avsatta medel. Det förutsätter bland annat en aktiv och löpande uppföljning från både stift och kyrkokansliet. Stiftet ges ökade möjligheter att löpande under året göra omfördelningar inom och mellan olika ramar. Kyrkokansliets uppföljningsinformation ska kunna ligga till grund för beslut på nationell nivå om omfördelningar mellan stiftet.

I likhet med Riksantikvarieämbetets handläggning av kulturmiljövårdsanslaget kan frågan om flerårsplaner vara ett alternativ även för kyrkoantikvarisk ersättning. Fleråriga stiftsramar förbättrar förutsägbarheten i stödet för stiftet och underlättar ett strategiskt arbete med mera långsiktig planering av olika insatser. En flerårsplanering skulle även ge en bättre nationell överblick över de kommande prioriteringarna och särskilda satsningar inom olika stift. Det skulle ge kyrkokansliet ett viktigt underlag inför fördelningen av anslaget mellan stiftsramen och den nationella tilläggsramen.

Konsekvenserna för styrning och handläggning

FÖRDELAR

- Stiftens olika bedömningar av prioriteringar och ersättningsnivåer påverkar inte stiftsramen och minskar därmed risken för en skev fördelning (obalanser) mellan stiftet. Stiftsramens storlek baserad på stiftens egna ansökningar försvinner.
- Det blir en snabbare och enklare berednings- och beslutsprocess. För kyrkokansliets del bortfaller en stor del av den årliga ärendehantering och minskar arbetsbelastningen under våren. På stiftsnivå sker ingen större förändring av befogenheter och uppgifter som gäller handläggningen och besluten i den årliga hanteringen. De tidigare lagda besluten från kyrkostyrelsen ger stiftet klarare planeringsförutsättningar.
- Församlingarna får ett tidigare besked om kyrkoantikvarisk ersättning, som ligger bättre i fas med deras budgetarbete. Det underlättar möjligheterna till tidig start av genomförandet.
- Modellen ger bättre möjligheter till omfördelningar. Fleråriga ramar för kyrkoantikvarisk ersättning förbättrar möjligheterna till en flexibel hantering och användning. Nyckeltalsbaserade fleråriga ramar leder till ökad transparens och förutsägbarhet i fördelningen av stiftsramen. Det gynnar i sin tur medvetna strategier och prioriteringar samt långsiktig planering av insatserna i stiftet. Vård- och underhållplanerna får ökad betydelse.
- Via den nationella tilläggsramen kan incitamenten stärkas till samverkan mellan stiftet och gemensamma satsningar.
- En tydligare planering på stiftsnivå och minskad administrativ handläggning på nationell nivå förbättrar möjligheterna till nationell överblick och skapar utrymme för uppföljning och utvärdering.
- Ökad långsiktighet i planering och styrning underlättar länsstyrelsernas tillståndsprövning i tid före ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning lämnas in.

RISKER OCH UTMANINGAR

- Det gäller att finna träffsäkra och ”rättvisa” fördelningskriterier, stabila över tid, och som kan beräknas på godtagbara underlag (exempelvis vård- och underhållsbehovet). Det talar för en fördelningsmodell, som består av relativt enkla volymmått för de kyrkliga kulturminnena och som kombineras med tydliga nationella riktlinjer och uppföljning med inriktning på stiftens fördelning utifrån vård- och underhållsbehovet.
- Kraven ökar på församlingarnas och stiftens förmåga att generera välplanerade och motiverade projekt inom beviljad ram samt på deras förmåga att genomföra beslutade projekt med kyrkoantikvarisk ersättning. Kortare berednings- och besluts-

processer minskar tiden för länsstyrelsernas tillståndsprövning och församlingarnas förberedelsearbete (jämför ovan).

- Avvecklingen av en stor del av ärendehantering på nationell nivå minskar den nationella insynen i planerade projekt inom stiftet. Annan uppföljning och kontroll på nationell nivå måste utvecklas.
- Administrativa system och processer med mera måste anpassas och förändras i ett övergångsskede. Det kräver extra resurser och medför särskilda omställningskostnader för att driva och genomföra förändringsarbetet (se nedan).
- Fördelningen av stiftsramarna riskerar att inte korrespondera med församlingarnas aktuella ansökningar och efterfrågan av kyrkoantikvarisk ersättning.

Behov av utvecklingsinsatser

En ny fördelningsmodell är en genomgripande reform som påverkar regelverk, stödsystem, rutiner, roller, kompetensbehov med mera för hanteringen av kyrkoantikvarisk ersättning. Reformarbetet kommer att omfatta insatser inom bland annat följande områden:

- Utveckling av parametrar och en ny beräkningsmodell (nyckeltal) för ramfördelning till stiftet. Komplettering och anpassning av registerdata och statistikunderlag som beräkningsunderlag för fördelningskriterier. Utveckling av bedömningsgrunder för den nationella tilläggsramen.
- Utveckling av nya planerings- och beredningsprocesser för KAE-hanteringen vid stiftskanslierna. Stiftskanslierna behöver utveckla sina resurser, kompetens, arbetsformer med mera för det utökade ansvaret för planering, beslut, genomförande och uppföljning. Det förutsätter också att samrådsformerna med länsstyrelserna anpassas.
- Behov av uppdaterade vård- och underhållsplaner och för att de ska kunna bli ett ändamålsenligt instrument i flerårsplaneringen.
- Utveckling av Svenska kyrkans strategiska arbete på nationell nivå med tydliga riktlinjer, nya processer för planering och beredning samt anpassade samrådsformer. En förstärkt uppföljning, utvärdering och kontroll behöver också utvecklas på nationell nivå.
- Utveckling och införande av ett förbättrat administrativt informationssystem som stöd för ökad kontroll, uppföljning och utvärdering på nationell nivå och även förbättrat administrativt stöd för handläggning och uppföljning av ärenden som rör kyrkoantikvarisk ersättning på stiftsnivå.

- Revidering av Svenska kyrkans villkor och handbok för kyrkoantikvarisk ersättning.
- Samordning med berörda översyner av kyrkans organisation, roll- och ansvarsfördelning, på församlings- och stiftsnivå.

Handlingsplan för genomförandet

Svenska kyrkan inleder under hösten 2013 ett utvecklingsarbete med inriktning på att kunna implementera en ny modell för fördelning och hantering av kyrkoantikvarisk ersättning. Reformeringen följer huvuddragen i det beskrivna förslaget till ny fördelningsmodell med mera, som förutsätter både ett brett utvecklingsarbete och implementeringsarbete.

En *första etapp* av utvecklingsarbetet genomförs som en förstudie under september-december 2013. Ett syfte är att närmare utreda förutsättningarna för att kunna genomföra förändringen från ramåret 2016. Förstudien ska lyfta fram strategiska vägval, analysera prioriterade utvecklingsbehov och specificera kraven på en ny fördelningsmodell samt i övrigt planera det fortsatta arbetet. Denna förstudie ska resultera i ett underlag för beslut om att inleda det egentliga utvecklings- och implementeringsarbetet för en ny modell för kyrkoantikvarisk ersättning.

Den *andra etappen* i utvecklingsarbetet med genomförandet av olika delprojekt bör inledas redan i början av 2014 för att en implementering ska hinna ske under 2015 inför beredningen av fördelningsbeslutet för ramåret 2016.

Nya forskningsrön TILL GAGN FÖR FRAMTIDEN

Under 2011–2012 pågick ett viktigt och annorlunda projekt i Luleå stift med målet att datera kyrkor med hjälp av dendrokronologi.

– Det var läge för ett publikt projekt. Vi behövde nya rön. Många av de medeltida kyrkorna i vårt stift hade en oklar datering, bland annat på grund av få skriftliga källor och bränder under 1500- och 1600-talet, konstaterar initiativtagaren Mattias Burman, stiftsantikvarie med placering i Luleå.

För att utföra arbetet engagerades två specialister: Maarit Kalela-Brundin, fram tills nyligen chef för Skogsmuseet i Lycksele tillika forskare med eget laboratorium och Annika Lindberg, antikvarie med lång erfarenhet av kyrkor knuten till firman Historiska Hus i Norr AB i Umeå.

Vad är då dendrokronologi? Det är ett sätt att åldersbestämma träföremål utifrån dess årsringar. Metoden baserar sig på det faktum att träd bildar en årsring varje år och att dess bredd samvarierar med klimatet på växtplatsen. Genom att länka ihop årsringarna från träd som delvis växt samtidigt kan man få fram långa kontinuerliga årsringsserier, regionala baskronologier.

– Genom att jämföra årsringsmönstret i ett okänt prov med en passande baskronologi får man fram tidsperioden då årsringarna i provet bildades, det vill säga en datering av provet, berättar Maarit Kalela-Brundin.

Efter förberedelser satte fältarbetet igång. Det var ett äventyrligt företag som involverade kånkande på tung borrhutrustning och som krävde mod - allt från att klättra på brandstegar till att jobba på dammiga vindar utan belysning. Men utdelningen blev god.

Maarit Kalela-Brundin analyserade runt tio-femton prover på var och en av de utvalda 13 objekten. Prover togs i lägen där de bästa resultaten kunde förväntas utifrån byggnadernas kända förändringshistorik. Annika Lindberg identifierade lämpliga platser för borrning, dokumenterade arbetet och författade den kyrkohistoriska delen av slutrapporten.

”Utan den kyrkoantikvariska ersättningen skulle vården av kulturarvet bli kraftigt lidande.”

Dendroanalyserna har gett mycket ny kunskap samt även bekräftat mycket av det som finns i de skriftliga historiska källorna. Utmärkande för Norrland är att de medeltida kyrkor som finns kvar är få. Många har byggts om, några av dem har brunnit ner på grund av blixtnedslag och andra sattes i brand under ryssarnas framfart på tidigt 1700-tal.

– Det var en kraftansträngning att bygga kyrkor i denna landsända där socknarna är så vidsträckta. Människor reste långväga för att komma till kyrkan, därav de kyrkstäder med flera hundra kyrkstugor som växte fram i till exempel Gammelstad, Nederluleå och i Löfvånger, förklarar Annika Lindberg.

Två av turistmagneterna i Luleå stift är kyrkorna i Jukkasjärvi och Löfvånger.

Nu vet man att kyrkan i Löfvånger aldrig brunnit utan att den har en tillbyggnad med valv från 1650-talet. Långhuset dateras till 1495. I Jukkasjärvi uppfördes den enda blockpelarkyrkan i landet år 1726. Delar av virket i den gamla kyrkan användes när den nya byggdes. Analyser visar att de yttersta årsringarna i de delarna är från 1607–08.

– Syftet med projektet har varit att skapa ett större intresse kring kulturarvet i stiftet. En grund har lagts för framtiden. Detta öppnar för och ger stoff till guider, artiklar, kyrkobeskrivningar, turistinformation, skyltning och vidare forskning, slår Mattias Burman fast.

Några konkreta aktiviteter har arrangerats med anledning av rönen. Bland annat har ett seminarium hållits kring byggande och dateringen av kyrkan i Löfvånger med många intresserade åhörare. Förfrågningar finns framöver.

Projektet har möjliggjorts genom kyrkoantikvarisk ersättning, ett bidrag som är absolut nödvändigt enligt Mattias Burman:

– Utan den kyrkoantikvariska ersättningen skulle vården av kulturarvet bli kraftigt lidande. För att göra de insatser som behövs krävs specialkompetens, det går inte att ta de billigaste hantverkarna när det gäller kyrkomiljöer. I vår landsända, som utgör en tredjedel av Sveriges yta, så blir dessutom restid arbetstid, något som höjer kostnaderna ytterligare.

Annika Lindberg instämmer:

– Den fackmannamässiga medverkan behövs och det är glest mellan kyrkorna. Vad gäller våra medeltida kyrkor är kunskapen bristfällig. Detta projekt lägger bitar till pusslet. Det är värdefullt att belägga historien.

Maria Lundström

DATERINGSOBJEKT I PROJEKTET

Kyrkor från norr till söder:

Jukkasjärvi kyrka

Nederkalix kyrka

Nederluleå kyrka, Sockenmagasinet/
tiondeboden samt Norra Stigporten,
Nederluleå

Öjeby kyrka samt likboden och
kyrktornet, Piteå

Ladan vid Åbyns kapellplats och
Gräsvikens kapell, Bureå

Lövångers kyrka

Bygdeå kyrka

Snöans kapell, Hörnefors

▲ Annika Lindberg är en av få antikvarier i Norrland som är specialiserad på kyrkor.
Foto: Maria Lundström.

► Genom att studera trädens årsringar kan tidens gång avläsas. Dendrokronologi kallas denna fascinerande vetenskap där man analyserar årsringarna i borrkärnor likt den på bilden. *Foto: Annika Lindberg.*

◀◀ Dendroprojektet ger vingar åt historien och stärker den lokala identiteten, säger Maarit Kalela-Brundin, expert på dendrokronologi. *Foto: Mats Pallin.*

◀ Mattias Burman, stiftsantikvarie i Luleå är nöjd med utfallet av dateringsprojektet i stiftet. *Foto: Håkan Sjunnesson, Luleå stift.*

REFERENSER

Regeringens proposition 1995/96:80 *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan*.

Statens offentliga utredningar (SOU 1997:43) *Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven*. 1997.

Regeringens proposition 1998/99:38 *Staten och trossamfunden – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen*, m.m. 1998.

Överenskommelse mellan staten och Svenska kyrkan i frågor som rör de kulturhistoriska värdena inom Svenska kyrkan. Ku2000/470/Ka.

Regeringens skrivelse 2008/09:220 *Kyrkoantikvariska frågor*. 2009.

Kyrkoantikvarisk ersättning 2002–2008 – effekter för vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet. Redovisning av regeringsuppdrag. RAÄ 2008.

Regeringens proposition 2009/10:3. *Tid för kultur*. 2009.

Villkoren för kyrkoantikvarisk ersättning. Fastställda av kyrkostyrelsen 2012.

Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen (KRFS 2012:2).

Handbok för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning. Svenska kyrkan 2012.

Är framtiden kulturens re-renässans? Underlagsrapport 1 till Framtidskommissionens. Eva Bergquist. 2012.

Jakten på svenskheten. Qaisar Mahmood, Natur & Kultur. 2012

Svenska kyrkans redovisning för år 2012 angående det kyrkliga kulturarvet och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. 2013.

Effektiv kyrkoantikvarisk ersättning - slutrapport över nationellt projekt om förbättrad hantering av den kyrkoantikvariska ersättningen. Svenska kyrkan 2013.

BILAGOR

BILAGA 1. FÖRBRUKNING AV KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING 2002–2012

TABELL 1. KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING, ANSLAG OCH FÖRBRUKADE MEDEL TILL OCH MED 2012

Stift	Förbrukning ramår 2002–2012 kr enligt bokslut	Kvm skyddad kyrka	KAE kr/kvm skyddad kyrka
1 Uppsala	244 614 548	109 309	2 238
2 Linköping	274 367 142	118 554	2 314
3 Skara	264 873 023	111 240	2 381
4 Strängnäs	193 159 877	73 456	2 630
5 Västerås	216 479 650	87 563	2 472
6 Växjö	278 558 002	137 526	2 025
7 Lund	233 966 395	183 450	1 275
8 Göteborg	337 162 863	142 255	2 370
9 Karlstad	116 034 782	68 609	1 691
10 Härnösand	121 052 807	75 474	1 604
11 Luleå	63 059 040	53 914	1 170
12 Visby	238 334 743	31 259	7 625
13 Stockholm	135 150 550	60 673	2 228
Nationell nivå	36 591 141	0	-
Summa utbetalningar	2 753 404 563	1 253 282	2 197
Anslag från staten	3 280 000 000	1 253 282	2 617
Ej förbrukat av anslag	526 595 437		420

Kyrkoantikvarisk ersättning, förbrukade medel 2002–2012. Fördelning på stift och kvadratmeter skyddad kyrka (kronor).

TABELL 2. FÖRBRUKNING AV KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING PER STIFT, 2002-2012, MILJONER KRONOR

Stift	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2002-2012
Anslag från staten	50,0	100,0	150,0	200,0	235,0	305,0	395,0	465,0	460,0	460,0	460,0	3 280,0
1 Uppsala	0,2	3,4	8,8	16,7	18,1	22,3	19,2	29,6	35,9	58,3	32,0	244,6
2 Linköping	0,0	7,5	12,1	33,1	21,5	22,2	24,1	38,3	32,8	51,7	31,2	274,4
3 Skara	1,5	4,4	14,0	26,3	21,9	20,6	35,8	25,4	31,6	41,1	42,4	264,9
4 Strängnäs	0,2	4,4	5,4	17,7	12,5	20,3	16,0	21,1	25,8	29,9	39,9	193,2
5 Västerås	0,0	5,4	9,5	20,1	16,4	18,6	32,6	36,0	22,8	27,3	27,9	216,5
6 Växjö	1,7	3,0	9,9	21,4	14,4	39,6	31,4	43,9	33,8	31,5	47,9	278,6
7 Lund	1,2	8,3	12,0	38,3	22,6	21,2	15,8	15,2	21,3	33,7	44,5	234,0
8 Göteborg	1,5	5,6	9,5	23,8	28,9	41,0	37,0	29,8	44,8	48,9	66,3	337,2
9 Karlstad	0,8	2,0	2,0	14,1	14,4	5,2	15,1	8,9	10,0	19,2	24,4	116,0
10 Härnösand	0,6	4,0	7,3	11,3	11,9	10,6	11,7	16,5	8,4	20,4	18,3	121,1
11 Luleå	1,6	6,7	4,0	7,5	8,7	2,1	5,2	7,3	3,3	7,1	9,5	63,1
12 Visby	2,1	7,5	11,7	17,2	22,7	24,5	23,7	20,0	27,4	47,9	33,6	238,3
13 Stockholm	2,4	5,9	3,2	21,7	18,6	5,9	9,1	10,5	23,6	9,0	25,3	135,2
Nationell nivå	2,2	0,8	2,3	1,7	1,6	2,6	4,7	5,0	3,0	5,5	7,1	36,6
Summa förbrukning	16,0	69,0	111,7	270,9	234,1	256,5	281,4	307,5	324,5	431,6	450,3	2 753,4
Återstår anslag från staten	34,0	31,0	38,3	-70,9	0,9	48,5	113,6	157,5	135,5	28,4	9,7	526,6
Ack. Anslag från staten	50,0	150,0	300,0	500,0	735,0	1 040,0	1 435,0	1 900,0	2 360,0	2 820,0	3 280,0	
Ack. Summa förbrukning	16,0	85,0	196,6	467,6	701,6	958,1	1 239,5	1 547,0	1 871,5	2 303,1	2 753,4	
Ack. förbrukning %	32,0%	56,7%	65,5%	93,5%	95,5%	92,1%	86,4%	81,4%	79,3%	81,7%	83,9%	
Anslag från staten, fast pris	58	113	169	224	260	330	413	487	476	464	460	
KPI	272,8	278,1	279,2	280,4	284,2	290,5	300,6	299,7	303,5	311,4	314,2	

Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning 2002-2012 enligt bokslut i miljoner kronor.

BILAGA 2. KYRKBYGGNADERNAS ANVÄNDNING OCH ÖPPETHÅLLANDE

TABELL 3. KYRKORNAS ÖPPETHÅLLANDE I DAGAR PER ÅR FÖRDELAT PÅ GRADER AV ÖPPETHÅLLANDE

År	Totalt antal öppettid dagar	Medelantal öppettid dagar per kyrka och år	Andel kyrkor öppna mindre än 5 timmar per dag eller inte öppna alls	1-9 öppettid dagar	10-49 öppettid dagar	50-99 öppettid dagar	100-199 öppettid dagar	200-299 öppettid dagar	300-349 öppettid dagar	350 och fler öppettid dagar	Totalt antal kyrkor i statistikinsamlingen
2012	396 996	136,9	19%	5%	11%	15%	17%	13%	7%	14%	2 900
2011	428 495	139,3	18%	5%	11%	15%	19%	12%	8%	13%	3 077
2010	437 410	141,8	18%	5%	10%	14%	18%	13%	8%	13%	3 085
2009	451 211	145,0	18%	4%	10%	15%	18%	13%	8%	14%	3 112
2008			19%	4%	10%	14%	19%	13%	8%	14%	3 110
2007			19%	4%	10%	15%	17%	14%	7%	15%	3 015
2006			6%	7%	11%	16%	19%	15%	10%	15%	3 105
2005			4%	2%	11%	14%	24%	15%	11%	18%	3 235
2004			5%	1%	10%	14%	25%	15%	11%	19%	3 007

TABELL 4. ANTAL HUVUDGUDSTJÄNSTER FIRADE I KYRKORNA PER ÅR SAMT FÖRDELNING AV KYRKORNA EFTER ANTAL GUDSTJÄNSTER

År	Totalt antal gudstjänster per år	Medelantal huvudgudstjänster per kyrka och år	Ingen huvudgudstjänst eller kyrklig handling	Ingen huvudgudstjänst men kyrkliga handlingar	1-9 gudstjänster	10-19 gudstjänster	20-49 gudstjänster	50-99 gudstjänster	100-199 gudstjänster	200 eller flera gudstjänster	Antal svar i statistikinsamlingen
Totalt 2012	80 104	27,6	49	113	532	608	1007	575	15	1	2900
Totalt 2012, procent			2%	4%	18%	21%	35%	20%	1%	0%	100%
Totalt 2011	83 879	27,2	44	117	560	659	1106	588	7	1	3082
Totalt 2011, procent			1%	4%	18%	21%	36%	19%	0%	0%	100%
Totalt 2010	87 798	28,5	57	109	502	637	1159	600	19	2	3085
Totalt 2010, procent			2%	4%	16%	21%	38%	19%	1%	0%	100%
Totalt 2009	91 977	29,6	43	116	502	594	1183	655	16	3	3112
Totalt 2009, procent			1%	4%	16%	19%	38%	21%	1%	0%	100%

TABELL 5. KYRKORNAS ANTAL SAMMANKOMSTTILLFÄLLEN I SVENSKA KYRKANS EGEN VERKSAMHET FÖRDELADE EFTER SAMMANKOMSTTÄTHET I EGEN VERKSAMHET = GUDSTJÄNSTER, KYRKLIGA HANDLINGAR OCH ANDRA SAMMANKOMSTER I SVENSKA KYRKANS EGEN VERKSAMHET

År	Totalt antal sammankomster i egen verksamhet	Medelantal sammankomster per kyrka och år	Totalt antal kyrkor i enkätsvar	Inga sammankomster	1-9 sammankomster	10-19 sammankomster	20-49 sammankomster	50-99 sammankomster	100-199 sammankomster	200-399 sammankomster	400 sammankomster och fler	Totalt
2012	256 149	88,3	2 900	8%	15%	10%	23%	19%	14%	7%	4%	100%
2011	256 276	83,2	3 082	6%	16%	12%	22%	20%	13%	7%	4%	100%
2010	234 639	76,1	3 085	8%	18%	14%	23%	17%	11%	6%	3%	100%
2009	275 682	88,6	3 112	5%	15%	13%	24%	19%	13%	7%	4%	100%
2007			3 261	1%	4%	7%	26%	28%	18%	10%	4%	100%
2006			3 206	1%	16%	12%	25%	22%	14%	7%	3%	100%
2005			3 283	1%	3%	7%	27%	29%	20%	9%	4%	100%
2004			3 339	1%	3%	6%	26%	29%	21%	9%	4%	100%

TABELL 6. KYRKORNAS SAMMANKOMSTTILLFÄLLEN UTÖVER EGEN VERKSAMHET FÖRDELADE EFTER SAMMANKOMSTTÄTHET

År	Totalt antal sammankomster utöver egen verksamhet	Medelantal sammankomster per kyrka och år	Totalt antal kyrkor i enkätsvar	Inga sammankomster	1-9 sammankomster	10-19 sammankomster	20-49 sammankomster	50-99 sammankomster	100 sammankomster och fler	Totalt
2012	179 69	6,2	2 900	59%	29%	5%	3%	2%	1%	100%
2011	188 03	6,1	3 082	59%	30%	5%	4%	1%	1%	100%
2010	199 69	6,5	3 085	60%	29%	4%	4%	2%	1%	100%
2009	218 63	7,0	3 112	62%	27%	4%	3%	2%	2%	100%
2007			3 162	66%	25%	4%	2%	1%	1%	100%
2006			2 739	63%	25%	5%	3%	2%	2%	100%
2005			2 923	58%	29%	7%	3%	2%	1%	100%
2004			2 364	57%	29%	7%	3%	2%	2%	100%

BILAGA 3. NATIONELLA PROJEKT FINANSIERADE MED KYRKOANTIKVARISK ERSÄTTNING 2002–2012

TABELL 7. SAMMANSTÄLLNING NATIONELLA KAE-PROJEKT 2002–2012, BUDGET OCH BOKSLUT (TUSENTAL KRONOR)

Proj. nr	Projektnamn	Ramår	Anslag (tkr)	Bokslut (tkr)	Avslutat/Pågående
15950	Egen information, konferenser/samråd	2002	40	30	Avslutat
15951	Kulturhistorisk konsult	2002	240	287	Avslutat
15953	Informationsmaterial KAE-pärmar & broschyrer	2002	50	227	Avslutat
15949	Församlingsförbundet kurser, kyrkvårdar m fl	2002	320	446	Avslutat
15952	PHS, utveckling, drift & support	2002	75	1 046	Avslutat
15610	Tryckkostnad informationsskrift KAE	2002	30		Avslutat
15610	Proj.anställn. Reg. KAE-ansökningar 2002	2002	150		
15953	Konsult, mall för anbudsunderlag	2002	150	163	Avslutat
15610	Ofördelat egna KAE-projekt	2002	5		
Totalt:			1 000	2 199	
15949	Församlingsförbundet kurser, kyrkvårdar m fl	2003		0	
15950	Egen information, konferenser/samråd	2003		0	Avslutat
15951	Kulturhistorisk konsult	2003		330	Avslutat
15953	Informationsmaterial KAE-pärmar & broschyrer	2003		18	Avslutat
15952	PHS, utveckling, drift & support	2003		479	Avslutat
Totalt:			3 000	827	
15952	PHS, utveckling, drift & support	2004	300	389	Avslutat
15949	Församlingsförbundet kurser, kyrkvårdar m fl	2004	250	329	Avslutat
15950	Egen information, konferenser/samråd	2004	50	11	Avslutat
15951	Kulturhistorisk konsult	2004	450	755	Avslutat
15953	Informationsmaterial KAE-pärmar & broschyrer	2004			Avslutat
15949	www.stuleturkyrkan.nu, Församlingsförbundet	2004		125	Avslutat
21399	Boken "Att vårda en kyrka" med RAÄ	2004	611	611	Avslutat
19912	Domkyrkoprojektet	2004	600	0	Avslutat
19913	V o U-uppföljning	2004	300	0	Avslutat
21399	Inv/planering riks nivå (inkl medeltida takkonstruktioner & laserscanning)	2004	300	91	Avslutat
21399	Nationella projekt (50 tkr, se proj. 15952 PHS)	2004		0	
Totalt:			2 861	2 311	
15950	Egen information, konferenser/samråd	2005	50	35	Avslutat
15951	Kulturhistorisk konsult	2005	450	557	Avslutat
15949	Församlingsförbundet kurser, kyrkvårdar m fl	2005	250		Avslutat
15952	PHS, utveckling, drift & support	2005	300	2	Avslutat
19604	Personal stab exkl. projekt	2005	0	325	Avslutat
19912	Domkyrkoprojektet projektanställd antikvarie 50%	2005	521	0	Avslutat
19913	V o U-uppföljning	2005	1040	616	Avslutat
19914	Utvärdering/statistik	2005	575	0	Avslutat
21399	Nationella projekt	2005		209	Avslutat
Totalt:			3 186	1 743	

Proj. nr	Projektnamn	Ramår	Anslag (tkr)	Bokslut (tkr)	Avslutat/Pågående
15949	Församlingsförbundet kurser, kyrkvårdar m fl	2006	300		Avslutat
15950	Egen information, konferenser/samråd	2006	50	71	Avslutat
15951	Kulturhistorisk konsult/antikvarisk kompetens	2006	500	725	Avslutat
15952	PHS, utveckling, drift & support	2006	100	100	Avslutat
19604	Personal stab exkl. projekt	2006		582	Avslutat
19913	V o U-uppföljning	2006	300	11	Avslutat
19914	Utvärdering/statistik	2006	300	0	Avslutat
23926	Digitalt arkivsystem för v & u-planer, kyrkobyggnadsregister	2006	300	9	Avslutat
22232	DAK, Differentierad användning & förvaltn. Kyrkobyggn.	2006	800	96	Avslutat
Totalt:			2 650	1 593	
22232	DAK, Differentierad användning & förvaltn. Kyrkobyggn.	2007		730	Avslutat
19912	Domkyrkoprojektet	2007		16	Avslutat
22304	Domkyrkoprojektet & avslut v o u-uppföljning	2007	200	581	Avslutat
23926	Kyrkobyggnadsregister inkl. fastighetsenkät för 2006	2007	600	409	Avslutat
15952	PHS, utveckling, drift & support	2007	20	80	Avslutat
19604	Personal stab exkl. projekt	2007		5	Avslutat
19913	V o U-uppföljning	2007		44	Avslutat
19914	Utvärdering/statistik	2007		25	Avslutat
15951	Kulturhistorisk konsult/antikvarisk kompetens	2007	550	499	Avslutat
15950	Egen information, konferenser/samråd	2007	100	0	Avslutat
22304	Domkyrkoprojektet Projektanställd antikvarie 50%	2007	450		Avslutat
26493	Prioriteringsunderlag	2007		105	Avslutat
24494	Församlingsförbundet kurser, kyrkvårdar m fl	2007	240	100	Avslutat
Totalt:			2 160	2 594	
15950	Egen information, konferenser/samråd	2008	100	88	Avslutat
15951	Kulturhistorisk konsult/antikvarisk kompetens 50% & Projektanställd antikvarie 100%	2008	550	913	Avslutat
15952	PHS, utveckling, drift & support	2008	100	80	Avslutat
19914	Utvärdering/statistik	2008		10	Avslutat
24494	Församlingsförbundet kurser, kyrkvårdar m fl	2008	400		Avslutat
22232	DAK, Differentierad användning & förvaltn. Kyrkobyggn.	2008		177	Avslutat
26493	Prioriteringsunderlag	2008		804	Avslutat
26494	Kunskapsuppbyggnad	2008		297	Avslutat
26497	Kyrkobyggnadsregister	2008		150	Avslutat
26781	Energieffektivisering, "Spara & bevara" STEM	2008	2 000	2 000	Avslutat
26782	Säkerhetshandbok	2008	220	168	Avslutat
Totalt:			4 160	4 687	

Proj. nr	Projektnamn	Ramår	Anslag (tkr)	Bokslut (tkr)	Avslutat/Pågående
15950	Egen information, konferenser/samråd	2009	100	76	Avslutat
19914	Utvärdering/statistik m m projektanställning	2009	750	587	Avslutat
22232	DAK, Differentierad användning & förvaltn. Kyrkobyggn.	2009		6	Avslutat
24494	Församlingsförbundet kurser, kyrkvårdar m fl	2009	400	0	Avslutat
24544	DAK-projektet info utifrån resultatet	2009	500	300	Avslutat
24493	PHS utveckling för KAE	2009	100	106	Avslutat
26493	Utvärder & utv karaktäriseringar, priounderlag	2009	800	831	Avslutat
26494	Kunskapsupbyggnad	2009		1	Avslutat
26497	Kyrkobyggnadsregister	2009	800	634	Avslutat
26781	Energieffektivisering, CultureBee	2009	2 000	2000	Avslutat
28943	Inventering, energieffektiviseringsutbildning gm Sensus	2009	300	268	Avslutat
28944	Brottsplats kyrkan	2009	100	0	Ej utfört
28951	Energieffektiviseringsutbildningar m m	2009	400	207	Avslutat
28946	Utvärdering & presentation av genomförda stiftsprojekt	2009	100	0	P
28945	Fotodokumentationer & skadeinventeringar inventarier	2009	100	0	Ej utfört
19913	Uppföljning av vilka som inte har vu-plan resp sökt KAE	2009	50	0	Ej utfört
Totalt:			6 500	5 016	
15951	Kulturhisto. konsult/antikvarisk kompetens	2010			
26493	Utvärder & utv karaktäriseringar, priounderlag	2010		1 284	Pågående
19914	Utvärdering/statistik m m projektanställning	2010			
22232	DAK, Differentierad användning & förvaltn. Kyrkobyggn.	2010	0	44	Avslutat
24493	PHS utveckling för KAE	2010	0	120	Pågående
26781	CultureBee trådlös styr- & reglerutrustning (STEM)	2010	1 000	204	Avslutat
28945	Fotodok. & skadeinventeringar av inventarier	2010	100	3	Ej utfört
28951	Energieffektiviseringsutbildningar m m	2010	0		Avslutat
31057	Beskrivn.hjälpmedel vid renovering fönster (AMA)	2010	150		Pågående
19914	Statistikproj., Förbättrad nationell kunskap & överblick	2010	875		Avslutat
31058	Förstudie Community "Heliga platser"	2010	100		Ej utfört
31059	Förstudie energilots i kyrkobyggnader	2010	400		Pågående
31060	Förstudie tekn beskrivn.lexikon kyrkl. Föremål	2010	100	100	Avslutat
31062	Förvaltningsverktyg vård- & uh-planer	2010	300		Avslutat
26494	Hantverkslaboratorium	2010	100		Pågående
26493	Kommunikation av Utvård/utveckl. karaktäriser. & prioriter.	2010	200	27	Pågående
15950	Samråd & konferenser KAE	2010	200	70	Avslutat
28943	Utb inventering & energieffektivisering	2010	600	323	Avslutat
26497	Utveckling & kvalitetssäkring kyrkobyggnadsregistret	2010	800	798	Avslutat
28946	Utvärdering & presentation av tidigare stiftsprojekt	2010	25		Pågående
Totalt:			4 950	2 974	

Proj. nr	Projektnamn	Ramår	Anslag (tkr)	Bokslut (tkr)	Avslutat/Pågående
28943	Inventering, energieffektiviseringsutbildning gm Sensus	2011		50	Avslutat
32994	CultureBee trådlös styr- & reglerutrustning (STEM)	2011	300	5	Avslutat
32995	CultureBee trådlös styr- & reglerutrustning (STEM)	2011	1 500	1633	Avslutat
33002	FOU-proj. Vibrationers påverkan historiska byggnader	2011	250	249	Avslutat
32993	Förbättrad nationell kunskap & överblick	2011	900		Avslutat
32997	Förvaltningsverktyg vård- & uh-planer	2011	600	115	Avslutat
32990	Hantverkslaboratorium	2011	1 200	1 200	Avslutat
33003	Kartläggning kunskapsunderlag av orglar	2011	200		Ej utfört
33000	Kyrkors miljö mögel & biologisk nedbrytn.	2011	500	250	Pågående
33001	Sammanställn & presentation stiftsprojekt	2011	25		Pågående
32998	Manual vård- & uh antikvariska ytor i kyrkor	2011	400		Ej utfört
32999	Samråd & konferenser KAE	2011	200	52	Avslutat
32989	Uppföljning & utvärdering utb inventering & energieffektivisering	2011	100		Pågående
32992	Utv & kvalitetssäkring kyrkobyggn.registret & avskrivn	2011	1 100	1 324	Avslutat
26493	Utvård/utveckl. karaktäriser. & prioriter.	2011		5	Pågående
32996	Utvård/utveckl. karaktäriser. & prioriter.	2011	1 130	476	Pågående
32991	Vårdbehov inventarier i domkyrkor	2011	300	173	Avslutat
Totalt:			8 705	5 532	
32993	Förbättrad nationell kunskap & överblick	2012		902	Avslutat
32991	Vårdbehov inventarier i domkyrkor	2012		127	Avslutat
32995	CultureBee trådlös styr- & reglerutrustning (STEM)	2012		1 846	Avslutat
32997	Förvaltningsverktyg vård- & uh-planer	2012		65	Avslutat
31057	Beskrivn.hjälpmedel vid renovering fönster (AMA)	2012		161	Pågående
33000	Kyrkors miljö mögel & biologisk nedbrytn.	2012		125	Pågående
28943	Inventering, energieffektiviseringsutbildning gm Sensus	2012		31	Avslutat
36687	Hantverkslaboratorium	2012	1 200	1 200	Avslutat
36699	Utv & kvalitetssäkring kyrkobyggn.registret & avskrivn.	2012	1 600	720	Avslutat
26497	Utv & kvalitetssäkring kyrkobyggn.registret & avskrivn.	2012		427	Avslutat
32992	Utv & kvalitetssäkring kyrkobyggn.registret & avskrivn.	2012		321	Avslutat
36700	Utv. av handläggning av KAE & KBR- och PHS-analys.	2012	1 300		Avslutat
36702	Pilotprojekt m trådlösa sensorer, CultureBee	2012	800		Pågående
36703	Utvård/utveckl. karaktäriser. & prioriter.	2012	1 130	831	Pågående
36705	Samråd med stiftan med flera om KAE.	2012	200		Sv kyrkan
36707	Förstudie kyrkobyggnadsklimatologiskt index	2012	200		Ej utfört
36709	Presentation av nationella och stiftsprojekt	2012	25		Pågående
36710	Utveckling av PHS eller nytt system, avskrivn.	2012	450		Pågående
36711	RenSten. Fortsättn.proj, resultatrapport	2012	160		Pågående
36712	Tekniskt beskrivningslexikon, rapport och skrift	2012	500	353	Pågående
	Avrundningsjustering			3	
Totalt:			7 565	7 112	

Totalt beviljad ram 2002–2012: 46 737

Totalt förbrukat 2002–2012: 36 591

Överskott 2002–2012: 10 146

BILAGA 4. PROJEKT PÅ NATIONELL OCH STIFTSNIVÅ UPPDELADE PÅ ÅTGÄRDSKATEGORIER – EXEMPEL

I denna bilaga beskrivs ett antal specifika strategiska nationella och stifts-/församlingsprojekt utifrån de fem åtgärdskategorierna (1) vårdinsatser, (2) vård- och underhållsplanering, (3) inventering, planering, information, (4) skadeförebyggande insatser och (5) arbete med säkerhetsfrågor.

VÅRDINSATSER

NATIONELLA PROJEKT

Att vårda en kyrka

Boken *Att vårda en kyrka* producerades 2004. Riksantikvarieämbetet och bokförlaget Verbum tilldelades medel ur kyrkoantikvarisk ersättning för att utarbeta en skötselhandbok. Handboken är ett komplement till vård- och underhållsplanerna, och innehåller generella enkla skötselråd för byggnad och inventarier, tillsammans med råd om hur den löpande skötseln och tillsynen kvalitetssäkras.

Boken sändes till kyrkans ekonomiska enheter och kulturmiljösektorn. Kurser i anslutning till boken anordnades av Församlingsförbundet (nuvarande Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation). Boken har varit mycket uppskattad av brukarna, bland annat kyrkvårdare, vaktmästare, präster och förtroendevalda.

STIFTSPROJEKT

Utvärdering av genomförda restaurerings- och konserveringsarbeten på och i kyrkor

Kyrkoantikvarisk ersättning har lämnats till ett större antal genomförda restaurerings- och konserveringsarbeten i kyrkor och klockstaplar. Uppsala stift har tagit initiativ till en utvärdering av 24 kyrkorestaureringsprojekt som genomförts under perioden 2000–2007. Syftet med undersökningen var att granska byggprocessen ur ett församlingsperspektiv och antikvariskt perspektiv. Bland annat söktes svar på hur processen fungerade, vad som upplevdes som komplicerat och huruvida församlingen var nöjd med processen och slutresultatet.

Kyrkoinventarieinventeringen

I Visby stift genomfördes ett projekt där arbetslösa kulturarbetare gick igenom och upprättade den inventarieförteckning som samtliga församlingar i Visby stift nu har tillgång till. Denna förteckning är en förutsättning för många av de projekt som nu utförs. Den används också vid visitationer, upprättandet av brandskyddsplaner, vård- och underhållsplanering och länsstyrelsens kontroll.

Målning av fasad på Marviksgrunnans kapell

Representanter från Ullånger-Vibygerå kyrkliga samfällighet

deltog tillsammans med sommarboende på södra Ulvön i detta byggnadsvårdsutbildningsprojekt lett av Härnösands stift, där ett fiskekapell målades i två omgångar 2009–2011.

VÅRD- OCH UNDERHÅLLSPLANERING

NATIONELLA PROJEKT

Utvärdering av färdiga vård- och underhållsplaner fram till 2005

Detta projekt genomfördes 2005–2006 i samverkan mellan Svenska kyrkan och Riksantikvarieämbetet. I referensgruppen fanns representanter från stiftet, församlingar och länsstyrelsen. Utvärderingen utmynnade i en omfattande rapport. Granskningsarbetet utgick ifrån Riksantikvarieämbetets uppfattning om vad en vård- och underhållsplan kräver avseende innehåll och omfattning. Innehållsförteckningen i den så kallade Arnömodellen sammanfattade arbetsgruppens uppfattning om vad som bör ingå i en vård- och underhållsplan, vilket hade konkretiserats i den ”vita pärmen” (se nedan) som även fanns elektroniskt på Svenska kyrkans hemsida och distribuerades av kyrkans nationella nivå till samtliga ekonomiska enheter 2003. Syftet med projektet var att ge kunskap om vård- och underhållsprocessen och dess resultat, att återföra kunskap till stiftet och ge en god överblick över vård- och säkerhetssituationen för det kyrkliga kulturarvet, inför eventuellt vidare beslut om kyrkoantikvarisk ersättning.

Domkyrkoprojektet

Domkyrkoprojektet genomfördes 2005–2007 i syfte att kartlägga behovet av särskilt reserverade medel för vård och underhåll av domkyrkor. Man fann bland annat att det i ett flertal fall saknades ekonomiska förutsättningar för planering och utförande av vård- och underhållsåtgärder, liksom erforderlig kompetens. Avsaknaden av kompetens inom antikvarisk-teknisk förvaltning, och i flera fall bristande planering, hos domkyrkoförvaltningarna försvårar en översikt över vårdbehov och en långsiktig, mer ekonomiskt rationell planering.

Vårdbehov av inventarier i domkyrkor

Projektet var en fortsättning på Domkyrkoprojektet (se ovan) och genomfördes 2011–2012, bland annat med diskussionsseminarier i några stift. Syftet var att göra en fördjupad behovsinventering av kompetens och planeringsunderlag avseende förvaltningen av kyrkliga inventarier inom domkyrkoförvaltningarna. Bland annat föreslogs konserveringskompetens på stifts nivå, domkyrkokonservator på liknande villkor som domkyrkoarkitekter, obligatoriska kulturarvsstudier i grundutbildningen för präster, specialiserad kursverksamhet med fast kursprogram, kulturvårdsportal med webbsidor om vård- och underhåll, nationella riktlinjer för vård- och underhållsplaner, samt utveckling och förbättring av visitationer vad gäller inventariedelen.

Beskrivningshjälpmedel vid renovering av fönster

Projektet tar sin utgångspunkt i Svenska kyrkans och kulturmiljövårdens behov av hjälpmedel vid skapande av restaurerings-/beskrivningsdokument inför upphandling av renovering av fönster i kulturhistoriska byggnader. En arbetsgrupp, med representanter från konsultsidan, samfällighet, stift, länsstyrelse, Riksantikvarieämbetet och kyrkokansliets kulturarvsgrupp, har genomfört uppdraget som startade 2010. Under 2013 kommer ett pilotprojekt vad gäller en fönsterentreprenad i Näsåkers kyrka, Hälsingland, att genomföras med konceptet och även ett enklare remissförfarande. Dokumenten ska tillgängliggöras på Svenska kyrkans intranät och en enklare webbutbildning tillhandahållas för församlingar och stift.

INVENTERING, PLANERING OCH INFORMATION NATIONELLA PROJEKT

Informationsmaterial om kyrkoantikvarisk ersättning

Information trycktes till samtliga församlingar, stift och kulturmiljösektorn 2002–2003. Informationen samlades i den ”vita pärmen” och lades också ut på Svenska kyrkans hemsida. Materialet innehöll elektroniska mallar för vård- och underhållsplanering och exempel på karaktäriseringar, vilka utformats helt i enlighet med Riksantikvarieämbetets önskemål. Även en mall för infordrande av anbud av utförande av vård- och underhållsplaner tillhandahölls. I materialet ingick också Villkor och Allmänna råd för kyrkoantikvarisk ersättning, samt en kalender för årscykeln för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning i församlingar, stift och på nationell nivå.

Hantverkslaboratorium, kyrkokoordinator

Representanter från kyrkokansliets kulturarvsgrupp deltar i styr- respektive referensgrupp hos Hantverkslaboratoriet i Mariestad. Svenska kyrkan har förbundit sig att finansiera en koordinator för kunskapsuppbyggnad och kartläggning av kunskapsbehov med kyrkoantikvarisk ersättning under treårsperioden 2011–2013. Kyrkostyrelsen har beviljat anslag för 2014 och preliminär ram för 2015.

Tekniskt beskrivningslexikon, rapport och skrift

Syftet med projektet är att beskriva de kulturhistoriskt värdefulla inventarierna med en korrekt teknisk och beskrivande terminologi. I etapp 1 har knappt hälften av begreppen, som utgör lexikonet tillsammans med bilder fått sin förklaring. I och med att etapp 2 genomförs under 2013, kommer resultatet av projektet att bli en produkt som är möjlig att använda på tre olika sätt; dels en sökbar databas med begreppsbeskrivningar och bilder, dels en mobiltillämpning (mobilapp) av samma databas och slutligen en tryckt version. Målgrupp är personer som framställer förteckningar över kyrkliga inventarier (inventarieförteckningar), enligt kulturminneslagen. Tanken är att dessa med lexikonet som hjälpmedel, korrekt ska kunna beskriva och namnge kyrkans kulturhistoriskt värdefulla inventarier.

STIFTSPROJEKT

Ett levande kulturarv – kyrkogårdar i Växjö stift

För att öka kunskapen om kyrkogårdarna tog Växjö stift 2004 initiativet till en översiktlig inventering. Arbetet har för varje kyrkogård omfattat historik, dokumentation av nuläget och kulturhistorisk värdering av enskilda delar samt av kyrkogården som en helhet. Däremot har inte en total inventering av gravvårdarna gjorts. Historiken bygger på uppgifter hämtade ur arkiv och litteratur. Ett av dessa arkiv är Antikvarisk-Topografiska arkivet i Stockholm som är Riksantikvarieämbetets och Statens historiska museums arkiv. Dokumentationen och beskrivningen av nuläget har gjorts genom besök på varje kyrkogård.

Kulturhistorisk kyrkobyggnadsinventering och karaktärisering

En kulturhistorisk inventering och karaktärisering av samtliga kyrkor i Göteborgs stift genomfördes 2001–2007 med syfte att ge såväl en helhetsbild av kyrkobyggnadsbeståndet som en enskild beskrivning och karaktärisering av varje inventerad kyrka. Alla kyrkor oavsett lagskydd ingick i inventeringen, totalt 414 kyrkomiljöer. Arbetet utfördes av de regionala museerna i samarbete med stiftet och länsstyrelserna. Hela inventeringen är publicerad i Bebyggelseregistret. Som en uppföljande insats av kyrkobyggnadsinventeringen gjordes en stiftsövergripande sammanfattning och analys som resulterade i boken *Kyrkor i Göteborgs stift*. Motsvarande sammanställning gjordes i Skara och Karlstads stift.

Biskopsvisitationer och inventarier

Genom att ta fram en ny visitationsmodell ville Skara stift utveckla och förbättra tillsyns- och främjandearbetet av kyrkliga inventarier och kyrkobyggnader. Den nya modellen, som nu är antagen, bygger på att den teknisk/antikvariska delen av förvisitationen separeras från verksamhetsdelen. Stiftets byggnadsingenjör och antikvarie sköter arbetet tillsammans med fastighets- och inventarieansvariga i respektive församling. Handledningar för inventarieförteckningar med mera har tagits fram. Modellen har lett till utökad kunskap och större engagemang i församlingarna och på stiftsnivå.

Medeltidskyrkor i Härnösands stift – en förstudie

Det grundläggande syftet med projektet (2010–2011) var att tillgängliggöra medeltida miljöer inom Härnösands stift. Tillgänglighetsbegreppet används i vid mening. Fysisk tillgänglighet, öppenhet och information ryms i projektets tolkning. Härnösands stiftskansli vill att allmänheten lättare ska kunna tillgodogöra sig de medeltida kulturmiljöerna som finns i länen med utgångspunkt i de kyrkliga miljöerna. Målet för projektet var att skapa intresse kring medeltiden i regionen samt att öka motivationen för vården av kulturarvet hos såväl förvaltare som allmänhet.

Bestånds- och skadeinventering av kyrkliga inventarier inom Linköpings stift

När den sista fasen avslutas 2014 har projektet tagit tio år att genomföra till en kostnad om cirka 20 miljoner kronor (stiftets projektledning, administration och förmedling till församlingarna oräknat). Projekten ger en ovärderlig samlad bild av i princip hela det kyrkliga kulturarvet inom stiftet. Resultaten används dagligen av kyrkoantikvarier inom stift, länsstyrelser och museer och är också till stora delar tillgängliga för församlingar och allmänhet.

Vård- och underhållsinventeringsprojektet

Projektet genomfördes 2002-2004 i Stockholms stift med syfte att övergripande kartlägga förekomsten av vård- och underhållsplaner samt bedöma kort- och långsiktiga åtgärdsbehov av renovering, restaurering och konservering. Stiftskansliet fick på så vis en överblick över behov och ett tillfredsställande underlag för handläggning av ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning (och kyrkobyggnadsbidrag). Detta underlättade bedömningen av föreslagna åtgärder, effektiviserade handläggning och utgjorde underlag för prioritering av åtgärder så att den kyrkoantikvariska ersättningen skulle kunna uppnå största möjliga kulturmiljönytta. Ett annat syfte med projektet var att ge berörda församlingar och samfälligheter erforderligt underlag för att få igång processen med att ta fram vård- och underhållsplaner.

SKADEFÖREBYGGANDE INSATSER

NATIONELLA PROJEKT

Handbok i hållbar energianvändning för kyrkan

Projektet är en samproduktion mellan Svenska kyrkan på nationell nivå, Svenska kyrkans församlingsförbund (nuvarande Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation), Energimyndigheten, Högskolan på Gotland och föreningen Etik och Energi. Den sändes till alla ekonomiska enheter, stift och kulturmiljösektorn och användes i Svenska kyrkans energieffektiviseringsutbildningar i stiftet som genomfördes tillsammans med studieförbundet Sensus.

Spara och bevara

Svenska kyrkan gick 2008 in med ett mindre anslag i Energimyndighetens forskningsprogram Spara och Bevara, som handlar om hur man på ett varsamt sätt kan genomföra energieffektivisering i kulturhistoriskt skyddade byggnader, se hemsidan www.sparaochbevara.se. Svenska kyrkan deltar med en representant i ett programråd som behandlar ansökningar från forskningscentra vid universitet och högskolor. Spara och Bevara som pågick under en första etapp åren 2007-2010, utvärderades och fick fortsatt förtroende för ytterligare en fyraårsperiod, 2011-2014. I mars 2011 utlyste Energimyndigheten möjligheten att söka pengar till energieffektiviseringsprojekt, varvid även stiftet, om de kunde driva ett projekt tillsammans med en högskola eller universitet, hade möjlighet att söka pengar till angelägna projekt inom området.

CultureBee

2009-2012 (2013) CultureBee är ett forskningsprojekt inom Energimyndighetens forskningsprogram Spara och Bevara (se ovan). Projektet handlar om energieffektivisering och kontroll, mätning och styrning av temperatur och luftfuktighet i kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Detta sker med hjälp av trådlösa system, såsom trådlösa sensorer och styr- och reglerutrustning, med möjlighet att bygga nätverk med många kyrkor knutna till samma server samt även bygga in säkerhetssystem. Aktuella mätdata finns att ta del av i databasen www.culturebee.se. I projektet har ingått 26 kyrkor, vilka har haft trådlösa sensorer utplacerade. Projektet är i huvudsak avslutat och en slutrapport är skriven.

Kyrkors miljö, mögel och biologisk nedbrytning

Projektet MIOC – Mögel & påväxt i relation till klimat inne och ute, är ett samfinansprojekt mellan Svenska kyrkan och Svenska miljöinstitutet (IVL) och står i nära relation till projektet CultureBee (se ovan) genom att samma 24 av de 26 kyrkorna inventerats inom MIOC-projektet som utrustats med mätutrustning från CultureBee.

STIFTSPROJEKT

Kontrollmätning av klimatet i kyrkor i Lunds stift

Kyrkobyggnaderna kräver ett kontrollerat klimat för att bevara byggnaden och dess kulturhistoriskt värdefulla inventarier. Projektet (2007-2011) som avser energibesparing i kyrkans fastigheter i Lunds stift utgör en del av projektet Hållbar utveckling.

ARBETE MED SÄKERHETSFRÅGOR, INKLUSIVE STÖLD- OCH BRANDFÖREBYGGANDE ÅTGÄRDER, FÖRBÄTTRADE ELINSTALLATIONER

NATIONELLA PROJEKT

Säkerhetshandbok för kyrkan

Det praktiska arbetet med säkerhetsfrågorna i församlingarna är viktigt. *Säkerhetshandbok för kyrkan* som producerades 2008 av Verbum Förlag, visar hur varje församling kan vidta verkningsfulla åtgärder för att skydda sin kyrka från skadegörelse, stöld, brand och andra problem. Här finns checklistor som kan användas för återkommande kontroller, men också som stomme för en mer djupgående

genomgång av varje enskilt säkerhetsområde. I samband med att handboken gavs ut anordnade Svenska kyrkan på nationell nivå ett säkerhetsseminarium för stiftens handläggare, länsstyrelser, läns museer och Riksantikvarieämbetet. Handboken sändes ut till Svenska kyrkans samtliga ekonomiska enheter, stift och företrädare för kulturmiljösektorn.

STIFTSPROJEKT

Säkerhetsinventering 2005–2006 i Luleå stift

I säkerhetsinventeringen som utförts i Luleå stift 2005–2006 fick de inventerade församlingarna en pärm med besiktningssprotokoll för de aktuella byggnaderna med åtgärdsplan, säkerhetsanalys och viktig information i ämnet. Bland de sammanfat

tande slutsatserna efter säkerhetsinventeringen framkom bland annat att det som i första hand bör prioriteras är att skapa ett forum för det lokala säkerhetsarbetet (säkerhetsråd) samt att utbildna och informera all personal i hur ett organiserat säkerhetsarbete ska utformas.

BILAGA 5. STRATEGISKA FRAMTIDSFRÅGOR OCH OMVÄRLDSANALYS

SAMMANFATTNING AV WORKSHOP MED TRENDSPANING OCH ANALYS ANORDNAD AV SVENSKA KYRKAN I JANUARI 2013.

Frågan för workshopens trendspaning var följande: "Vilka trender och händelser (i omvärlden) kan komma att ha påverkan på det kyrkliga kulturarvet? Trendspaningen gjordes först individuellt och sedan gruppvis med uppräknings- och sortering av alla identifierade trender som bedömdes relevanta för frågeställningen. Grupperingen nedan utgår delvis från om trenderna rör sig i omvärlden (omgivande samhälle, utanför kyrkan och kulturarvssektorn) eller närvärlden och invärlden (inom Svenska kyrkan och kulturarvssektorn). Rubrikerna har satts med ambitionen att sammanfatta workshopens olika kategorier av trender till större områden.

1. SAMHÄLLET FÖRÄNDRAS MED ÖKANDE MÅNGFALD, GLOBALISERING, URBANISERING OCH INDIVIDUALISERING

- Förändrad ekonomisk balans globalt; öst-väst, nord-syd
- Ökande urbanisering, påverkar förutsättningarna i stad respektive landsbygd
- Varierande ekonomisk utveckling och tillväxt i samhället med ökande skillnader mellan stad och landsbygd
- Minskad geografisk identitet
- Intressefokus skiftar från lokalt till globalt lokalt
- Fler utrikesfödda, större andel äldre av befolkningen
- Ökande segregation i samhället
- Försöket till enhetssamhälle/kultur krackelerar
- Ökade klasskillnader, kulturarvsengagemang blir mer en klassfråga
- Ökande individualisering med ökat eget ansvar och krav på eget initiativ,
- Ideella initiativ ökar
- Växande intresse för sociala medier till exempel mobiler och bloggande

2. SVENSKA KYRKAN FÅR NY ROLL SOM FRITT SAMFUND MED FÄRRE MEDLEMMAR, FÖRÄNDRAD EKONOMI OCH ORGANISATION

- Förändrad åldersstruktur (ökande andel äldre)
- Färre medlemmar leder till sämre ekonomi
- Från folkkyrka till elitkyrka
- Större enheter, färre förtroendevalda

- Fler anställda i förhållande till förtroendevalda, fler experter (aktörer)
- Svenska kyrkans roll förändras (från "statskyrka" till fritt samfund)
- Svenska kyrkan "dras isär", olika förutsättningar över landet
- Ökande sammanläggningar av församlingar (allt färre och större församlingar)
- Minskande användning av kyrkorna
- Större differentiering mellan olika församlingar
- Minskad ekonomisk bärkraft i vissa församlingar men inte i andra
- Medlemstapp, minskad totalekonomi
- Försämrade ekonomisk situation med svagare kyrklig ekonomi
- Lagstiftningen ur fas med utvecklingen, kolliderande lagstiftningar?

3. INTRESSET FÖR KULTURARVET DIFFERENTIERAS

- Minskat offentligt åtagande för till exempel kulturområdet
- Minskad samsyn i kulturarvsfrågor
- Olika fokus och prioriteringar i synen på kulturarvet
- Kulturarvet alltmer ett politiskt särintresse
- Flera aktörer kommer att försöka annektera kulturarvsfrågorna
- Utveckling av parollen "kulturarvet – en resurs"
- Ökad upplevelseturism
- Växande intresse för kulturarv och kultur
- Ökande intresse för världsarven
- Växande designintresse

4. KULTURARVSOMRÅDET KOMMERSIALISERAS OCH FRAGMENTERAS

- Utveckling av nya verktyg för att skapa och förmedla historia
- Svårhanterligare byggbransch med större marginaler
- Minskande kunskaper om hantverk och teknik
- Mer specialiserade utbildningar leder till större likriktning
- Kulturarvsfrågorna skjuts högre upp i utbildningskedjan
- Ökande brist på traditionella material och hantverkskunskap
- Större krav på kunskap inom antikvariebranschen
- Ökande privatisering av kulturarvsbranschen

5. FÖRÄNDRAT INTRESSE FÖR KYRKOR OCH KULTURARV INDIVIDUALISERAD ANDLIGHET OCH BRUK

- Svagare anknytning till det kyrkliga kulturarvet, minskad egen anknytning till kyrkan
- Nya bruk minskar kyrkorummets värde som ett annorlunda rum
- Religiös beröringsskräck, ökat främlingskap för rummen
- Kyrkorna som helt bestånd tappar värde, ersätts av litet urval
- Digital teknisk utveckling, förväntningar på digitalisering, minskat intresse för besök ”In Real Life”
- Kyrkobyggnaden – ett reservat för medelklassen (dock finns mottrender)
- Längtan efter äkthet
- Kyrkorummet som ”fristad” och som resurs för människan
- Ökat behov av frirum, tankerum, som är obehagade
- Individens egna bruk av kyrkorummet i fokus på bekostnad av gemensam ”rit”
- Mindre engagemang och delaktighet, mindre lokal förankring för kyrkan

6. ÖKANDE RATIONALISERING AV FÖRVALTNING AV KYRKOR OCH ANDRA FASTIGHETER

- Ökad professionalisering/specialisering av administrativt och tekniskt arbete
- Rationellare förvaltning med större investeringar/vårdinsatser
- Översyn över fastighetsbestånd, avyttring av byggnader, även kyrkor
- Ökande krav på tillgänglighet
- Minskande tillgänglighet till kyrkorna i praktiken
- Jurister och ingenjörerna tar över förvaltningen
- Minskande tillsyn av kyrkorna
- Ökande diversifierat bruk av kyrkorna

7. ÖKANDE FOKUS PÅ KLIMAT- OCH ENERGIFRÅGOR

- Klimatförändringar påverkar vårdbehov och bevarandeförhållanden
- Klimatutveckling, ökat intresse för hållbarhet i livsstil och utveckling
- Klimatutveckling, fler ”plötsliga händelser”, till exempel översvämningar
- Ökande energieffektivisering
- Förändrad miljölagstiftning

KONSEKVENSANALYS

Utifrån trendspaningen bedömdes de tre viktigaste områdena vara följande:

1. Förändringar av ekonomin; förutsättningar, konsekvenser och möjligheter för Svenska kyrkan.
2. Ökat intresse för kulturarv, kontinuitet, design och äkthet
3. Fokus på klimat, miljö och hållbarhet

Dessa områden låg till grund för den konsekvensanalys som genomfördes i form av gruppdiskussioner, vilka redovisas nedan.

Efter workshopen grupperades konsekvensbeskrivningarna i olika områden eller kluster som blev något fler och annorlunda rubricerade än de tre områdena ovan. *De åsikter som framförs tillhör workshopdeltagarna om inte annat framgår.*

KRYMPANDE EKONOMI OCH KRAV PÅ PRIORITERINGAR I FÖRVALTNINGEN

Dagens och framtidens ekonomiska utveckling leder till större skillnader mellan församlingarna. En minskad användning av kyrkobyggnaderna medför i sin tur en minskad vilja att lägga pengar på dem. Som konsekvens av detta kommer vi i framtiden att bli tvungna att arbeta mer strategiskt med det kyrkliga kulturarvet, genom att ha tydligare mål för arbetet, prioritera mer och till exempel arbeta med femårsplaner.

Kyrkobyggnaderna kommer i framtiden att behandlas på olika sätt. Vissa bevaras, andra kommer att säljas och byggas om. I dagsläget finns ingen beredskap för detta, istället skjuter vi problemen framför oss. Utvecklingen kan också ske genom mer drastiska förändringar, men det är i så fall en utveckling som vi inte vet något om och därför inte kan arbeta långsiktigt inför.

ÖKANDE INTRESSE FÖR DET KYRKLIGA KULTURARVET?

Det finns idag ett stort intresse bland allmänheten för det kyrkliga kulturarvet. Det öppnar för ökade ideella insatser i framtiden, vilket det också kommer att finnas ett stort behov av. Vi kommer att behöva integrera fler volontärer och hitta en ny balans mellan professionella och amatörer. Vi måste hitta nya arbetsformer för att ta vara på detta intresse som en resurs. Det finns även ett växande intresse för antik design och gammaldags hantverk, för det äkta och genuina, vilket bidrar till att öka intresset för det kyrkliga kulturarvet.

Kyrkorummet är både ett levande rum och ett musealt rum, vilket utgör en dualism (en kommentar till denna åsikt är att ett musealt rum inte alls behöver vara ”dött”, men man kan behöva iaktta mer varsamhet i bruket). Är kyrkans roll verkligen att vårda gamla vackra rum? Byggnaderna blir en symbol för det gamla, och det blir problematiskt när kyrkan vill förnya sig. Byggnaderna blir en belastning. Hur kan vi möta och använda detta?

Kulturarvet måste på något sätt vara angeläget och efterfrågat för att ha en funktion. Det som faktiskt är uppmärksammat, omhuldat och ses som viktigt kan inte få bli lidande på grund av ambitionen att bevara allt. Om ett kulturarv inte är angeläget, så kommer det inte heller att bevaras i det långa loppet och somligt kommer att förfalla. Det behöver inte vara av ondo att rangordna kyrkorna, och utnämna vissa till mer och andra till mindre värdefulla och bevarandevärda. Dock har vi idag en idé om att det finns ett kulturarv (och hur detta ser ut?) och att detta ska bevaras och lämnas vidare till kommande generationer. Frågan är om denna syn kommer att vara aktuell i framtiden, då också det kyrkliga kulturarvet och själva kyrkobyggnaderna kommer att se annorlunda ut (liksom kulturarvssynen kommer att förändras).

Vi är inte ensamma om den här problematiken. Ett annat ex-

empel är Sveriges fyrar. Det blev folkstorm vid beskedet att de skulle avvecklas. Det bildades föreningar när kulturarvet var utsatt för risk. Den typen av intresseföreningar brukar bara vara livaktiga under en generation. Idag haltar många av de föreningar som bildades under 50- och 60-talens nyvaknade intresse för kulturarv. Liknande föreningar kommer att bildas omkring hotade kyrkor. Ett ökat ideellt engagemang kommer att leda till krav på ökat samarbete. Hur kan Svenska kyrkan hantera och använda ett sådant engagemang?

NYA BEHOV OCH NYA BRUK

Pilgrimsrörelsen är ett bra exempel på hur man kan använda kulturarvet som en resurs för att möta detta nya intresse, som en kombination av existentiell och historisk upplevelse. Den typen av verksamhet kan dock knappast bli bärande för Svenska kyrkan. Turismen kan i sig inte heller inte rädda en kyrka eller bli bärande för kyrkan som samfund. Vi måste ändå satsa på sådan verksamhet om vi vill öka intresset och engagemanget för det kyrkliga kulturarvet och få upp det högre på prioriteringslistan. Vi behöver också räkna på vad till exempel en pilgrimskyrka kan generera för ortens utveckling, inte bara för kyrkan. Besöksnäringen räddar landsbygden i hela Europa. Svenska kyrkan måste ta del av denna utveckling och möta den efterfrågan som finns. Vi behöver till exempel ha kunnig personal i kyr-

korna som kan berätta om dem för besökare. Problemen med detta är dock som störst där inga resurser finns, och där kommer svårigheten med det ideella engagemanget in. Finns det överhuvudtaget något värde i att göra satsningar av den här typen i avfolkningsområden som saknar resurser?

Kyrkomiljöerna ska vara mötesplatser som välkomnar en mångfald av identiteter och berättelser. De ska vara tillgängliga och välkomnande för alla, oavsett vad man söker. Vi borde kunna tänka mer och göra mer för att svara mot de olika behov som finns.

MER KUNSKAP FÖR EN HÅLLBAR UTVECKLING

Det finns ett stort behov av expertis och kunskap omkring frågor om klimatförändringar, miljöfrågor, hållbarhet. Det bedrivs mycket forskning inom områdena, men Svenska kyrkan är dålig på att sprida och använda den. Vidare är det många som tycker olika om dessa frågor, varför det behövs fler riktlinjer för att arbetet ska bli mer målinriktat. Det är viktigt att vi börjar arbeta mer aktivt med detta nu.

Hållbarhet har olika aspekter som ekonomi, ekologi och sociala dimensioner, vilka alla passar väl in i Svenska kyrkans verksamhet. Den sociala hållbarheten borde vara speciellt förenlig med arbetet med det kyrkliga kulturarvet, med till exempel identitet, stilla rum och gemenskap i ideellt förvaltningsarbete.

FOTOGRAFER

Omslag
Ärentuna kyrka
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sid 14
Ärentuna kyrka
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sid 4
Tensta kyrka
FOTO: ALEX & MARTIN/IKON

Sid 18
Ärentuna kyrka
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sid 8
Nynäshamns kyrka
FOTO: LISA NILSEN

Sid 19
Ärentuna kyrka
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sid 10
Storkyrkan, Stockholm
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sid 20
Ärentuna kyrka
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sid 13
Storkyrkan, Stockholm
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sid 27
Hedvig Eleonora kyrka
FOTO: LISA NILSEN

Sid 13
Storkyrkan, Stockholm
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sid 30
Varnhems klosterkyrka
FOTO: MARIA SVENSK/IKON

FORTS. FOTOGRAFER

Sid 40
Skonsam rengöring
av silverstånka
FOTO: NILS-UNO ANTONI

Sid 65
Adolf Fredriks kyrka, Stockholm
FOTO: ALEX & MARTIN/IKON

Sid 47
Rengöring och konservering
av antependium på
Acta konserveringscentrum AB
FOTO: LISA NILSEN

Sid 69
Uppsala domkyrka
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sid 50
Bjälbo kyrka
FOTO: MARIA SVENSK/IKON

Sid 72
Kiruna
KONSTNÄR: LARS LEVI SUNNA
FOTO: LISA KEJONEN/IKON

Sid 55
Storkyrkan, Stockholm
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sid 74
TENSTA KYRKA
FOTO: ALEX & MARTIN/IKON

Sid 58
Storkyrkan, Stockholm
FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sid 86
Uppsala domkyrka
FOTO: LINDA MICKELSSON/IKON

PRODUKTIONSFAKTA

TEXT: Kyrkokansliet

PRODUKTION OCH TRYCK: Ineko AB, 2013

Produkten finns som pdf på svenskakyrkan.se

Har du frågor kring produkten?

Kontakta Svenska kyrkans informationsservice.

E-POST: info@svenskakyrkan.se

TEL 018-16 96 00

www.svenskakyrkan.se

ARTIKELNR: SKI3055

